

Y II 902.

II-11 60/6

UČEBNICE

Z E M Ě P I S U

PRO ÚSTAVY UČITELSKÉ.

SEPSAL

Dr. ANTONÍN TILLE.

DÍL II.

Schválena výnosem vys. c. k. ministerstva vyučování ze dne
3. srpna 1891. č. 13782.

Cena 55 kr., váz. v plátně 75 kr.

V PRAZE.

NAKLADATEL I. L. KOBER KNIHKUPECTVÍ.

1891.

2739.

9

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA	
PEDAGOGICKÉ FAKULTY	
UNIVERZITY KARLOVY	
Signat. n.	U 9030/2
Inventár. č.	201572

Střední Evropa.

Střed evropské pevniny lze dle zeměpisné polohy vy- Střed Evropy.
šetřiti: Střední mezi krajními *rovnoběžkami* evropské pevniny, 36tou a 71ní, jest rovnoběžka skoro 54tá a střední mezi krajními *poledníky* 8ým a 83tím jest poledník skoro 46tý. Poledník 46 tý *křížuje* se s rovnoběžkou 54 tou v okolí ruského města Minsku, jako ve středu pevninského území. Přihlíží-li se však také k ostrovům, a pak nejen k území, nýbrž také k *obyvatelstvu*, a hledí-li se tedy k tomu, že jsou země *západní*, a mezi nimi též ostrovy, *lidnatější* než země východní, a země *jižní lidnatější* než severní, střed evropský posune se od Minsku značně na jz., k Čechám.

Střední Evropa jest pak země okolo toho středu; státy středoevropské jsou státy kol toho středu: císařství Rakousko-uherské a Německo a republika Švýcarská, poněkud též království *Hollandské, Romanské, Belgické* a *Dánské*, velkovévodství *Lucemburské* a republika *Francouzská*. Státy středoevropské.

Střední Evropa vystupuje z moře Baltského i Severního Nížiny vnější.
širou nížinou Severoněmeckou, která na v. spojena jest s nížinou *Ruskou* a pak na z. za ř. Rýnem s nížinou *Francouzskou*.

Od nížin těch dále do nitra pevniny vypínají se Vysočiny.
vyšší: Francouzská od severního *Pyrenejského* úpatí ke střednímu a dolnímu *Rýnu*, Českoněmecká od Rýna k ř. *Moravě*, a Karpatská od Moravy k nížině *Valašské*, která vysočinu Karpatskou odděluje od *Balkánské*. Z vysočin těch ční Francouzská nejvyšše horou *Mont d'Or* (*Mondór*) 1900 m, Českoněmecká *Sněžkou* 1600 m, obě tedy jen středohorami, Karpatská několik vrcholy do patra velehorského, (nad $2\frac{1}{2}$ km) nejvyšše štítem *Gerlachovským* nad 2650 m. Mezi těmito vysočinami a *Padskou* nížinou vypíná se půda středoevropská vysočinou *Alpskou*, která mnohými vrcholy i hřbety a pňi

horskými strmí do patra velehorského, nejvýše horou (môûblank) *Mont Blanc* (= horou bílou) do 4800 m, tedy do trojnásobné výšky Sněžky (1600 m).

Nížiny vnitřní. Mezi těmi vysočinami prohýbá se půda částečně *nížinami*, Dolnorhâuskou, Hornorýuskou a Uherskými [mezi kterými která?]. Nížiny ty spojeny jsou *údolími*, kterými řeky tekou a železnice probíhají: Dolnorhâuská s Francouzskou *údolím* mezi Pyrenejemi a vysočinou Francouzskou, Hornorýuská s Německou údolím *rýnským*, a Uherské s Valašskou údolím *dunajským*.

Vodstvo. Vodstvo, které na vysočiny a nížiny ty naprší, odvádějí řeky: do moře Středozeemského Rhôn, Pad a Adiže, do Černého Dunaj a Dněstr, do Baltského Visla a Odra, do Severního Labe, Vesera, Emže, Rýn a Šelda, do Kanalu (séna) Seina, do Biskajského zálivu (loara) Loira a Garonna.

Úlohn. Ze kterých *vysočin* a *nížin* sbírá vody ta která řeka, to které moře ?

Vzduch. Vzduch ve Střední Evropě vane, vyjma nížinu Dolnorhâuskou, náležející jižní Evropě, zvláště *mírný* skoro vesměs. V jižních krajinách totiž není teplejší, protože pnou se nad hladinu mořskou výše než severní; spíše liší se vzduch středoevropských krajin *východních* od vzduchu krajin *západních*.

Západní krajiny. V západních krajinách střední Evropy moře *v létě* zmírňuje teplotu vzduchu, tak že víno nedaří se v přímoří od s. na jz. až do polouostrova *Bretagne* (do 48té rovnoběžky); *v zimě* pak zmírňuje chladnost vzduchu, zvláště působením teplého proudu *golfského*, jenž přiváděje od jz. teplejší vodu, způsobuje, že teplota *Severního* moře neklesá pod 0.

Východní krajiny. Ve východních krajinách střední Evropy *léta* jsou teplejší, takže vinná réva pěstuje se vých. od ř. *Odry* ještě na s. od 52té rovnoběžky, na veškeré zemi nejseverněji.

V zimě pak tam mrazy bývají tužší, a to čím dále od širého moře neboli čím dále do nitra pevniny tím tužší, zvláště když vítr vane z širého nitra *Ruské* roviny; že však ve střední Evropě právě v zimě převládají větry *jihozápadní*, a jimi do ní proudí vzduch teplejší, netrvávají v ní mrazy dlouho.

Pršky. Pršky ve střední Evropě nepadají ani příliš hojně jako v západní Evropě, ani příliš řídké jako v širé rovině *Ruské*. Pršky nejhojnější padají v horách nejvyšších, v *Alpách* naprší vody až do 2 m zvýši.

Alpská vysočina.

Alpská vysočina vypíná se částečně vysočinami plošnými, ale hlavně velehorstvem v Evropě nejvyšším a také nejčlenitějším a nejlidnatějším.

Vysočina alpská rozkládá se a) od moře *Středoze­mského*, roviny *Padské* a roviny ř. *Sávy* na s. až k údolí ř. *Dunaje*, b) od nížiny *Dolnorhōnské* a údolí ř. *Rhōna* na v. k nížinám *Uherským*. Alpy jsou od z. na v. mnohem delší než od j. na s., a táhnou se od moře Středoze­mského napřed směrem jiho­severním, až k nejvyšší své hoře (mōnblanku) *Mont Blancu*, pak směrem na vsv., celkem asi 1111 km z déli.

Poloha.

Alpská vysočina dělí se v nižší části, které jsou plošné vysočiny a předhory, a ve velehorstvo.

A. Nižší části alpské jsou: a) plošné vysočiny *Švýcarská* a *Švábskobavorská*, rozprostřené mezi jezerem *Ženevským* a *horním Dunajem*, a oddělené od sebe jezerem *Bodmanským*, průměrně $\frac{1}{2}$ km vysoké, kteréž vynikly z moře v době třetihorní. b) Předhory alpské, zvláště na straně vých. mezi *středním Dunajem* a *Sávou*: *Bakoňský Les*, *Pětikostelská vrchovina* a předhory *Chorvatskoslavonské*.

Nižší část.

B. Velehorstvo alpské vzniklo nenáhlým *svrašťením* kůry zemské a záleží nyní z večetných hor namnoze spojených, ale údolím rozdělených v pohorí, a to pohorí dílem hřebennitá, dílem rozšířená v horské pň, namnoze vynikající do patra velehorského (nad $2\frac{1}{2}$ km). Pro přehled *dělíme* všecko alpské horstvo *dvojím způsobem* a) dle jeho složení ve 3 pásma, která se táhnou po jeho délce b) dle světových stran od z. na v. ve dvě polovice, Alpy *Západní* a *Východní*, jež od­děluje probíhá běžící od jez. *Bodmanského* na j. k jez. (*madžore*) *Maggiore* (= většího).

Velehorstvo.

Pásma alpská.

Střední pásmo alpské, ze žuly, ruly a jiných *krystalických* neboli *prahorských* hornin složené a proto také *prahorským* pásmem nazvané, táhne se po celé délce alpského velehorstva, od moře Středoze­mského až jižně od Vídně; i odděleno jest od pásem pobočných namnoze dlouhými údolními. Když alpské horstvo vznikalo, střední to pásmo vypjalo se *nejvýše* a vyniklo během času na povrch horninami *krystalickými*, kdežto nižší pásma pobočná namnoze ostala s povrchem složeným z vápence

Střední

a jiných hornin usazených z moře, pročež slují také Vápencová. V středním pásmu strní nejvyšší alpská hora, žulový *Mont Blanc* do prosté výše 4800 m, v Evropě vůbec nejvyšší.

Jižní. Ke střednímu pásmu přiléhá na j. poboční pásmo Jižní počínající se od jezera (madžore) *Maggiore* až na vých. konec; je od středního pásma oddělují hlavně údolí horní *Addy*, horní *Adiže* a horní i střední *Drávy*.

Severní. Severní pobočné pásmo přiléhá k pásmu Střednímu po celé délce *Alp*, jest tedy u ř. *Rhône* částečně z ápadním pásmem pobočným.

Alpské díly.

Francie. Západní *Alpy* dělí od Východních údolí horního *Rýna* počínající od jezera *Bodmanského*, pak přesmyk *Bernhardin* a údolí řeky *Moesy* a (tyčína) *Ticina* k jezeru *Maggiore*, kdež také počíná se jižní pásmo alpské. Takž *Alpy* Západní skládají se ze dvou pásem, Východní ze tří.

Dle států. Jinak dělí se *Alpy* dle států, které je hlavně zabírají, a) ve Francouzské od moře *Středozemského* k jezeru *Ženevskému*, také západními (v užším smyslu) zvané b) *Alpy Švýcarské* od jezera tohoto na v. až k ř. *Adiži*, také střední zvané, c) *Alpy východní* od *Adiže* na v., vesměs v *Rakouskouhersku* rozložené.

Vláha a vzduch v Alpách.

Páry ve vzduchu, který proudí větrem do *Alp*, ve velehorách těch stoupají do výše, do chladnějších vrstev, a tím se srážejí v *pršky* hojněji než ve středohorách kolem *Alp* rozložených. V patře velehorském tvoří sníh, zvláště na četných širších hřebetech velehorských pňů, četná sněhová pole a ledovce, tím velikou zásobu vláhy, z níž vznikají četné řeky a jezera; v jezerech se řeky, rmut usazujíce, čistí.

I. Věčný sníh. I. Věčný sníh leží v Alpách na svahu severním v patře nad 2600 m vynikajícím, na svahu jižním, kde jej slunce od jihu svítíc, snáze taví, teprv v patře o 200 m vyšším; neboli sněhová hranice táhne se v Alpách u výši 2600–2800 m.

II. Ledovce. II. Ledovce tvoří se v patře věčného sněhu, a smýkají se údolními níže, velmi pomalu, až do údolí obydlených, tak že někde i níže než 1 km se dosmýkají; po obou stranách ukládají kamení, jež snesly, neboli tvoří *morény* a konečně tajíce napájejí řeky alpské i jezera, a právě za nejhorčejšího léta nejhojněji.

III. Řeky a jezera. 1. *Pad* pramení se v Alpách, a pije *Ticino* vytékající z jezera *Maggiore*, *Addu* i jiné pobočky sbírající vodu z Alp. III. Řeky a jezera. Pad.

2. *Adiže* teče krátkým podélným, pak dlouhým příčným údolím alpským. Adiže.

3. *Rhôn* tvoří krásné velké jezero *Ženévské*, ohrazuje pak, na jih teka, hlubokým údolím vysočinu Alpskou na z. Rhôn.

4. *Rýn* odděluje hlubokým údolím Západní Alpy od Východních a tvoří největší alpské jezero, *Bodmanské*, které dělí vysočinu Švýcarskou od Bavorské. Rýn.

5. *Dunaj* v Alpách se nepramení, ale pravé jeho pobočky z Alp přitékají od *Illery* až k *Sávě*. Poslední tato jeho alpská pobočka dělí vysočinu Alpskou od Krasové. Dunaj.

1. Ke kterým oumořím Alpy náležejí? 2. Ukažme na mapě jich předěly. Úlohy.

Vzduchu ubývá teploty do výše (na 100 m asi o $\frac{1}{2}^{\circ}$) i rozeznáváme dle toho v Alpách *patra*: Vzduch.

1) V údolí *adižském* a jiných nižších údolích alpských, která na jih se otvírají, vane vzduch teplý jako v rovině Padské, i zraje i víno a kaštiny, obilí a ovoce a rostou listnaté lesy v údolích alpských vůbec až do výše 1300 m; lidé v nich obývají ve vesnicích i městech.

2) *Patro* (do 1900 m) lesů jehličných a luk, kde lidé ještě ve vesnicích obývají.

3) *Patro* bezlesé s pouhými pastvinami, na nichž pastevci jen v létě obývají v rozptýlených *salaších*.

4) *Patro* věčného sněhu (nad sněhovou hranicí) lidmi neobydlené.

Nizozemí a Lucembursko.

Království *Hollandské* a království *Belgické* zabírají mezi *Německem* a *Francií* při moři *Severním* nížiny částečně nižší než je hladina moře k ní přiléhajícího, protože ty země také *Nizozemí* slují. Mimo to zabírá *Belgie* a *Lucembursko* část plošné vysočiny *Ardennské*.

Břeh mořský provázen jest na s. řadou ostrovů zbylých z písčitého valu protrhaného mořským příbojem, kterýž val odděloval od moře jezero (u = aj) *Zuiderské*, jež nyní vlastně jest mořským zálivem, jako je dosud na z. odděluje zbytek toho valu, polouostrov *Hollandský*. Čteny.

Půda *Nizozemí* níží se neboli klesá znenáhla, tak že již Hráze.

skoro polovice království Hollandského leží níže než hladina přilehlého moře, neboli jest *proláklinou*. Aby moře prolákliny té nezaplavilo, obyvatelstvo brání odedávna dlouhými a pevnými hrázemi, jež na březích vystavělo a stále opravuje.

Řeky.

Řeky Šelda a Maas přitékají z Francie, Rýn z Německa. Všecky ty řeky v nížině rozbíhají se v hrdla, hrdla ta částečně opět se spojují a tím půdu dělí v četné *ostrovy*. Kromě řek a jejich ramen probíhají nížinu četné průplavy a stoky, kterými obyvatelé spojili i města i vesnice a namnoze oddělili si pozemky tak, že nepotřebují hradeb nebo plotů.

Průplavy.

Vzduch.

V Nizozemí vane vzduch přímoořský, Golským proudem zmírněný, tak že je v zimě značně mírnější než v Čechách, ač Nizozemí severněji sáhá než Čechy.

Království Hollandské.

Úloha.

Krajní poledňky a rovnoběžky z mapy.

Obyvatelé.

Hollandané mluví *jazykem hollandským*, jenž příbuzný je nářečí dolnoněmeckému, vyznávají většinou *víru evangelickou* a vzdělávají se *pečlivě*, zvláště ve školách obecných a odborných.

Vzdělání.

Hospodářství.

Polnímu hospodářství hoví mírný a vlhký vzduch přímořský, tak že se těží mnoho *píce, obilí*, a zahradních *květin*, ale dříví skoro *žádné*; Hollandané vysušili moře Haarlemské i jiné bařiny a obrátili je v půdu úrodnou, vodu z moře a řek průplavy a struhami rozvádějíce, zavlažují louky i pole a vzdělávají půdu *vůbec* velmi pilně a rozumně. Květiny *haarlemské* jsou v Evropě pro krásu oblíbeny. Hollandané chovají i skot a *koně* výborné, těží zvláště mnoho sýra a másla, jež velmi čistě upravují; v hrázích vodních chovají *milliony králiků*; vyjíždějíce na lodích na měličiny Severního moře mnozí žijí se *rybolovem*.

Průmysl.

Obchod.

Hollandané slynou stavbou *lodí*, ale celkem živí se *průmyslem* méně než lidé v zemích okolních. Pro *obchod* země přiléhá k moři břehem dlouhým, vlévají se v ní tři splavné *řeky* četnými splavnými hrdly, a zřízeny jsou přemnohé *průplavy*. Obchodem *přivážejí* ze svých osad *hávu, koření* a jiné *osadnické zboží* a prodávají je do zemí středoevropských; v obchodě jsou velmi podnikaví a vůbec obratní.

Hollandsko dělí se v provincie:

1. *Severní Holland*, poloostrov to Hollandský. Při ústí ř. *Amstely* do jihozápadního cípu *Zujderského* záliva Amsterdam**, největší hollandské město, jest vystavěno na jehlách, mnohými průplavy v ostrovy (90) rozděleno a přemohými mosty opatřeno (jako Benátky), přístav se širým mořem spojen *průplavem*; Amsterdam náleží k obchodním městům nejdůležitějším na veškeré zemi, zvláště pro kávu a tabák (z Vých. Indie). V Amsterdamě slavný Čech Jan Amos *Komenský* (r. 1670) trudný život dokonal. — Na blízku ves (oe = á) *Broek* s villami boháčů, vkusně stavěná a vzornou čistotou proslulá. — Na jz. *Haarlem*, město u moře *Haarlemského*, nyní vysušeného, *květinářstvím* proslulé; pěstuje hlavně květiny cibulové, jež do veškeré Evropy prodává (některá cibulka stojí i nad 100 zl.)

<i>Amsterdam</i>	380.000.
<i>Broek.</i>	
<i>Haarlem.</i>	
2. *Jižní Holland*. Opodál mořského břehu sídelní město *Haag*** (u. Gravenhaage.) — Nedaleko ústí starého Rýna *Leyden*, *nejstarší* město hollandské (za Římanů *Lugdunum Batavorum*), má proslulé národopisné museum. — Na jv. *Rotterdam***, nedaleko ústí řeky *Maasy*, kde stýká se obchod námořský s porýnským, po Amsterdamě největší město hollandské; jest pro země porýnské tím, čím *Hamburk* pro polabské; lodí přijíždějí po průplavech až do města k samým skladům.

<i>Haag.</i>	
<i>Leyden.</i>	
<i>Rotterdam</i>	190.000.
3. *Zeeland*, ostrovy to říčné, výborně ovlažené; na nich velmi pečlivě a velmi výnosně *hospodářství*.
4. Od zálivu *Zujderského* na jih, kde *Vecht* odbočuje od Rýna, (U = Y) *Utrecht* provincie nejmenší, ale velmi pečlivě vzdělaná. Město *Utrecht** uprostřed.

<i>Utrecht.</i>	
<i>Ostatní.</i>	
5. *Ostatní provincie* jsou částečně bařinaté, celkem méně úrodné. Uvnitř země *Groningen**, největší město severního Hollandska. U řeky *Maasy* *Maastricht*, tvrdá pevnost na hranici belgické, lomy výborného vápence, jež se rozváží po průplavech do nížiny.

<i>Gronningen.</i>	
<i>Maastricht.</i>	

Království Belgické.

Krajní poledníky a rovnoběžky z mapy.

Obyvatelé Belgie jsou co do národnosti většinou *Flamové*, menšinou *Valloni*, náboženstvím skoro vesměs *katolíci*. *Flamové* obývají hlavně v nížině s *Hollandany* sousedíce, mluví jazykem *flamským*, jež od hollandského málo se různí; *Valloni*, potomci starověkých keltických Belgů, obývají v jižní polovici belgické v sousedství *Francouzů*, s kterými jsou blízko příbuzní. Kralovský dvůr a vyšší stavy po vsi zemi mluví *francouzsky*. Co do *vzdělání* jsou podobně jako *Hollandané* v umění *odborném* výborni, školy obecné však hollandských dosud nedostihly.

Obyvatelé v nížině odedávna provozují *hospodářství* podobně pečlivě jako *Hollandané*. *Průmysl tkalcovský*, též

<i>Úloha.</i>
<i>Obyvatelé.</i>
<i>Vzdělání.</i>
<i>Živnosti.</i>

odedávna pečlivý, proměnil se ve veliký průmysl přádelní na tkaniva ze lnu, bavlny i vlny od času, co se používá bohatých ložisk uhelných v Ardennách, z nichž Belgie těží *kamenného uhlí* více než Francie ve všem svém území. Krom uhlí dobývá se v *Ardennách* mnoho *železné rudy*, což bylo podnětem k velkému hutnictví belgickému a strojnictví, kteréž usídlilo se poblíž dolů v Ardennách. Rozsáhlý ten průmysl působil v rozvoj obchodu, který sice nerovná se obchodu hollandskému, ale značný jest též jako obchod průvozný mezi Hollandem a Francií a mezi Německem a Britskem. *Železniční a telegrafní síť* má Belgie nejhustější ze všech států evropských.

Lidnatost.

Živnostmi těmito četnými i velmi zdokonalenými obyvatelstvo rozmnožilo se v Belgii tak, že království toto, ač jest územím značně menší než *Hollandsko*, chová značně více obyvatelů, ano ze všech samostatných států evropských má obyvatelstvo nejhustější (nad 200 obyv. průměrně na 1 km²).

Ostende.

Ostende, jediné přímořské město, válečný *přístav* a mořské *lázně* (lidé koupají se totiž v širé mělčině na břehu mořském).

Gent.

U řeky *Seldy*, z níž tam mnoho průplavů i městem protíhá, město *Gent*** (300 mostů); bylo ve středověku mocnější; a blíže k ústí řeky *Seldy*, tam kde jest již tak široká, že za přílivu mořského až k městu velké námořské lodi plují, *Antverpy*** (*Antorf*), jsou v *obchodě námořském* prvním městem belgickým.

Antverpy
200.000.Hl. město
440.000.

U 22. poledníku (od Prahy 10° na z.), kde přechází nížina v pahorkatinu, skoro uprostřed Belgie, *Brusel* (německy *Brüssel*), největší a hl. m. belgické (větší než Praha.) a) V rovině *Staré město* jest ze středověku těsně a nepravidelně stavěno, *továrnické* a *obchodnické*; i mluví se v něm *flamsky*. b) Na návrší vystavěno jest *Nové město* způsobem novějším, v pravidelných a širokých ulicích veliké a pěkné domy; v něm sídlí král, ministři a šlechta a převládá francouzština. *Z výrobků* bruselských nejvíce prosluly přeútlé a drahocenné *krajky*. *Pohodlný průplav* spojuje *Brusel* s *přístavným městem Antverpami*.

Lüttich.

Veruiera.

Namur.

U ř. *Maasy* *Lüttich*** v *krajině báňské* (uhlí, železo), vzrostlo hornictvím a průmyslem *železářským*, a *Veruiera* soukenickým; (u = ý) *Namur* při vtoku *Sambry* do *Maasy*, kde *paroplavba* se počíná.

Lucembursko.

Úloha.

Země pohraniční, poledník a rovnoběžku z mapy.

Velkovévodství *Lucemburské* zabírá plošně vysociny *Ardennské* část ohraničenou na v. řekou *Moselou*; obyvatelé jsou *Němci*. Hl. m. *Lucemburk*.

Český král *Jan* pocházel z *Lucemburka*, kterýž tehdy náleželo jako vévodství k *Německu* a zabíralo také *Lucembursko* náležející nyní k *Belgii* jako provincie.

Francie.

Z mapy: pohraničné státy, krajní poledníky a rovnoběžky.

Úlohy.

Země Francouzská *prostírá se* (mimo Korsiku) mezi rovnoběžkou 42. a 51., skoro 9 stupni poledníkovými [$9 \times km$ 111 = skoro 1000 km], jako i říše Rakouskougerská. Francie *hraničí* se dvěma moři polovicí své pohraničné čáry, ale *roz-
čleňuje* se v polouostrovy jen dva, a to málo důležité i patří k ní ostrovy (mimo Korsiku) toliko nedůležité.

Poloha.

Půda Francie šíří se většinou *nížinnami*, Francouzskou a Dolnorhânskou neboli Provençskou, dále pak vypíná se středohorskou vysočinou Francouzskou a z nejmenší části velehorami, severním svahem Pyrenejí a záp. svahem Západních Alp.

Půda.

Z užiny Francouzské vynikají v *Bretonsku* a v *Normandii* mírné vrchoviny.

Francouzská vysočina dělí se ve tři díly: a) Od údolí, kterým jde průplav (dů *sántr*) *du Centre*, na j. díl jižní neboli vysočina (óverň-ská) *Auvergueská*, která na jv. dlouhým pohořím (C = s) *Cevenny* řečeným svažuje se v nížinu Dolnorhânskou; b) od průplavu *du Centre* na s. vysočina severní, která rozkládá se v několik menších vysočin, z nichž nejsevernější jsou *Ardenny*; a c) od obou těch vysočin ř. (ónou) *Saónou* oddělená vysočina východní, z níž vyniká Francouzský *Jura*.

Dle vodstva lze Francii rozdělití ve tři díly, severozápadní, jihozápadní a jihovýchodní.

Vodstvo.

Ve *Francii severovýchodní* náleží ř. *Mosela* a *Maas* k oúmoří Severnímu, *Somma* a (séna) *Seine* (st. *Sekvana*) spějí do Kanalu (*la Manche*). Ve *Francii jihozápadní* ř. (*loára*) *Loira* a *Garonna* vtékají do zálivu Biskajského; *Francie jihovýchodní* náleží ke Středomoří, hlavně řekou *Rhônem*.

Nížina *Rhânská*, od s. horami chráněná a na jih k teplému Středozemskému moři otevřená, má podnebí *středomořské*, v němž daří se i oliva (olej) a flky. V nížině Francouzské vane vlažný vzduch okeanský jako v Britsku, že i v lednu průměrně teplota nad 0° C. trvá: čím dále na v., tím více stává se vzduch v létě teplejším a v zimě studenějším neboli tím více vnitrozemským. Podél Kanalu léto jest tak mírné, že

Vzduch.

v krajinách od ústí ř. *Loiry* na sv. k ř. *Sambře* není tolik horké, aby v něm víno uzrálo.

- Obyvatelé.** Ve Francii, ač jest o $\frac{1}{6}$ menší, žije lidí skoro jako v Rakouskouhersku, 38 mill., hlavně národností francouzské; jen v *Bretagni* obývají galští Bretonci, potomci nepořímanělých Gallů; v západní končině hor *Pyrenejských* Baskové; na *Korsice a italské* hranici Italiáni; na hranicích *německých* Němci; v nejsevernějším cípu Francie na hranicích *belgických* Flamové kmene německého. Všechny obyvatelů těchto národností jest ve Francii proti Francouzům tak skrovně, že málo který evropský stát má obyvatelstvo tak málo smíšené.
- Náboženství.** Obyvatelé Francie jsou skoro vesměs *katolíci* (*Israelitů* jen jako ve městě Vídni, jinověrců všech jen 1 $\frac{0}{10}$), i jest Francie věrou ještě jednodušší než národností.
- Živnost.** Francie těží železa a uhlí značně, leč sousedním státům *hornictvím* se nerovná; *zemědělstvím*, průmyslem a obchodem řadí se k nejpřednějším evropským státům. Z rostlinných plodin pěstuje vína ze všech států na veškeré zemi kromě Španělska a Italie nejvíce; olivy mnoho v nížině Dolnorhónské. Hedbávníků chová velmi mnoho; *rybolov* provozuje v moři výnosný, zejména v *Bretagni* lov ústřic a mořských ryb.
- a) Plodiny.** Továren bavlnických nejvíce v krajinách *severních*, plátenických po veškeré Francii, zvláště blíže Belgie, cukrovarů na sv., přádelen hedvábnických v krajinách *jižních*, kde morušů mnoho (zvláště v Lyoně), železáren v sev. končině Cevenn; *vkusem* francouzské tovary předčí nade všecky jiné.
- b) Průmysl.** *Obchodu* hovní nejen četné železnice, nýbrž odedávna moře a přemnohé splavné řeky, pak průplavy, kterých si Francie udělala ze všech států nejvíce.
- c) Obchod.** Francie proslavena jest zvláště vysokými školami. Francouzským *jazykem* rozpráví všecka evropská diplomacie.
- Vzdělání.** Stát francouzský jest *republikou*, jíž v čele jest prezident. *Sněm* zasedá v Paříži. Země rozdělena jest v (*departmāny*) *departementy*.
- Zřízení.**

Francie severovýchodní.

Francie severovýchodní zaujímá severní polovici *nížiny* a sev. díl *vysočiny Francouzské*.

Vysočina. Severní díl vysočiny Francouzské vystupuje z nížiny

mírnou plošnou břidličnou vysočinou Ardennskou, jež na j. přechází ve vápencovou plošnou vysočinu Lotrinskou, kterou hlubokými údolními k s. prorývají ř. *Mosela* a *Maas*, tato i Ardenny protékajíc. Od Lotrinské vysočiny na jv. pně se pūda lesnatými středohorami *Vogesami* (v jichž jižní končině pramení se *Mosela*) a na j. plošnou vysočinou (lángorskou) *Langreskou*, s níž povlovně stékají *Seina* a její pobočka (maru) *Marne*, dále k jihu (kót d'or) *Côte d'or* (= zlatá výšina, protože na jich výslunných svazích zraje výtečné víno burgundské) až k průplavu *du Centre*.

Řeka *Seina* s *Marnou* a jinými svými pobočkami povlovně tekoucími činí soustavu pro plavbu menších lodí velmi užitečnou, kterou spojuje průplav vedoucí z *Marny* na v. skrze *Maas* a *Moselu* do *Rýna* (u m. *Strassburka*) a průplav vedoucí údolím mezi vysočinou *Langreskou* a *Côt d'orem* do ř. (sóny) *Saôny* (a tou do *Rhônea*).

(Il d'õ *Frãns*) *Isle de France*. Paříž** leží u středního toku řeky *Seiny*, nedaleko ústí největší její pobočky *Marny*, pod poledníkem 20tým, jež *Francouzové* hlavním pokládají, a nedaleko 49. rovnoběžky (jako *České Budějovice*) v severní části veškeré *Francie*. Paříž jest hl. m. republiky *Francouzské*, po *Londýně* největší v *Evropě* (nad 2¹/₃ mill. obyv.), kolem do kola *ohrazená* tvrzemi; ze starých valů udělány jsou široké ulice, (bulváry) *boulevardy*, jež vnitřní město dokola obcházejí. Paříž jest pravidelně, vkusně stavěna, ozdobena pomníky na pěkných náměstích. Nejkrásnější budovy: arcibiskupský chrám (notr dam) *Notre-Dame* (= *Panny Marie*), palác (lúvr) *Louvre*, v němž uloženy jsou nejvzácnější krasoumné sbírky; (přelá roňál) *Palais-Royal*, a j. *Vkus* pařížský skoro všecka *Evropa* za vzor si klade, pařížská móda jest pověstná. Paříž je nejen jako sídlo ústřední vlády nýbrž i *průmyslem* a *obchodem* první město *francouzské*.

Okolí pařížské zdobí krásné letohrady: na z., u řeky *Seiny*, (sãu klu) *St. Cloud*, a ještě západněji (Sãn Žãrmãñ) *St. Germain*, též nad řekou *Seinou*. Dále na jiv., nedaleko řeky *Seiny*, (fontãnblo) *Fontainebleau*, u něho rozsáhlé sady, v nich *fontaine bleau* (= pramen modrý). — Od Paříže na jz. (vãrsaj) *Versailles*.* Krásný palác a nádherné zahrady. Od Paříže na s., u okliky *seinské*, (sõn d'õný) *St. Denis*,* v něm hrobka bývalých *francouzských* králů.

Na z. v zemi *Normandii* u ř. *Seiny* (*Ruãn*) *Rouen*** , kam menší námořské lodi doplouti mohou, dále při ústí řeky *Seiny* (ãvr d'õ grãs) *Havre de Gracee*,** přímořské město pro Paříž nejdůležitější. — Na polouostrově *Normanském*, (šãrbũr) *Cherbourg*; poněvadž od vnitrozemí vzdáleno jest, přístav jeho obchodu sice méně prospívá, ale jako válečný

Vodstvo.

Hl. město
2,360.000.

Okolí.

Versailles.
St. Denis.*Rouen*.*Havre*.
Cherbourg.

- Calais.* zařízen jest. — (kálé) *Calais* u (pá de kalé) Pas de Calais, z něho nejkratší převoz do Britska (do *Dovera*). Sev. krajiny, kam pro bavlnický průmysl dovážejí uhlí z blízké Belgie, nejhustěji jsou zalidněny; z průmyslových měst tamějších největší jest (lil) *Lille****, spolu největší z pevností, kterých jest podél sv. hranice, na pđdě do cizozemska otevřené, několik k ochraně státu vystavěno. V krajině, (šampáni) *Champagni*, kde se na svazích vápencové vysočiny *Lotrinské* daří výtečné víno, (*Rāns*) *Rheims*** (čes. Remeš); kde francouzští králové při *korunování* přísahali na evangelium slovansky psané (remešské). Na v. v Lotrinsku bývalé hl. m. *Nāncy** u ř. *Mosely* a u přáplavu vedoucího z *Marny* do *Rýna*.

Francie jihozápadní.

Přída šíří se od moře nížinou Francouzskou, z níž na v. zdvihá se vysočina Auvergueská. *Nížina Francouzská* velmi jest v role a zahrady vzdělaná, jenom na mořském břehu větry a mořské vlny nahromadily náspy písku, mezi nimiž utvořily se mořská jezera a močály, čímž krajinu ty (land) *Landes* zvané, poskytují zaměstnání jen pasákům a lovcům, kteří v nich chodí na chůdách.

Bretagne prostoupena jest mírnou sice, ale namnoze chudou vypuulinou, pročež obyvatelé, hlavně národnosti gallské, živí se nejvíce lodní plavbou a rybolovem.

- Brest.* V západním cípu *Bretagne*, u zálivu mořského, m. *Brest**, přístav od nitra Francie vzdálený a tedy jen válečný. — U řeky *Loiry* (nānt) *Nantes****, z jeho přístavu běží *práplav* Bretský celým polouostrovem až k městu *Brestu*.

- Vysočina.* *Vysočina Auvergenská* vypíná se průměrně 1 *km* vysoko. Na jv. a v. lemují ji okrajná pohoří: na jv. obloukem dlouhé středohorské *Cevenny*, svažující se příkře do nížiny *Dolnorhōnské*, na v. pohoří svažující se příkře do údolí *rhōnského* a do mírné plošné vysočiny *Burgundské*. Uvnitř vysočiny vypínají se různá pohoří a vyhaslé sopky, z nichž nejvýše (mon dór) *Mont d' Or* (o 300 *m* výše než *Sněžka*) skoro uprostřed *Auvergne*, nejvyšší hora vysočiny *Francouzské*. Údolí prohýbají se do vysočiny té dlouhá, a těmi vytékají povlůně na z. (gne = ň) *Dordogne* a jiné pobočky ř. *Garonuy*, na s. *Loira* a některé její pobočky.

- Tours.* V nížině podél *Loiry* krajiny velmi úrodné a výborně vzdělané „zahrada Francie“ řečené. V nich u *Loiry* (tūr) *Tours**, dále na v. u nejsev. ohebu ř. *Loiry* (šrlēān) *Orléans** (panna *Orleanská*). U ř. *Garonuy*, která přijavši poslední po-

bočku *Dordogne* značně jest rozšířena a sluje (žiron) *Gironde* tam, kam námořské lodi za přílivu doplouti mohou, (eaux = ó) *Bordeaux***; vyvází hlavně víno *Bordeauxské*, jež v širém okolí se daří. V koutě zálivu *Biskajského*, na úpatí *Pyrenejském*, (bájön) *Bayonne* (*bajonetty*); u středního toku *Garonny* (tulús) *Toulouse***;

Toulouse.

Francie jihovýchodní.

Jihovýchodní Francie obsahuje Středomořskou nížinu Dolnorhónskou, záp. svah Západních Alp a východní díl středohorské vysočiny Francouzské.

Alpy od hlavního klikatého hřbetu, po němž hranice běží, vybíhají na z. delšími rozsochami, mezi nimiž se též prohýbají delší údolí, než na v. (do Itálie); co do složení jsou většinou *vápencové*, nejvyšší hřbety pak ze žuly a jiných hornin krystalických neboli prahorských, tak že rozeznává se alpské pásmo Prahorské, a pásmo *Vápencové*. Jinak dělí se Alpy do Francie zasahující v díly: a) Alpy *Přímořské*, přiléhající v sedle *Tendském* (Col di Tenda) k Apenninám, b) Alpy (C = k) *Cottické*, do nichž zasahuje, mezi velehory (aux = ů) *Pelvoux* (nad 4 km) a *Viso*, hluboké a dlouhé údolí rhónské pobočky (dürans) *Durance*, a na v. krátké údolí ř. *Dory Riparie* tekoucí do ř. *Padu*, jež pramení se na h. *Viso*. c) Alpy *Grajské* jsou prameniště rhónské pobočky *Isery* a padské *Dory Balteje*. d) Od nich, na s. přesmykem *Malého Bernarda* (kterým *Hannibal* přešel) jsou oddělena, vypíná se skupina *Mont Blancu*, jejíž nejvyšší žulový plochý vrchol strmí 4800 m, v Evropě nejvýše. Od *Mont Blancu* na s. prohýbá se velehorské údolí (šamuny) *Chamounix*, kterým odvádí (arv) *Arve* vody do *Rhône*a a které skýtá ve kolepé pohledy na *Mont Blanc* a jeho rozlehlé ledovce.

Alpy.

Přímořské.

Cottické.

Grajské.

Mont Blanc.

K záp. úpatí Alp přiléhající nízká rovina *Dolnorhónská*, k území středomořskému se počítá a jsouc od chladného severu horami chráněna, ke krajinám středomořským nejteplejším a neúroduějším, v níž i oliva, fíky a jiné jižní ovoce se daří. Tam obyvatelé mluví francouzským nářečím, v němž místo (uj) *oui* (= ano) říkají (ok) *oc*, protože ta země také sluje (längsdök) *Languedoc* (= země jazyka *oc*).

Nížina
Dolnorhónská.

Východní díl Francouzské vysočiny záleží z roviny *Burgundské* a z hor *Jurských*.

Rovina
Burgundská.

Údolí rhônské spojuje rovinu Dolnorhónskou s mírně vysokou rovinou Burgundskou, která mezi vých. úpatím *Côte d'or* a vysočinou *Langreské* s jedné a pásmíty středohorami Francouzské Jury s druhé strany se rozkládá a ovlažena jest rhónskou pobočkou (sónou) *Saónou* a její pobočkou (dů) *Doubsem* z Jury klikatě se vinoucí.

Francouzský
Jura.

Francouzský Jura táhne se rovnoběžnými pohořími od ř. *Rýna* na jz. k údolí ř. *Rhóna*, vytékajícího z jezera *Ženévského*, kdež k Alpám se blíží.

Korsika.

K Francii jihovýchodní patří ostrov Korsika (km^2 nad 8 t., jako *Kréta*), jenž pne se lesnatými horami i do patra velehorského a jest proto celkem málo úrodný jako blízká *Sardínie*.

Marseille
375.000.

Od ústí *rhónského* (pro písečný nános lodím málo přístupného) na v. (mársüj) *Marseille*,** největší přímořské město francouzské; pro-
vozuje velký obchod do *Alžira*, naproti ležícího, do *Malé Asie* i do

Toulon.

Východní Indii. — Na v. (tulõn) *Toulon*** největší válečný přístav u Středozemského moře. — Při moři (nyca) *Nizza** místo lázeňské,

Nizza.

proslulé zvláště mírným vzduchem, jenž prospívá lidem na plicích nemocným. — Nedaleko ústí alpské řeky *Durance* do řeky *Rhóna* (äv-i-
nõ) *Avignon*, v nížině veleúrodné, krajíně velekrásné, bylo sídlem pa-
pežským (ve 14. stol.). — U toku *Saóny* do *Rhóna* (lyõn) *Lyon*** po

Avignon.

Lyon
400.000.

Paříži největší a nejprůmyslnější město francouzské (hlavně hedvábnictví). — Na jz., v *Sevennách* (sântětliän) *St. Etienne*,** v krajíně

St. Etienne.

na *železnou rudu* bohaté; město prospívá hlavně továrními na zbraně a jiné výrobky železné (jako v Anglii Birmingham).

U *průplavu* spojujícího *Sáonu* se soustavou *Seineskou* (dyžõn) *Dijon** hl. m. vinorodého *Burgundu*.

Monaco
22 km².

Na břehu mořském mezi Itálií a Francií knížectví *Monacké*, 22 km^2 , nejmenší stát evropský, trvá pod ochranou

Monaco.

Francie. Hl. m. Monaco.

Útohy.

1. S kterých vysočin a nížin sbírá vody ř. *Garonna*, s kterých *Loira*, *Seina*, *Rhõn*? 2. Které nížiny a které řeky spojuje průplav *du Midi*, které průplavy *du Centre*, *Burgundský*, *Marnskorýnský*?

Švýcarsko.

Útohy.

1. *Uřčeme* a) hranice s ostatními státy, b) zeměpisnou polohou. 2. *Vyměříme* a) jak daleko Švýcarsko má k nejbližšímu moři; b) největší jeho délku.

Půda.

Půda švýcarská dělí se ve tři: a) Na sz. pne se *Francouzský Jura*, středohorský a hojně pásmitý, o nějž Švýcarsko se dělí s Francií. b) Od Jury na jv. šíří se plošná vys-

čina Švýcarská od jezera *Ženevského* k *Bodmanskému* průměrně $\frac{1}{2}$ km vysoká, dílem rovinatá, dílem pahorkatá, jež z moře vynikla v době třetihorní. c) Od plošné vysočiny Švýcarské na jv. zdvihá se velehorstvo Alpské, jež na j. svažuje se za hranicemi do *nížiny Padské*. Úhrnem pne se všecka půda Švýcarská vysočinou kromě sev. cípku jezera *Maggiore*, jehož hladina leží o 3 m níže (než 200 m nad hladinou mořskou.)

Ve Švýcarsku náleží velehory Alpské většinou k Alpám Západním, to od *Rýna*, přesmyku *Bernhardina*, údolí ř. *Toce* a *Ticina* i jezera *Maggiore* na z., menšinou k Alpám Východním.

Velehory.

Západní Alpy ve Švýcarsku rozděleny jsou hlubokým prohřím podélným, kterým od sedla *Furky* na zjz. teče *Rhôn*, na vsv. *Rýn*, ve dvě: pásmo Severní, hlavně vápencové, a pásmo Střední n. Prahorské. Východní Alpy ve Švýcarsku dělí se hlavně hlubokým údolím podélným řeky *Addy*, vlévající se do jezera (c = k) *Comského*, též ve dvě: pásmo prahorské a pásmo Jižní, hlavně vápencové.

Severní pásmo, rozložené mezi jezerem *Ženevským* a *Bodmanským*, stoupá od plošné vysočiny Švýcarské na jv., až nejvyšší jeho kraj svažuje se příkře v podélné údolí *Rhóna* a *Rýna* a dělí se příčnými údolními řek *Aary*, *Reussy* a *Limatu* ve čtyři skupiny.

Severní pásmo.

Mezi ř. *Rhônem* a *Aarou* Alpy Bernské (na jejich sev. úpatí město *Bern*), v jižním svém kraji nejvyšší a ledovcovité, zvláště blíže východního konce obšírným velehorským pněm, na němž strmí vrcholy i nad 4 km, nejvyšší *Finsteraarhorn*, u něho nejdelší (24 km) alpský ledovec, řečený *Aletsch*. Mezi ř. *Aarou* a ř. *Reussou*, protékající klikaté jezero *Vierwaldstättské*, Alpy *Vierwaldstättské*, též v jihu u přesmyku *Furky* nejvyšší a ledovcovité. Mezi ř. *Reussou* a *Limatem* Alpy *Glarenské*, v pohoří podél ř. *Rýna* nejvyšší. Mezi *Limatem* a jezerem *Bodmanským* Alpy *Thurské* jen nejvyšším svým vrcholem dosahují patra velehorského, nad $2\frac{1}{2}$ km; z nich vytéká rýnská pobočka *Thur*.

A. Bernské.

A. Vierwaldstättské.

A. Glarenské.

Prahorské pásmo Západních Alp ve Švýcarsku dělí se kromě severní končiny skupiny *Montblancské* v Alpy *Penninské* a Alpy *Lepontské*. *Penninské* Alpy postupují mezi údolím horního *Rhóna* a údolím *padské* pobočky *Dory*

A. Prahorské Západní.

A. Penninské.

Balteje i nížinou *Padskou* od sedla Velkého Bernharda, přes něž jde silnice (hospic sv. Bernharda s psy bernhardskými), až k sedlu Simplonu (2 km vys.) přes něž vede nákladně vystavěná silnice z údolí horního *Rhône* do údolí ř. (ce = če) *Toce*, tekoucí do jez. *Maggiore*. Alpy Penninské vyvukají hlavním svým hřbetem i několika pobočnými nad sněhovou hranicí, několika vrcholy i nad 4 km, nejvyšší jejich vrchol *Monte Rosa* jest jen o 150 m nižší než *Mont Blanc*, i nesou ze všech částí alpských nejvíce ledovců.

A. Lepontské. Alpy Lepontské postupují mezi *Rhône*m, *Rýnem* a jezerem *Maggiore* od Simplonu až k přesmyku *Bernhardinu* a ostatní východní hranici Západních Alp. Jejich středem jest pohoří *Gotthardské* se sedlem *Gotthardským* o 100 m vyšším než Simplon, přes které vede silnice a pod ním skrz pohoří *Gotthardský tunel* 15 km dlouhý, z příčného údolí ř. *Reussy* do příčného údolí *Ticina*, spojující severoalpské krajiny švýcarské s jižními, *Německo* s *Itálií*.

A. Prahorské východní

Východních Alp pásmo Střední n. Prahorské od přesmyku *Bernhardinského* na v. k přesmyku *Reschen-Scheideck* řečenému (již v Tyrolsku), mezi ř. *Rýnem* a *Addou*, rozděleny jsou hlavně podélným údolím horního *Inna*, jež sluje *Engadin*, ve dvě skupiny, z nichž jižní strní výše, ledovcovitý peň *Berninský* horou *Berninou* nad 4 km.

Jižní pásmo.

Jižní pásmo Východních Alp, hlavně vápencové, stoupá z *Padské* roviny k s. a dělí se ve Švýcarsku jezerem *Komským* a ř. *Oglia* ve tři skupiny: od jezera *Komského* na z.

A. Luganské.

k jezeru *Maggiore* Alpy *Luganské* (v nich jezero *Lugano*), jen středohorské, od jezera *Komského* na v. k ř. *Oglia*

A. Veltlinské.

Alpy (V = f) *Veltlinské* velehorské (až nad 3 km), a od

A. Ortleské.

ř. *Oglia* na v. do Tyrol k ř. *Adiži* *Ortleské* a *Adamelské*, složením částečně prahorské; peň *Ortleský* strní štítem *Ortleským* 3900 m vysoko.

Úlohy.

Do které alpské skupiny neb mezi které alpské skupiny probíhají se údolí a přesmyky: údolí horního *Rhône*, řek *Aary*, *Reussy* s přesmyky *Furkou* a *Gotthardským*, údolí *Rýna* Předního a Zadního s přesmykem *Bernhardinským* i *Rýna* spojeného až k jez. *Bodmanskému*, *Engadin* údolí ř. *Oglia*, *Addy*, jezera *Komského*, řek *Ticina*, *Toce*, př. *Simplon* a *Velký Bernhard*?

Vodstvo švýcarské sbírají řeky *Rhône*, *Rýn*, *Inn* a *Ticino*.

Rhôn prýští se u přesmyku *Furky* z *Rhônského ledovce*, protéká velehorské údolí *Wallis* (latinské *vallis* = údolí) řečené, tvoří krásné blankytné jezero *Ženévské*, na jehož březích mírný vzduch způsobuje bujné rostlinstvo.

Rýn skládá se z Rýna Předního, Středního a Zadního, z nichž se tyto dva prýští z ledovcovitého pně *Aduly*, tvoří veliké jezero *Bodmanské*, teče pak hlavně na z. a po hranici, vřimaje pobočky *Thur* z Alp *Svato-Havelských*, pak *Aar* a u města *Basileje* obrací se k s.

Aar pramení se u *Finsteraarhorna*, tvoří jezera *Brienzské* a *Thunské*, sbírá skoro všechny vody z Alp *Bernských*, teče hlavně na sz. k *Jurským* pohořím, ale před jejich úpatím se obrací a teče jejich směrem na sv. do *Rýna*. *Aar* pije v plošné krajině Švýcarské v levo odtok několika jezer, z nichž největší jest (nůšatelské) *Neufchâtelské*, v pravo vody z Alp *Vierwaldstättských* a *Glarnských*, z nichž největší jsou *Reuss* a *Limmat*. *Reuss* pramení se u přesmyku *Furky* a tvoří krásné klikaté jezero *Vierwaldstättské*, *Limmat* sbírá vody Alp *Glarnských* a tvoří dlouhé jezero *Curyšské*.

Pobočka dunajská *Inn*, protéká *Engadin*. *Ticino* se svou pobočkou *Moesou* protéká údolí k jihu do *Itálie* otevřená a od severních větrů chráněná, jako jezera *Maggiore* a *Luganské*, tudíž nejteplejší krajiny švýcarské, kde i obyvatelstvo jest národností italské.

Vzduch jest mimo tato údolí nejteplejší v plošné krajině, zvláště u jezera *Ženévského*, že daří se tam hojně obilí a na jižním výslunném svahu pahorků i víno. V Alpách čím výše, tím studeněji, na velehorských hřebtech a vrcholech věčný sníh a ledovce. Vůbec jest ve Švýcarsku od moře vzdáleném a horami obklíčeném podnebí vnitrozemské.

Obyvatelstvo.

Ve Švýcarsku lidí obývá jen $\frac{1}{2}$ tolik jako v Čechách, ač Švýcarsko dobře se povrchem vyrovná třem čtvrtím Čech; jest méně zalidněno v krajinách velehorských, na Švýcarské planině však ne řídceji než Čechy. Ve Švýcarsku obývají na straně k Německu a Rakousku Němci, k Francii *Francouzové*, k Itálii *Italianti* a *Raetorománi*, tito v *Engadině* a na z. od něho, potomci to starověkých *Raeti*, které *Rímané* za císaře *Augusta* si podmanili. Němců jest dvakrát tolik

Rhôn

Rýn.

Aar.

Reuss.

Limmat.

Inn.
Ticino.

Vzduch.

Obyvatelé
2·8 mill.

Národnosti.

- Vyznání.** kolik ostatních dohromady. *Víru* vyznávají většinou *evangelickou*, menšinou jsou *katolíci*.
- Živnosti.** a) Ve Švýcarsku *hornictví* těží jen *sůl* a málo *kovů*.
 a) **Plořiny.** V rovinách pěstují *obilí*, *ovoce* a *víno*, v horách chovají *skot*, vyhánějí jej na léto na vysoké stráně, kde výborně se *vy-pásá*; z mléka připravují výborný *sýr*.
- b) **Průmysl.** b) Průmyslu scházejí *ložiska uhlí*, ale přece ve východních horských krajinách tkají *bavlněné* a jiné *látky*; u *Ženěvy* a *Lausanna* *shotovují hodinky*, v *Curychu* *stroje*; země je *zá-možna hlavně průmyslem*.
- c) **Obchod.** c) Pro *obchod*, ač *veliké hory* valně *překážely*, Švýcaři *zřídili mnohé silnice* a *železnice*; *vydžejí výrobky průmyslové*; obchod *průvozný* mezi *Italií* a *Německem* děje se *zvláště tunelem Gotthardským* skoro *15 km dlouhým*, jenž *spojuje hluboká příčná údolí ř. Reussy* a ř. *Ticina*, tím Švýcarsko a *Německo* s *Italií*.
- Školy.** Školy *obecné, střední* i *vysoké* velmi *dobře* jsou *zařizeny*.
- Jak je stát zřizen?** Stát Švýcarský jest *republika složená* ze *22 států*, jež *kantony* *slují*, neboli Švýcaři jsou *spolkem* *22 států*.
- V *každém kantoně* volí si *občané sněm*, který *dává zákony* a *ustanovuje úředníky* (pro svůj kanton); *ze všech kantonů* *občané volí poslance do sněmu spolkového* t. j. sněmu pro *všecku republiku*, jenž *nazývá se shromáždění spolkové* (die Bundesversammlung); *shromáždění spolkové* volí si *správce spolkového*, který *sluje předsedou* neboli *presidentem*, vždy na *1 rok*.

Místopis.

A. Francouzské kantony:

- 1. Ženěvský.** 1. U jihozápadního cípu jezera *Ženěvského* kanton *Že-něvský*, skoro ze všech stran *Francií* *obklíčený*: U výtoku ř. *Rhône* z jezera a při ústí *alpské Arve* do *Rhône* *Ženěva* * (s přilehlými místy 70.000 ob.), *prospívá hlavně velkými továrnami* na *kapesní hodinky* a na *skvosty*, hlavní místo *francouzského* Švýcarska; v něm působil reformátor *Kalvin*; jest *dosud evangelické*, a to *evangelickým* městem v Evropě *nejdále* na *jz. položeným*.
- 2. Waadt.** 2. U jezera *Ženěvského* *vinný* kanton *Waadt*: m. (*Lozán*) *Lausanne*, na *sev. pobřeží ženěvském* krásně *položené*, má *vzduch* i v *zimě mírný*, *nemocným vhodný*.
- 3. Neufchâtel.** 3. U jezera *Neufchâtelského* (nositel *Neufchâtel* (něm. *Neuenburg* = *Nový hrad*): *Neufchâtel*.
- 4. Frelburg.** 4. Kanton *Freiburg*, v něm město *Freiburg*.

B. Německé kantony severozápadní, zabírající hlavně Jurské pohory a plošnou krajinu:

5. Bern, veliký kanton, v němž se pne *Jura*, planina *Švýcarská* i *Alpy*, a jímž protéká hlavně řeka *Aar*. Z údolí od jezera *Thunského* a *Brienzkého* krásný pohled na Bernské velehory, vůbec v Alpách těch překrásné krajiny od turistů nejčtetněji navštěvované. — U řeky *Aary* uprostřed kantonu, Bern*, sídlo spolkové (ústřední) vlády. — U výtoku řeky *Aary* z jezera *Thunského* Thun. — U řeky *Aary* mezi dvěma jezery *Interlaken* (= *inter lacus*); na jih odtud stoupá údolí horské, v němž se skal se řítí vodopád *Staubbachský*, nejvyšší v Evropě (skoro 300 m).
6. Solothurn. U řeky *Aary* Solothurn, na úpatí jurské hory *Weissensteina*, s níž na planinu *Švýcarskou* a na *Alpské* hory se velmi krásná vyhlídka otvírá.
7. Basilej (něm. *Basel*) (kanton městský a kanton venkovský): U ohebu *rýnského* Basilej*, nejbohatší obchodní město švýcarské (basilejský církevní sněm povolil českým kališníkům kompaktata).
8. Aargau, od Německa dělí jej řeka *Rýn*: U řeky *Aary* Aarau. U *Aary*, nedaleko vtoku *Reussy*, sříceniny hradu *Habsburka*. — Na v. Curych (něm. *Zürich*): U výtoku řeky *Limmaty* z jezera *Curyšského* Curych*, nejprůmyslnější město švýcarské, u železnice ke *Gotthardu* a do *Itálie*. — Na pravém břehu rýnském *nejsev.* kanton *Schaffhausen*. Nedaleko *vodopádu rýnského* *Schaffhausen*.
- Thurgau, u řeky *Thury* z Alp *Thurských* vytékající, *nejúrodnější* švýcarský kanton: U jezera *Bohmanského* *Romanshorn*, přístavné město.

C. Německé kantony jihovýchodní, hlavně alpské:

- Obširné údolí mezi velehorami *Peninskými* a *Bernskými* zabírá kanton *Wallis*: U ohebu *rhónského* *Martigny*, od něho jde na jih přičným údolím silnice přes přesmyk *Velkobernhardský*, na něm klášter hostinný, u sněhové hranice, patří k stále obydleným domům v Evropě nejvýše položeným.
- Okolo krásného jezera *Vierwaldstättského* *Luzern*, *Schwyz*, *Uri* a *Unterwalden*: U výtoku řeky *Reussy* z klukatého a krásného jezera *Vierwaldstättského* hl. m. *Luzern*. Na sz. *Sempach* (u jezera *Sempašského*). — U jezera *Zug* řečeného kanton a jeho hl. m. téhož jména. — V *Glarnských* Alpách kanton *Glarus*, hl. m. *Glarus*. — V *Thurských* Alpách kanton *Svatohavelský* n. *St. Gallen*: *St. Gallen*, hlavní město průmyslu bavlnického, kterým ve východním Švýcarsku mnozí se žíví (jako i v sousedním *Vorarlberku*).

Ve středověku slavný klášter, jehož opatu polovice nynějšího kantonu patřila.

20. Appenzell.

St.-Gallenským obklíčený kanton Appenzell: Appenzell.

D. Italské kantony.

21. Graubünden.

Graubünden, kanton nejvýchodnější a největší, veskrz velehorský, a proto řídké obydlený; v něm pramení a spojují se: Rýn *Přední, Střední, Zadní, a Inn.* — U obehu spojeného Rýna Chur, již za panství Římanů hlavní město *Raetie*, v níž obývali pořimaně *Raetové*. Dosud od Chura na j. a na v. italská nářečí.

Chur.

22. Tessin.

Horní poričí řeky *Ticino* zabírá Tessin neboli *Ticino*. *Údolí ticínská* na jihu otevřená a tudíž ze všeho Švýcarska *nejteplejší*: Na jižním úpatí *Gottharda Airolo*, u východu velkého tunelu Gotthardského. V jižním cípu, u krásného jezera *Luganského*, *Lugano*, ovanuté vzduchem italským, v němž daří se hojně vína, mandlí a jiného jižního ovoce. S vrchu, u samého města strmícího, otvírá se rozkošná vyhlídka na blízké pávabné jezero *Luganské* i na daleké sněžné velehory *Berninu, Gotthard* i *Rosu*.

Airolo.

Lugano.

Císařství Německé.

Úlohy.

Z mapy: 1. Krajiní rovnoběžky a poledníky. 2. S kterými státy na které světové straně hraničí.

Půda.

Půda Německa šíří se podél moře *Severního i Baltského* nížinou Severoněmeckou, přechází k j. ve vysočinu Českoněmeckou a Francouzskou, kteréž se částečně vypínají středohorami, od *Dunaje* pak na j. zabírá všecku předalpskou plošnou vysočinu Švábskobavorskou a z velehorstva Alpského jen skrovnou část. Půda Německa stoupá tudíž od s. k j., pročež sluje Německo severní také Dolním (Niederdeutschland) a Německo jižní Horním (Hochdeutschland).

Vodstvo.

Vodstvo spěje vyjma *Dunaj* všecko dle hlavního svahu půdy k s. a vytéká většinou do *Severního* moře *Rýnem, Emží, Vesperou a Labem*, menšinou do *Baltského* moře *Odrou a Vislou*.

Vzduch.

Vzduchu v Německu od s. k j. téměř nepřibývá *teploty*, protože půda stoupá od s. k j.

Alpská vysočina.

Velehorstvo.

Z velehorstva Alpského Německo zabírá jen sev. svah Alp Bavorských a Salcburských, jež obojí jsou složením vápencové; z Bavorských vyniká na samé hranici

tyrolské Zugspitze téměř 3000 m vysoko jako nejvyšší hora v říši Německé.

Plošná vysočina Švábskobavorská, přiléhající na s. k velehorstvu Alpskému mezi jezerem *Bodmanským* a ř. *Dunajem*, jméno má od kmenů německého národa *Švábů* a *Bavorů*, kteří v ní obývají. Země ta jest pahorkatá podél alpských hor, dále rovinatá a v úrodná role vzdělaná, kromě několika močálů utvořených řekami a pruhů štěrku naneseného řekami z Alp. Vodstvo stéká z Alp kromě několika menších říček řinoucích do jezera Bodmanského, vesměs do *Dunaje* a to hlavně řeka *Iller* a *Lech* od j. k s., *Isar* a *Inn*, tento s pohraniční pobočkou *Salicí* napřed od j. k s., pak na sv. směrem *Dunaje*, pokud tento teče od pramene k nejsevernějšímu ohebu svému u m. *Řezna*. Podél úpatí Alp několik jezer, největší a půvabným okolím zajímavé jezero *Chiemské* mezi *Innem* a *Salicí*.

Vzduch na vysočině Švábskobavorské bývá často náhle ochlazován větrem jižním, proudícím se sněžných výšin alpských, i jest proto značně drsný, takže se tam víno nedaří, vyjma mírnější okolí jezera Bodmanského.

Středohorská vysočina.

Středohorská vysočina náleží od nížiny Hornorýnské na z. k vysočině Francouzské, od Rýna na v. k Českoněmecké; obojí pak dělí se od j. na s. v polovici jižní a polovici severní, jejichž rozhraní běží poblíž rovnoběžky 50té (Pražské) hlavně údolím řeky *Ohře* a *Mohana* (něm. Main).

Jižní polovice středohorské vysočiny dělí se a) ve vysočinu Českomoravskou, od úvalů ř. *Moravy* na z. k dunajské pobočce *Nabě* a b) v Porýnskou vysočinu jižní. Severní polovice vysočiny středohorské dělí se v c) severní vysočinu Porýnskou, d) ve vysočiny *Veserskou*, *Durynskou* a *Harz*, e) ve vysočinu Českomoravskou severní, a ta v *Krušnohorskou* a *Sudetskou*.

a) Vysočina Českomoravská.

Vysočina Českomoravská, hlavně prahorská, zasahuje do Německa jen *Šumavou*, *Českým Lesem* a *Smrčínami*.

Český Les a Šumava postupují směrem na sz. k údolí horní *Ohře*, jako pohoří z vysočiny Českomoravské vynikající,

Vysočina
Švábskobavorská.

Jižní.

Severní.

Český Les a
Šumava.

složená tak jako okolí jejích ze žuly a jiných hornin prahorských a pokrytá, vyjma některé vrcholky listnatými a jehličnými lesy. Svah k *Dunaji* sluje Les Bavorský. Uprostřed délky prohýbá se průsmyk Všerubský, jenž dělí pohoří to v jižnější a vyšší polovici, Šumavu, z níž nejvyšší strmí hora Velký Arborec (téměř $1\frac{1}{2}$ km), a severnější a nižší polovici, Český Les.

Smrčiny.

Od Českého Lesa na sz. vysočina průměrně 600 m vysoká, na níž jako na podstavci ční žulové pohoří zahnuté jako podkova, na v. otevřené, kamž ř. *Ohře* odtéká. Nejvyšší jeho hora Sněžka (Schneeberg) ční nad 1 km. Smrčiny mají jméno od smrkových lesů svých.

b) Jižní Porýnská vysočina.

Jižní Porýnská vysočina dělí se a) od Hornorýnské nížiny na v. v pohoří, Jura Franský a Jura Švábský, pak ve stupňoviny přiléhající k těm pohořím, Franskou a Švábskou, dále pak podél Hornorýnské nízké roviny Schwarzwald (= černý les), Neckarskou vrchovinu a Odenwald, b) od nížiny té na z. ční Vogesy (něm. = Wasgau), Haardt (= les) a Pfalcká vrchovina, k nimž na z. přiléhá plošná vysočina Lotrinská.

Vznik.

Území toto bylo mořským dnem, na němž se z moře usadily vrstvy triasové a na nich jurské. V době druhohorní mořské dno zdvihlo se znenáhla, že moře ustoupilo na plošné vysočiny předalpské, Švýcarskou a Švábskobavorskou, kde potrvало i v době třetihorské, po níž i tyto plošné vysočiny se zdvihly. Nenáhlé to zdvižení dělo se směrem toku rýnského, prostředkem, a zvláště na j. výše, takže tam na vrch vynikly horniny prahorské, zvláště ve *Vogesách* a *Schwarzwaldě*, kdežto dále na z. i na v. na vrch ostaly vrstvy triasové, a na krajích, zvláště na pohořích *Jurských*, vrstvy jurské. Pak střední pruh té vysočiny od j. k s. se prolomil tak hluboko, že stal se dnem mořského zálivu, který pak byl ř. Rýnem znenáhla zanesen a proměněn v nynější nížinu Hornorýnskou, tam kde se místo něho nyní táhne nížina *Hornorýnská*. Průlomem tím vznikly nynější příkré *stráně pohoří* svažujících se do ní.

Jura Franský a Švábský.

Franský Jura táhne se od Smrčin na j. až k údolí dunajské pobočky *Wörnitz* jako pohoří širohřbeté, které k j.

stoupá a tam protrženo jest dlouhým údolím dunajské pobočky *Altmühl*; Švábský Jura stoupá hřbetem též širokým na jz. až do výšky 1 km, Rýn dělí jej od Francouzského Jury tam, kde se Schwarzwaldem se spojuje. *Dunajské* oba prameny vznikající ve *Schwarzwald*u protékají ho, načež *Dunaj* spojený teče podél jv. úpatí Jurského až k ústí ř. *Náby*. Oba Jurské hřbety mají málo pramenů, ježto voda prosakuje do četných *jeskyň*, pokryty jsou namnoze bukovými *lesy*, ale někde také vápencovým *štěrkem*, i jsou tudíž řídké zalidněny.

Podél *úpatí jurských* však vyvěrají četné prameny, jež stékají se v řeky a zavlažují hojně stupňoviny Franskou i Švábskou, zvláště ř. *Neckar*. Neckar pramení se v koutě mezi Schwarzwaldem a Švábským Jurou, teče napřed podél sev. úpatí tohoto pohoří, pak ohýbá se na sz., pije mnohé pobočky, z nichž *Kocher* a *Jagst* přitékají jako bliženci téměř rovnoběžně, pak údolím mezi Neckarskou vrchovinou a Odenwaldem vtéká do roviny a v ní do *Rýna*. Schwarzwald vyniká středohorami, *Feldbergem* nad patro lesů do 1 1/2 km, že přes něj vede jen jedna železnice (od Strassburka k Dunaji a jezeru Bodmanskému). K s. se pohoří to níží, takže vrchovina Neckarská a vrcholy Odenwaldu nedosahují již ani poloviční výše vrcholů Schwarzwaldských. Schwarzwald jméno má od *temných lesů* jehličných, které na něm bují.

Ř. Mohan vzniká pramenem Červeným na sv. úpatí *Franského Jury* a Bílým pramenem ve *Smrčindch*, teče pak velikými oklikami podobnými písmenu **W**; tím nabývá toku povolného, vhodného lodní plavbě, zvláště v části střední a dolní, kde teče údolím hluboko vrytým. Mohan pije ř. *Regnitz* tekoucí podél záp. úpatí Franského Jury, pak Franskou Sálu, která s druhou oklikou Mohana ohrazuje lesnatou vysocinu *Spessart* (*Specht-hart* = žluví les), rozbrázděnou říčkami.

Vogesy pnou se v jižní končině o málo níže než Schwarzwald a na jejich záp. povolném svahu pramení se rýnská pobočka *Mosel* a její pobočka *Saar*. Za údolím rýnské pobočky *Zorn* řečené, jímž běží železnice (od Strassburka do Paříže), vystupuje (hárt) *Haardt* (= les) naproti vrchovině Neckarské a na s. dále níží se naproti Odenwaldu vrchovinou Pfalckou, z níž vyniká vrch *Donnersberg*.

Hornorýnská nížina jest rovina ovlažená mocným

Stupňoviny
Franská a
Švábská.

Mohan.

Spessart.

Vogesy.

Hart.

Pfalcká
vrchovina.

Hornorýnská
nížina.

Rýnem a četnými jeho pobočkami, jsou nízko položena a mezi horami od chladných větrů chráněna má po *mírné zimě horké léto*; víno a ovoce pěstuje se tam měrou v Německu největší; lidé tam obývají hustěji než průměrně v lidnaté střední Evropě. Podobně jest ovšem v nižších údolích ústících do roviny té. Rovina ta spojena jest *prohřím* mezi Vogesami a Francouzským Jurou, *Burgundská brána* řečeným, s mírou *vysočinou Burgundskou*, kterouž branou nejen železnice nýbrž i průplav spojuje ty krajiny.

Burgundská brána.

c) Severní vysočina Porýnská.

Severní Porýnská vysočina jest útvaru břidličného, tvaru *hmotnatého*. Její hlavní plocha leží asi jako Švábská vysočina jen $\frac{1}{2}$ km průměrně vysoko, její vrcholy pak nedostupují ani 1 km prosté výšky. Údolím ř. *Rýna* jest rozdělena na dvě polovice, západní a východní.

Západní.

Západní ta polovice opět se dělí pobočkou *Moselou* v Hunsrück, jež údolím ř. *Nahe* oddělen jest od vrchoviny *Pfalcké* a od *Haardt*, a široou plošnou vysočinu *Ardennskou*, sahající až do nížiny *Francouzské*; v severovýchodní končině, *Eifel* řečené, ční některé vyhaslé sopečné homole a leží v jednom bývalém sopečném jícnu jezero *Laache*.

Východní.

Východně od Rýna rozdělily tu břidličnatou vrchovinu rýnské pobočky *Lahn* a *Sieg* ve 3 díly: *Taunus*, jež z nížiny *Hornorýnské* vystupuje pohořím nejvýše (jako *Eifel* nejvyšším vrcholem do 900 m) a z něhož pramení se kyselky, dále *Westerwald*, jež se na sz. končí u Rýna asi 7 příkrými malebnými vrchy, hlavně čedičovými, *Siebengebirge* zvanými, posléze pak *Sauerland*, k němuž za ř. *Ruhr* patří ještě hřebenné pohoří *Haarstrang*.

Výšiny.

Výšiny té břidličné vysočiny mají půdu nevalně úrodnou, a ježto na nich zima dlouho panuje, jsou řídké obydleny, v údolích naproti tomu hluboko vrytých a tím od studených větrů chráněných pěstuje se vína a ovoce hojně jako v rovině *Hornorýnské*; i náleží zvláště údolí Rýna k nejpůvabnějším krajinám v Evropě. K tomu druží se v *Ardennách*, v *Sauerlandě* i jinde bohatá ložiska kamenného uhlí a rud, která stala se původem velikého továrního průmyslu, čímž krajiny ty zalidnily se hustěji než mnohé jiné v samé lidnaté Evropě střední.

Údolí.

d) Vysočiny Veserská, Durynská a Harz.

Veserská vysočina složena jest hlavně z pestrých písčinců, skrze něž čedič a příbuzné mu horniny vyvěřely a vrchy na ni vytvořily. Nejvýše vyniká na jejím jihu okrouhlé Vogelsgebirge (= ptačí horstvo), vrcholící 800 m, nejmohutnější čedičová vrchovina středoevropská, od ní na v. Rhön, o něco vyšší. Mezi nimi protéká k s. ř. *Fulda*, která spojujíc se s *Werrou*, přitékající z Durynského Lesa, činí *Veseru*. Vesera pak dále k s. protéká vrchovinu, skládající se z několika vrchovitých částí, které mají sice jen poloviční výšku Rhönskou, ale z nížiny vynikají a jeví horskou podobu; k nim náleží Teutoburský Les vybíhající na sz. do Německé nížiny, a Westfálská brána, kterou Vesera vytéká do nížiny. Na výšinách Veserské vysočiny bují bukové i jiné lesy a šíří se role; úrodnější však jsou její údolí.

Durynský Les (Thüringer-Wald) oddělen jest od Durynský Les. Veserské vysočiny dlouhým údolím ř. *Werry* a postupuje od Smrčin na sz. směrem Šumavy a Českého Lesa až k oběma oklíkám středního toku ř. *Werry*. Durynský Les v jihových. své širohřbeté končině, složené z drobu, sluje Frankwald (= franský les), dále na sz., složen jsa rozmanitě, jeví hřbet užší a vyšší, jednotlivé jeho porfyrové vrcholy činí skoro do 1 km výšky. Po celé délce hřebenu jeho běží cesta *Renneweg* řečená skrze smrkové lesy; na svazích namnoze bují lesy listnaté.

K Durynskému Lesu přiléhá na sv. triasová plošná vysočina Durynská svažuje se mírně v úrodnou kotlinu, kamž spěje oklíkami ř. *Unstrut*; ta pije *Geru* přitékající z Durynského Lesa a vlévá se do *Sáby*, jejíž prameny nalézáme v údolí mezi Smrčinami a Durynským Lesem.

Hmotnatá pohoří (harc) Harz, oddělené od Veserské i od Durynské vysočiny údolími, zdvihá se průměrně do 440 m, výše na sz., kdež činí nejvyšší jeho plochý žulový vrchol Brocken nad patro lesů, přes 1100 m vysoko, že skýtá širý rozhled do krajin kolkolem nižších, zvláště do Německé nížiny. Vody na sv. sbíhající sbírá ř. *Bode* vtékající v nížině do *Sáby*.

e) Vysočina Krušnohorská.

Vysočina Českomoravská severní rozkládá se v prahorské vysočiny Krušnohorskou a Sudetskou, jež na některých místech prostoupeny jsou písčincovými skalami.

Krušnohorská vysočina, od Durynské oddělená hlavně údolím řeky *Sály*, sahá na v. cípem až za Labe, vypíná se nejvýše na j., to pohoří Halštrovským (Elstergebirge) a Krušným, a svažuje se povlovně na s. za 51tou rovnoběžku do nížiny Německé. Pohoří Halštrovské, složené jako sousední Frankenwald z drobu, postupuje od Smrčin na sv. až k průsmyku Kraslickému; od toho hory Krušné, složené z ruly a jiných prahorských hornin, pnou se týmž směrem až k průsmyku Nakléřovskému. Obojí ty hory jsou horami jen na stranu českou, kam příkře se svažují, na stranu sev. jeví se plošnou vysočinou, z níž nejvýše strmí Krušnohorský Keilberg nedaleko průsmyku Kraslického, téměř o 100 m výše než Brocken. Krušné hory chovají v sobě *rudu cínovou* i j., pročež slují Krušné neb Rudohoří; dobývání těch rud nyní jest méně výnosné než bývalo jindy, a výnosnější jsou ložiska *kamenného uhlí* v sev. svahu, která stala se základem velkého průmyslu saského a tím i veliké lidnatosti té země.

Vodstvo.

Vody s vysočiny Krušnohorské stékají od nejvyššího jižního okraje na s. do nížiny Německé bystrými toky, které ženou průmyslu četné stroje, i stékají se hlavně v ř. Halštrovku (Elster), spějící s hor téhož jména do nížiny, tam do Sály; jiné vody stékají ve dvě Muldy, Cvikovskou a Freiburskou, jež se spojují na úpatí vysočiny, načež tekou do Labe.

Mezi Krušnými horami a Sudetami vyzdvihly se pískovcové skály Děčínské, skrz které si *Labe* promlelo výtok z České země, jež před tím bývala v sev. nižší své části jezerem. Kromě Labe i menší říčky vybrázdily v drobné té hmotě četná údolí se sráznými svahy pískovcovými neboli stěnami, Saské Švýcarsko řečená, jež vábí půvabnými tvary cestovatele.

f) Sudetská vysočina.

Sudetská vysočina rozkládá se mezi *Německou* nížinou s jedné a *Labskou rovinou* českou a *Hornomoravským úvalem* s druhé strany tak, že nejvyšší její pohorské hřbety táhnu se od Děčínských stěn na jv. a tím se téměř uprostřed mezi oběma těmi rovinami směrem Krušných hor tvoří úhel tupý, podobající se střechovému štítu, který chrání zemi Českou proti severu. Sudety lze rozdělití po jich délce ve

tří díly: západní až k průsmyku Žacléřskému, střední k sedlu Ramsovskému a díl jihovýchodní.

V západní třetině Sudet rozeznáváme pohoří trojí, Západní.
Lužické pohoří. Lužické, Jizerské a Krkonoše. Lužické pohoří postupuje od pískovcových stěn Děčínských na jv. jen krátce a v míře vrchové i svažuje se na s. žulovou plošnou vysočinou, na níž Jizerské pohoří. *Spréva* se pramení a ktercu *Lužická Nisa* protéká. Pohoří Jizerské pne se výše, nejvýše horou Tafelfichte, u níž pramení se labská pobočka *Jizera*. Za průsmykem Novosvětským stoupají Krkonoše žulovým hřbetem do 1300 m, Krkonoše. nad patro lesní, takže na něm nalézáme jen nízké kleče a horské louky. Ze hřbetu toho vyčnívá několik vrcholů, nejvýše česká *Sněžka* ze svoru složená, 1600 m, jako nejvyšší hora nejen vysočiny Sudetské, nýbrž veškeré Českoněmecké. S Krkonoší stékají vody na j. do Labe, a na s. hlavně do oderské pobočky *Bobry*, kteréž řeky v nich se pramení.

Střední část Sudet vystupuje od průsmyku Žacléřského Kladská kotlina. na jv. až k sedlu Ramsovskému jako kotlina Kladská, táhlá též směrem na jv., se čtyřmi horskými okraji, s dvěma delšími, postupujícími na jv., a dvěma kratšími, delším napříč. Na delším okraji na straně české vynikají hlavně dvě rovnoběžná pohoří Orlická, jejichž podélným údolím na jv. teče *Divoká Orlice*; na delším okraji slezském vyniká pohoří *Soví* (*Eulengebirge*), přervané příčným údolím, kterým oderská pobočka *Kladská Nisa* vyvádí všechny vody z nitra kotliny do nížiny Německé. Ke příčnému okraji kotliny Kladské severozápadnímu přiléhá v Slezsku vrchovina *Waldenburská*, kamenouhelnými ložisky bohatá, v Čechách pískovcové skály podobné Děčínským, nejvíce u *Adersbachu* zvětráním rozryté a malebně různotvárné. Na jv. kotliny vyniká pohoří, z něhož ční málem $1\frac{1}{2}$ km vysoko nejvyšší hora Kladská, pohraniční *Králický Sněžník*, prameníště ř. *Moravy*.

Třetí díl Sudet *Jeseník* postupuje od sedla Ramsovského jako hmotnaté pohoří složené jednak z hornin krystalických, jednak z drobu, strmí poblíž *Kralického Sněžníku* nejvýše *Pradědem* ($1\frac{1}{2}$ km) a níží se na jv. v plošnou vysočinu o 600—400 m. Vody s *Jeseníka* stékají údolními namnoze hluboko vrytými na jz. do ř. *Moravy* a na sv. *Opavou*, u *Praděda* se pramenící, a jinými říčkami a řekami do *Odry*.

Sudetská vysočina, ležíc téměř uprostřed středoevropské

Jeseník.

Vzdouch.

pevniny, má značný rozdíl mezi teplotou letní a zimní; značnější *teplota letní* a hojná vláha způsobuje, že obilí daří se ještě ve výši 1 *km*, *lesy* i v patře vyšším než bezlesý harzský Brocken, tak že jen nejvyšší sudetské hřbety a vrcholy ostávají *bezlesé*, v Sudetách pěstování *lnu* a s tím i Inářský *průmysl* ode dávna kvete a větší *jich lidnatost* možnou činí.

Severoněmecká nížina.

Severoněmecká nížina byla mořským dnem, z něhož jen jednotlivé malé ostrovy vyčnívaly. Znenáhla půda se zdvihala, a moře ustupovalo, až vynikla všecka nynější nížina, jejíž půda jest většinou *naplavenina*, pod kterou nalézají se plastické *klíny*, *hnědé uhlí*, *sůl* a roztroušeně i *jantar*.

Na jih zabíhá Německá nížina do půdy středohorské nejdále podél ř. *Odry*, mimo to také podél *Labe*. Podél *Rýna* zasahuje částečně mezi vysočinu Českoněmeckou a Francouzskou. Všecka Německá nížina dělí se tokem Labským ve dva díly, nestejně velikostí i rázem.

Západní.

Díl západní prostírá se samou nízkou *rovínou*, u moře jako v Holandsku *proláklostou*, blatnou, proti moři hrázemi chráněnou, velmi úrodnou (Marschen), dále jest *bařinatá* (Moore), až u dolního Labe mírně se zdvíhá *stepí* (Haide) Lüneburskou namnoze jen vřesem porostlou. K západní té nížině náleží pobřežní ostrovy Frieské, od ústí Labe na z. a na s., a mezi nimi uprostřed moře osamělý o. Helgoland. V díle východním táhnou se dvě vypnuliny, jedna severní a jedna jižní, a obě jen částečně nad míru 200 *m* vyvýšené. Vypnulina severní počíná se v *Jutsku* u moře *Baltského* a táhne se pak s plochým baltským břehem téměř rovnoběžně, poněkud od něho jsouc vzdálena, až do Ruska, i jest po veškeré délce řekami *Odrrou* a *Vislou* v části rozdělen; ve všech těch částech na díle jezery pokrytá, na díle písčítá, na díle pěknými lesy porostlá. Vypnulina jižní počíná se již od Labe na z. Lüneburskou *stepí* a táhne se pak od Labe směrem středohor Sudetských na vjv. k *Odrře*, částečně jsouc porostla řídkými borovými lesy. Za Odrousluje vypnulina *Tarnověcká* (město Tarnovéc), chová bohatá ložiska *uhlí* a přiléhá na v. k vypnulíně *Polské*. Mezi oběma těmi vypnulínami jest Německá nížina tak nízká, že hladina *Sprevy* v Berlíně leží jen 33 *m* nad hladinou mořskou. Nížina kromě vypnulín je sice na některých místech

Východní.

bahnitá, ale tam, kde jest upravena a vzdělána, plodí mnoho obilí a cukrovky, aneb pokryta jest bukovými lesy.

Do mořského břehu nynější Německé nížiny, jenž zněnáhla klesá, zatáčejí se zálivy: moře *Severního Dollart* a *Jade*, ve středověku vyhlodané vlnobitím mořským, zálivy moře *Baltského* zatáčejí se u Jutska *Kielský* a *Lubecký*, pak tři zálivy za třemi sladkovodými *limany*, do kterých vtékají velké řeky *Odra*, *Visla* a *Němen*.

Zálivy.

Mocný *Rýn* přitéká do nížiny Německé z *nížiny Hornorýnské údolím*, jež prohýbá se do sev. břidličné vysočiny *Porýnské*; v nížině *Rýn* pije pravé pobočky *Sieg*, *Ruhr* a *Lippe* a odtéká do *Hollandska*.

Rýn.

Emže (*Ems*) pramení se blízko ř. *Lippe*, teče téměř všecka nížinou a vtéká do *Dollartu*.

Emže.

Vesera přitéká z vysočiny *Českoněmecké* *Veserskou* branou a pije v pravo pobočku *Aller*, kterouž sesilují *Ocker* a *Leine*, v levo do *Vesery* vtéká *Hunte*, po jejímž ústí *Vesera* nosí za přílivu i námořské lodi; do moře vlévá se *Vesera ústím otevřeným*.

Vesera.

Labe přitékajíc z vysočiny *Českoněmecké*, pije v nížině v levo *Muldu* a *Sálu*, v pravo *Černou Elsteru* a *Havolu*. *Havola* pramení se na severní *vypnulíně*, ubírá se tokem podkově podobným, tvoří několik jezer a pije ř. *Sprévu* přitékající z vysočiny *Lužické*.

Labe.

Odra přitéká *nejjižnějším* cípem nížiny Německé, pije v levo menší pobočky přitékající z hor *Sudetských*: *Opavu*, *Kladskou Nisu*, *Katzbach*, *Bobru* a *Lužickou Nisu*; v pravo *Vartu*, která teče rovnoběžně s *Odrou* a pak sesílená jsouc *Notečí*, stejně mocná s *Odrou* se pojí. *Odra* vtéká do *limanu*, z něhož vytéká do moře *třemi hrdly* mezi ostrovy *Uznojmem* a *Volyni*.

Odra.

Visla přijímá pod *Varšavou* v pr. *Bug*, v l. *Brahe*. Daleko před ústím objímá svými rameny velkou *deltu*; pravé rámě první jménem *Nogat*, a druhé tekou do *limanu Frišského*, jenž štíhlou kosou oddělen jest od moře. *Visla* jako všechny řeky nížiny Německé od *Emže* na v. sesilují se v ní pobočkami hlavně na straně pravé.

Visla.

Nejvýchoďnější a *nejsevernější* řeka Německé nížiny *Němen*, jenž v Německu sluje *Memel*, přitéká z nížiny

Němen.

Ruské a vtéká do limanu Kurského, jenž Kurskou kosou oddělen jest od moře.

Průplavy. Řeky v nížině Německé tekou velmi povlovně a tím prospívají lodní *plavbě*. V nízké půdě té nížiny snadno vykopány byly průplavy spojující řeky pro lodní plavbu: a) Průplav Bydgoszczský vede u města Bydgošcze (*Bromberg*) z pobočky *Brahy*, vtékající do nejzápadnějšího ohebu ř. *Visly*, do ř. *Noteče* a tou do *Labe*. b) Průplav *Finowský* vede z dolní *Odry* do ř. *Havoly* a tou do *Labe*; c) Průplav z *Odry* k nejvých. ohebu ř. *Sprévy* a j.

Vzduch. Vzduch vane v nížině přiléhající k moři Severnímu přímořský, zmírněný zvláště v zimě působením Golského proudu mořského; v nížině, přiléhající k moři Baltskému, podnebí se stává čím dále od moře tím spíše vnitrozemským neboli kontinentálním.

Úloha. Popíšme z mapy, kterými vysočinami a nížinami teče Rýn a kterými která jeho pobočka: **Rýn**; pobočky *levé*: *Thur*, *Aar* (pr. *Reuss*, *Limmat*), *Ill*, *Zorn*, *Nahe*, *Mosela* (pr. *Saar*); pobočky *pravé*: *Neckar* (pr. *Koher*, *Jagst*), *Mohan* (l. *Regnitz*, p. *Franská Saala*), *Lahn*, *Sieg*, *Ruhr*, *Lippe*.

Popis občanský.

Národnost. a) Na hranicích ruského Polska obývají *Poláci*, v *Lužici* (saské a pruské) *Lužičtí Srbové*, v *Kladsku* *Češi* (60.000); ve středověku obývali *Slované* na z. až k dolnímu *Labi* a řece *Sále*. b) Na hranici ruských krajín litevských *Litvané*. c) V *Jutsku* blíže království *Dánského*, *Dánové*. d) Na hranicích francouzských, *Francouzové*. e) Ostatní obyvatelé jsou *Němci*, a to *valnou většinou*.

Víry. *Poláci* vesměs a *jižní Němci* většinou vyznávají víru katolickou, ostatních *většina* evangelickou, *židů* jest méně než v rakouské *Haliči* (v té $\frac{1}{2}$ mill.).

1. Plodiny:
a) *nerostná.* *Horníci* dobývají mnoho *kamenného uhlí* (v *Tarnověcké* *vypnulíně*, u *Waldenburga*, v *Krušnohorské* *vysočině*, *Sauerlandě* a j.), *železa*, pak *zinku* a *soli*. *Mineralné vody* s lázněmi, zvláště v *Tavunu*.

b) *hospodářské.* *Polní hospodářství* pilně a pokročile tam provozují a z půdy, celkem úrodné, *cukrovky*, *žita* a jiného obilí pro spotřebu těží dostatek. *Neúrodná* krajina největší jest *Lüneburská step*, nejúrodnější jsou nížiny *porýnské*, u *Mohana*, *Mosely*, *střední Vesery*, *Labe* a *Odry*.

Vedle obilí pěstují len téměř po všem Německu, pak řepku, tabák a cukrovku. Zahrady nejlepší jsou v okolí *Erfurta* a jiných mnohých větších měst. Nejlepší révu mají v *porýnských krajinách*. Chmele nejvíce a nejlepšího druhu daří se v *Bavorsku* podle ř. *Mohana*.

Skot chovají nejlépe v krajinách *alpských* a v *Hannoversku*, ovce nejlépe v *Sasku*, v *Hannoversku* včelaři nej-pilněji.

c) živočišnů.

Průmysl vyrábí nejvíce *tkaniva lněná, bavlněná a vlněná*, pak *hedvábná, cukr*, pěkné drobné výrobky *dřevěné (schwarzwaldské hodiny, norimberské hračky a j.)*, z nerostů vyrábí zboží *železného* nejvíce.

Obchod zahraničný vyváží nejvíce výrobky *průmyslové* a dováží nejvíce zboží *koloniální*; i děje se do zemí pobaltských, do severní *Ameriky* a do jiných zemí mnohých.

V Německu jsou *školy* dobře zařízené, *university* mnohé; učitelé připravují se v (170) učitelských seminářích. Vzácné jsou tam *sbírky* umělecké a vědecké; i náleží Německo k *nejvzdělanějším* státům veškeré země.

Vzdělaní.

Německo jest císařství složené z 25 států a 1 říšské země; z nich *Prusko* jest dvakrát tak veliké jako všechny ostatní dohromady. *Císařem* jest král *pruský*, jenž sídlí v *Berlíně*. V *Berlíně* zasedá i *říšský sněm* a *spolková rada*.

Zřizent.

I. Království Pruské.

Království Pruské zabírá hlavně Severoněmeckou *nížinu* a zasahuje na j. do středohorské *vysočiny* Českoněmecké. Jednotlivé země neboli provincie, ze kterých království Pruské jest složeno, jsou:

a) Země přímořské.

1. *Hannoverko* objímá velkovévodství *Oldenburské*.¹ *Hannover-sko*. V něm podél břehů mořských a řek *Vesery* a *Labe* blatná úrodná půda, ale podél ř. *Emže* rozsáhlé bařiny a na v. *Litne-burská step*.

U zálivu *Jade*, *Oldenburském* obklíčené město *Wilhelms-Willemshafen*, hafan s válečným přístavem pro loďstvo severomořské. — U ř. *Leine*, kde splavnou se stává, *Hannover* **, největší město hannoverské; výše u ř. *Leine* *Göttingen* se slavnou hvězdárnou. *Göttingen*.

2. Jižní polovici polouostrova *Jutského* zabírá *Schles-wig-Holstein* a *Lauenburg*, až k dolnímu *Labi*; země blíže břehu západního písčité, ostatně úrodná. *Schleswig-Holstein*.

Ostrovy.

Podél záp. břehu *ostrovy* v moři Severním, *mořské lázně*. —

Flensburg.

Schleswig.
Kiel.

Altona.

U *chobotů*, jimiž *Balt* do vypuliny poluoostrovské hluboko se zalévá: Flensburg, od něhož na s. obývají *Dánové*, na j. *Němci*; jižněji Schleswig a ještě jižněji Kiel*, *válečný přístav* německého loďstva na *Baltě*. — Od něho na jih obývali na východním pobřeží ve středověku Slované. — U *Labe*, u samého *Hamburka*, Altona**, největší město schleswicko-holsteinské, žíví se hlavně *obchodem*.

3. Pomořany.

Přední.

3. Pomořany (něm. *Pommern*) zabírají prostřední díl pomorí *Baltského*, a dělí se v Přední, Zadní a ostrovy. *Přední* Pomořany jsou mnohem úrodnější nežli *Zadní*, kteréž zabírají hlavně jezernatou vypulínu.

Z ostrovů největší ostrov Německa *Rujana* (Rügen) rozčleněná a pěkná; *Uznojm* (*Usedom*) a *Volyň* (Wollin) uzavírají liman *Oderský*.

Stralsund.

Štětín.

Na ostrovech těch ve středověku obývali *Slované* (*Polabané*), jichž chrám Svantovitův na Rujaně a obchodní město *Volyň* prosluly. — Naproti blízké *Rujaně* Stralsund, přímořské město v nejúrodnější části nížiny Pomořanské. — Při ústí řeky Odry, blízko 32. poledníku (jako Praha) tam, kam až námořské lodi plouti mohou, *Štětín*** (n. *Stettin*), největší město pomořanské, přístavné město pro Berlín, protože je mu z přístavných měst nejbliže.

4. a 5. Západní a Východní Prusko.

4. a 5. U *Baltského* moře Západní a Východní Prusko (Preussen), *nejvýchodnější* země německé, *zabírají* hlavně část *jezernaté* vypuliny. Na březích nalézají tam hojně *jantaru*. Původní obyvatelé, jménem *Prusové*, nebyli Němci, nýbrž *Litvané*; od *Visly* na z. bydleli *Slované*, jejichž zbytkové jsou ještě nyní *Kašubové*, nejbliže příbuzní Polákům.

Danzig.

Elbing.

Marienburg.

Toruň.

Ve velmi úrodné *deltě Vislině*, nedaleko záp. ústí, *Danzig*** (čes. Gdansk) stanice válečného loďstva, vyváží z pořtí *Visly* polské *obilí a dříví*. — Nedaleko *Nogati*, východního hrdla Vislina, jež do jižního cípu dlouhého limanu (*Frisches Haff*) se vlévá, město Elbing; v něm slavný *Komenský* skládal některá svá učebná díla. — Na jih Marienburg, ve velikém jeho zámku sídlili velmistři *rytířského řádu Německého*. — Na jih u *Visly Thorn* (čes. Toruň) rodiště nejslavnějšího hvězdáře *Koperníka*.

Königsberg
150.000.

Do sev. cípu dlouhého limanu (*Frisches Haff*) vtéká řeka *Fregola*, u ní *Königsberg*** (čes. Královec), největší město té země nazvané ke cti krále Přemysla Otakara II.; v něm *korunují* se králové prusí.

b) Země oderské a labské.

6. Poznaňsko.

6. Od *Západního Pruska* na jih Poznaňsko, zcela vnitrozemské, jest částí *Německé nížiny*, obydleno národem *polským* a částečně již také *německým*.

Od záp. ohebu *Visly* na z., u *průplavu* (szcz. = śc) *Bydgoszcz-ského*, jenž spojuje *Vislu* s *Notečí* (*Netze*) a tak s *Vartou* a *Odrrou*, *Bydgoszcz* (*Bromberg*). — Na jz. malé město *Henzečno* (něm. *Gnesen*); v něm první polské *arcibiskupství* bylo založeno, a v jeho hlavním chrámě byla hrobka českého patrona sv. *Vojtěcha*. — U ř. *Varty*, skoro uprostřed země, největší město *Poznaň**. — Na jih, nedaleko hranice *slezské*, *Lešno* (něm. *Lissa*), v něm *Komenskému* vzácné spisy shořely.

Bydgoszcz.
Henzečno.

Poznaň.
Lešno.

7. *Slezsko* hraničí se *Slezskem rakouským*, s nímž dříve jednou zemí bylo a to dvakrát tak velikou jak *Morava* (ta km^2 22 t.), na hranici české pne se *Sudetami*, ostatně šíří se *rovinou Severoněmeckou*, která tam podél *Odry* k j. nejdále zabíhá, prospívá úrodností, bohatými ložisky uhlí i rud a při tom velkým průmyslem, takže jest vedle *Porýnska nejlidnatější* provincií pruskou.

7. *Slezsko.*

a) U *Odry*: *Vratislav*** (něm. *Breslau*), skoro uprostřed země, zvláště pak veleúrodné roviny, a mezi *Vídni* a *Berlínem*, *Prahou* a *Varšavou* stále obchodem prospívá.

Vratislav
800.000.

b) Od *Odry* na z.: U *Kladské Nisy*, pramenící se na *Králickém Sněžníku*, *Kladsko* (něm. *Glatz*), u prostřed kotliny, *Čechami*, *Moravou* a *Slezskem* ze tří stran obklíčená, která jindy patřila jako *hrabství* k *Čechům*; v ní na českých hranicích 60.000 *Čechů* žije. — Na sz. *Waldeburg*, v krajině na *uhelná ložiska* bohaté. — U *Nisy Lužické* *Zhořelec** (něm. *Görlitz*), po *Vratislavi* největší m. *slezské*.

Kladsko.

Waldeburg.
Zhořelec.

c) Od *Odry* na v.: *Tarnovéc* a *Königshütte*, středisko krajiny, v níž se dobývá *železo*, *kamenné uhlí* a *zinck*, i jsou mnohé *továrny*; tam a podél hranic východních dále obývají *Poláci*; *Slezsko* bylo ve středověku zemí polskou.

Tarnovéc.
Königshütte.

8. Od *Slezska* na sz. *Braniborsko*, uprostřed ostatních provincií, zabírá střední část *nížiny Severoněmecké*.

8. *Braniborsko.*

Uprostřed mezi *Severním mořem* a *Českomoravskými horami*, v širé rovině u splavné řeky *Sprévy* a mezi *Odrrou* a *Labem*, skoro uprostřed země a všeho *Pruského království*, *Berlín*,** *veleměsto*, *hl. město* *Pruska* i *císařství Německého*, pravidelně a pěkně stavěné, zvláště v částech novějších; jest *prvním* průmyslným a obchodním městem *německým*, v něm mnoho *železnic* se sbíhá.

Berlín.
1,500.000.

U řeky *Havoly*, mezi jezery, *Postupim** (něm. *Postdam*), tam *královský zámek* s rozsáhlými sady. — Na z., u řeky *Havoly*, *Branibor* (něm. *Brandenburg*), bylo původně *slovanským hradem* *Slovani Polabských*, kteří od *Kiela* a *ostrova Rujany* až do *Krušných hor* bydleli. — *Frankfurt nad Odrrou** (a. O.); nedaleko počíná se *průplav* spojující *Odrru* se *Sprévou* a tou i s *Havolou* a *Labem*.

Postupim.
Branibor.

Frankfurt.

9. Mezi *Braniborskem* a *državami saskými* *pruské Saska*, *Sasko*.

9. *Sasko.*

jež objímá *Anhaltsko* a *Schwarzburg-Sondershausen*, obsahuje *solná ložiska* v Německu největší, a část úrodné nížiny, kde zvláště mnoho cukrovky se pěstuje.

Magdeburg
145.000.

a) U ř. *Labe*: Magdeburg** (č. *Děvín*), u západního *ohebu* a skoro uprostřed splavného toku labského, hlavně polabským *obchodem* vzrostlé, hlavní tržiště obchodu cukerního v Německu.

Stassfurt.

b) V počíci *Sály* u dolního toku ř. *Bode* Stassfurt s největšími solnými doly v Německu, tam vyrábějí se též umělá hnojiva. — U *Sály* Halle*, (čes. Dobrosol) solné prameny, uhelné doly, veliký průmysl. — Nedaleko Saská *Weimarského* Naumburg, slaví dosud výroční slavnost husitskou, kterou se pamatuje na obléhání města *Prokopem Velikým*.

Halle.

Naumburg.

Erfurt.

c) V ostatních krajinách: Na jz., u prostřed úrodné kotliny Durynské Erfurt*, z rozsáhlých a výborných zahrad rozesílá semena do veškeré Evropy.

c) Země rýnské.

10. Westfaly.

Münster.
Dortmund.

10. Od *Hannoverska* na j. Westfaly (*faly* = rovina).

Od hannoverského *Osnabrücka* na jz. Münster; na j. *Dortmund** u Haarstranga, středíště krajiny na uhelné doly bohaté.

11. Porýnsko.

11. Od *Westfal* na jz. Porýnská provincie (něm. *Rhein-provinz*), jméno má od řeky *Rýna*, jenž ji podél protéká; zabírá největší díl břidličné vysočiny porýnské, z níž sev. svah *Ardenn* a vysočiny *Westerwald* a *Sauerland* obsahují rozsáhlá ložiska *uhlí* a *železné rudy*, která stala se základem velkého průmyslu továrního. Tím a že krásné údolí rýnské a ostatní údolí řek do vysočiny hluboko vrytá dobrou půdou a mírným podnebím hoví velmi vinné révě a jiným plodinám, země ta stala se vedle Slezska nejlidnatější provincií pruskou.

Koblenz.

Bonn.
Rehmköln
160.000.

156 m.

Düsseldorf.

a) U *Rýna*: Při ústí ř. *Mosely* a nedaleko ústí ř. *Lahny* velmi tvrdá pevnost *Koblenz* (z latinského *Confluentes*) na křižovatce cest obchodních. — Na sz. proti ústí ř. *Siega*, Bonn, rodiště slavného hudebního skladatele *Beethovena*. — Na s. *Rejukolín*** (z latinského „colonia“, něm. *Köln*), vzrostlo hlavně *obchodem* porýnským, až i mnohým průmyslem se žíví („*Kolínská voda*“ = *Kölnischwasser*). Chrám (dóm) arcibiskupský, největší a nejkrásnější gothický chrám má *věž* (156 m vys.) *nejvyšší* na veškeré zemi, založen byl v době, kdy arcibiskup *Kolínský* náležel k 7 německým kurfirstům. — Na s. *Düsseldorf*** se slavnou malířskou akademií.

Trier.

Saarbrücken.

Cáchy.

b) Od *Rýna* na z.: U klikaté řeky *Mosely*, kde úrodné údolí její jest rozšířeno, nedaleko hranič *lucemburských*, *Trier* (č. *Trevír*, starořímsky *Augusta Trevirorum*), jeho arcibiskup náležel ve středověku k 7 německým kurfirstům. U pobočky Saary *Saarbrücken* v krajině na uhlí bohaté. — Na s. *Cáchy** (něm. *Aachen*); na hranici hollandské

i belgické v Ardennské krajině na uhlí bohaté; císař *Karel Veliký* v jeho chrámě pohřben; v Cáchách bývali němečtí králové *Korunováni*.

c) Od *Rýna* na v.: V *Sauerlandě* u velikých ložisek kamenného uhlí a železné rudy; *Essen*, dílny na znamenitou ocel litou; *Elberfeld* a *Barmen*** dvě souvislá města *továrnická*.

Elberfeld
a *Barmen*.

12. Od *Porýnska* na v. *Hessen (Hessy)*, *Nassau* a *Frankfurt* objímají sev. polovici *Hessen-Darmstadta*. Z *Tauna* prýští se *léčivé prameny*; na jižním svahu *Tauna* a v rovině až k *Rýnu* a *Mohanu*, v krajině od severních větrů chráněné, výborného *rýnského vína* hojně se daří. — *Hohenzollern-Sigmaringen* jest zemička *Württemberskem* skoro zcela obklíčená.

12. *Hessen*
a *Hohenzollern-Sigmaringen*.

*Wiesbaden**, nejslavnější německé lázeňské město na jižním úpatí středohorského *Tauna*, z něhož ještě několik jiných léčivých pramenů se prýští. — Nedaleko 50. rovnoběžky (jako *Praha*, *Frankfurt*** (= franský brod) u řeky *Mohana*, v úrodné rovině *Hornorýnské*, veleměsto bohaté hlavně *obchodem*, zvláště mohanským a porýnským, slavné dějinami. — U řeky *Fuldy*, *Kassel*.

Wiesbaden.

Frankfurt.

Kassel

U řeky *Dunaře*, na sz., *Sigmaringen*; na jih, na vysokém vrchu *Švábského Jury* hrad *Hohenzollern*, od něho nyníjší císařský rod německý vzal jméno.

Sigmaringen.

II. Ostatní státy přímořské.

1. Velkovévodství *Oldenburské*, složeno jest ze tří¹. *Oldenbursko*.
území: a) V nížině u moře *Severního Oldenbursko*, v něm u ř. *Hunty* hl. m. *Oldenburg*, tam koňské trhy v Německu největší.
a) V nížině u moře *Baltského*, od města *Lübecka* na s. *Lübecko*,
b) Na *Hunsrücku* *Birkenfeld*, m. *Birkenfeld*. — *Oldenbursko* drží úhrnem km^2 nad 6 tisíc (*Rakouské Slezsko* 5 tisíc km^2).

Oldenburg.

Lübeck.

Birkenfeld.

2. Při ústí ř. *Vesery* svobodná obec *Bremen*, ($km^2 \frac{1}{4}$ ti-². *Bremen*.
síce), nejmenší německé území; živí se hlavně námořským obchodem a rybolovem.

Město *Bremen*** jest po *Hamburku* nejdůležitějším námořským a obchodním městem německým. Čeští vystěhovalci do *Ameriky* plaví se obyčejně po *bremských* lodích. — *Bremerhafen* je přístav *bremský* pro námořské lodí.

Bremen.

Bremerhafen.

3. Nedaleko ústí *labského* svobodná obec *Hamburk***³. *Hamburk*
Město (obyv. s přilehlými místy nad $\frac{1}{2}$ mill.) jest nejdů-
ležitější námořské město středoevropské, 500 lodmi vede
obchod hlavně do *Ameriky*; zboží přivezené, zvláště kávu a
jiné zboží osadnické, prodává po všem Německu, i do *Čech*.
Kuxhafen jest přímořský *hamburský* přístav.

3. *Hamburk*
540.000.

Kuxhafen.

4. U řeky *Travy*, kde rozšiřuje se pro lodní plavbu, 4. *Lübeck*.

svobodná obec Lübeck** (nebo *Bukovec*), vede obchod po *Baltském moři*.

Lübeck.

Lübeck ve středověku byl největším námořským městem německým a střediskem slavného obchodního spolku *Hansy*. Při ústí ř. *Travy*

Travemünde. Travemünde.

**5. Mecklen-
bursko Svě-
řínské.**

5. Při moři Baltském Mecklenbursko Svěřínské; většinou náleží jezernaté *vypnulíně*, kde ve *středověku* bydleli slovanští *Bođrci*.

Svěřtn.

U jezera *Svěřínského* hl. m. Svěřín (n. Schwerin). — Na sv.

Rostoky.

Rostock (Roztoky), největší meklenburské město přístavné.

III. Severoněmecké státy vnitrozemské severnějši.

**6. M. Střel-
cké.**

1. Meklenbursko Střelické. Hl. m. Nové Střelice (n. Neu-Strelitz), založené v rysu osmicípé hvězdy.

**7. a 8. Lippe:
Schaum-
burg.**

2. a 3. Dvě knížectví Lippe a) na pravé straně řeky *Vesery* Lippe-Schaumburg, má obyvatelů ze všech německých států nejméně.

Detmold.

b) na levé straně ř. *Vesery* Lippe-Detmold, na *Teutoburském Lese*, v něm pramení se rýnská pobočka *Lippe*. Hl. město v onom *Bückeberg*, v tomto *Detmold*.

Nedaleko tohoto pomník staroněmeckého vojvody *Hermann*a, jenž v *Teutoburském Lese* strašně pobil římské vojsko, vedené *Varrem*.

**9. Braun-
schweig.**

4. Na v. *Braunschweig* (Brunšvicko) skládá se z několika *území* na *Harzi* a v okolí tohoto pohorí, v němž těží kovy a pestrý mramor. Hl. m. *Braunschweig*.*

10. Anhalt.

5. Při ústí ř. *Muldy* do *Labe* *Anhaltské* vévodství zabírá část nížiny a část východního svahu *Harze*.

Dessava.

U *Labe* hl. m. *Dessava*.

11. Waldeck.

6. Od obou *Lippe* na j. knížectví *Waldeck*. Hl. m. *Arolsen*.

IV. Severoněmecké státy vnitrozemské jižnějši.

**12. Králov-
ství Saské.**

1. Na sev. velmi povolném svahu vysočiny *Krušnohorské* království Saské až do nížiny *Severoněmecké*; náleží k nejprůmyslnějším státům evropským a nejlidnatějším (na 1 km² nad 200 obyv.).

Drážďany
1/4 mill.

U řeky *Labe*, kde údolí se rozširuje, hl. m. *Drážďany*** (obyv. 1/4 mill.), v něm vzácné umělecké sbírky: velmi bohatá obrazárna a v proslulé *Zelené komoře* (v pěti pokojích) vzácné skvosty, některé od *Sasů* v 30leté válce z *Prahy* odvezené.

Buděštn.

Města od *Labe* na v.: u ř. *Sprěvy* *Buděštn* (něm. *Bautzen*) hl. m. bývalé *Lužice* v krajině dosud *Lužickými Srby* obydlené. — Na

jav. Herrnhut (česky *Ochranov*), hlavní osada evangeliků českobratrských, mravností proslulých. — Na j. Žitava (něm. *Zittau*) u *Laužické Nisy*, mezi oběma severními výběžky českými. — Od *Drážďan* na sz., u Labe *Míšeň*; výborná *porcelánová* hlina; město bylo ve středověku hlavou *Míšeňské marky*, která většinu nynějšího království Saského obsahovala. — Na sev. svahu *Krušnohorském*: u *Freiberské Muldy Freiberg*, *báň* stříbrná a olovná; u *Cvikavské Muldy Cvikov* (něm. *Zwickau*), v jeho okolí uhelné doly a veliký a rozmanitý průmysl o ně se opírající, zvláště v *Kamenici*** (něm. *Chemnitz*) a tím velká lidnatost. Podél *Krušných hor* žije se mnoho lidí *krajkářstvím*. — V severozáp. cípu království Saského, u řeky *Plisny* (něm. *Pleisse*), veleměsto *Lipsko***, již v rovině *Německé*, u 30. poledníku (jako *Chel*), obchodem knihkupeckým a trhy na kožešiny vyniká nade všechna města v Německu, zvláště o třech velmi hlučných výročních trzích (*Messen*). V rovinatém jeho *okolí* byly mnohé veliké bitvy svedeny (r. 1631, 1632, 1813).

2. a 3. Od království Saského na z. dvě knížectví *Reuss*, nazvaná dle svých hlavních měst: *Schleiz*, blíže *Sály*, a *Greiz* u *Halštrovy* (*Elster*).

4. a 5. Dvě knížectví *Schwarzburg*, nazvaná též dle svých hl. měst. V *Durynském Lesu* *Rudolstadt*, u nejzáp. ohebu ř. *Sály*, a mezi *Durynským Lesem* a *Harzem* uprostřed *Sondershausen*.

V. Menší státy saské.

Saské státy tyto rozeznávají se jmény dle svých hl. měst: 12. *Sachsen-Weimar* km² 38 t.

6. Největší z těch států velkovévodství *Sachsen-Weimar*: a) Území *hlavní* na severových. svahu *Durynského Lesa*, okolo hl. města *Weimara* (v němž byl slavný básník *Gothe* ministrem).

b) Území *Eisenašské* u ř. *Werry*, m. *Eisenach*; u něho na jednom ostrohu *Durynského Lesa* hrad *Wartburg* (*Luther*).

7. Vévodství *Sachsen-Meiningen*, podlouhlé území u řeky *Werry*, která v něm se pramení. Hl. město *Meiningen*.

8. Vévodství *Sachsen-Koburg-Gotha*. Na jižním svahu *Durynského Lesa* hl. m. *Koburg*. Na severním svahu *Gotha*, jest větší a průmyslnější, v jeho velkém zeměpisném ústavě tisknou velmi pěkné mapy.

9. Vévodství *Sachsen-Altenburg*, od *Reuss-Schleiz* na s. u řeky *Plisny*.

VI. Státy jihoněmecké (kromě *Bavorska*).

1. Velkovévodství *Hesské* (větší než *Oldenbursko*), skládá se ze dvou území, oddělených ř. *Mohanem* a úzkým pruským územím *Hesským*.

Herrnhut.
Žitava.

Míšeň.

Freiberg.
Cvikov.

Kamenice.

Lipsko
270.000.

13. a 14.
Reuss-
Schleiz.
Greiz.

15. a 16.
Schw.
Rudolstadt.
Sondershausen.

12. *Sachsen-*
Weimar
km² 38 t.

Weimar.

Eisenach.

18. *Mei-*
ningen.

19. *Koburk-*
Gotha.

20. *Alten-*
burg.

31. *Hessen.*

- a) Severní Hessen, v němž pně se Vogelsgebirge,
 b) Jižní Hessen, zabírá část nížiny Dolnorýnské na obou stranách *Rýna a Odenwald*. Na jeho úpatí hl. m. *Darmstadt*.
Darmstadt. Naproti ústí *Mohana*, pod 50. rovnoběžkou, *Mohuč** (*Mainz*), bylo pevností již starověkým Římanům; ve středověku bylo sídlem prvního arcibiskupa a kurfirsta německého. — Jižněji, na levém břehu rýnském, *Worms*, v něm sídlili často králové a scházivaly se říšské sněmy německé.
- 22. Elsass-Lothringen.** 2. Elsassko a Lotrinsko, *říšská země*, od Rýna na z., zabírá úrodnou rovinu *Hornorýnskou*, v níž leží větší města opodál ř. Rýna, středohorské *Vogesy* a část méně úrodné vysočiny *Lotrinské*. Hl. m. *Strassburg*** u ř. *Ill*, nedaleko *Rýna*, jenž odtamtud teprva pro větší lodi jest splavným, největší m. roviny Hornorýnské. Veliký a krásný gothický chrám „*Münster*“.
- Strassburg*. V Elssasu: U ř. *Ill*, od které Elsass (původně *Ill-sass*) jméno vzalo, *Mühlhausen**, od švýcarské *Basileje* na sz., u *průplavu*, jenž ř. *Rýn* s *Rhönem* spojuje, v rovině Hornorýnské středěště průmyslu bavlnického.
- Mühlhausen*. V Lotrinsku: U ř. *Mosely Metz** (n. *Metz*), pevnost tvrzemi velmi dobře ohrazená, Francii nejbližší.
- 23. Baden.** 3. Velkovévodství Badské, o málo větší než Elsassko s Lotrinskem, zabírá hlavně rovinu *Hornorýnskou* na víno, ovoce a obilí úrodnou od jezera *Bodmanského* až za dolní řeku *Neckar*, a větší díl středohorského lesnatého *Schwarzwalda*, jenž skýtá výborné *dříví*, léčivé vody a bystřiny ženoucí kola průmyslových závodů. Proto jest země lidnatá a zámožná. Hl. město *Karlsruhe**, na úpatí *Schwarzwalda*, jest do polokruhu tak pravidelně (vějíří podobně) stavěno, že ulice k sídelnímu paláci se sbíhají.
- Karlsruhe*. Na jižním břehu *bodmanském* *Kostnice* (něm. *Konstanz*), obkličena kantonem *Thurgavským*. Mistr *Jan Hus* upálen (1415). — Od nejvyšší hory *schwarzwaldské*, *Feldberga*, na sz. *Freiburg*; jím ubírá se obchod od *Rýna* k *Dunaji*. — Severněji, v půvabném údolí *schwarzwaldském*, *Baden-Baden*, velmi oblíbené lázně. — Při ústí ř. *Neckara Mannheim*, až od něho vyvázejí *hollandské* lodi dříví z lesnatého *Schwarzwalda* do bezlesého *Hollandska*; též obchodem obilním slyne. — Kde krásné údolí řeky *Neckara* do roviny se otvírá, *Heidelberg*; velkolepé zříceniny skvostného zámku bývalých *kurfirstů falckých*, kteří tam sídlili (i *Fridrich český „zimní král“*).
- Kostnice*.
Freiburg.
Baden-Baden.
Mannheim.
Heidelberg.
- 24. Württemberg.** 4. Od Badska na v. království *Württemberské*, menší než markhrabství *Moravské*, zabírá část *Schwarzwaldu*, málo úrodný širohřbetý *Švábský Jura* a na j. od *Dunaje* část vysočiny *Švábskobavorské*, ale hlavně plošnou vysočinu *Švábskou* s úrodnými údolními řek, výborně vzdělanými, zvláště

údolím *Neckarským*, a s bohatými ložisky solnými. Württembersko obydleno jest ode dávna německým kmenem *Švábským*.

V záp. části království, v pobočném údolí ř. *Neckara*, hl. m. Stuttgart,** ozdobené zvláště královským zámkem, slyne knihkupeckým obchodem podobně jako Lipsko. Stuttgart.

Na vých. hranici, při ústí Illery do Dunaje, Ulm; tam počíná *Dunaj* býti splavným. Ulm.

VII. Království Bavorské.

a) Na levém břehu *rhýnském*, mezi Hesskem a Elsasskem, Pfalz Porýnská, zabírá část veleúrodné roviny *Hornorhýnské* a vysočinu *Haardt* nejlidnatější kraj bavorský.

U ř. *Rýna*, od Wormsa na jih, Speier (č. *Špýr*), v domě pohřbeno několik německých císařů. Speier.

b) Pravé Podunají v Bavorsku.

Na hranicích rakouských, u stoku mocného *Inna* s *Dunajem* Pasov. — V jihových. cípu, v krásném údolí *alpském*, Berchtesgaden, ze tří stran *rakouským* Salcburskem obklíčené, na blízku jest jezero *Königssee* v divoké krásné krajině, zámožné solnými doly. — U ř. *Isara* hl. m. bavorské *Mnichov*** (München) nad $\frac{1}{4}$ mill. obyv. v širé planině *Švábsko-bavorské*; neleží v krajině krásné, ale ozdobeno je krásnými *stavbami*, zvláště novými chrámy a sbírkami vzácných uměleckých děl (*pinakotheka* obsahuje malby, *glyptotheka* sochy), obrovskou kovolitou sochou Bavarie; z průmyslových dílen prosluly velké pivovary. Pasov.
Berchtesgaden.
Mnichov
260.000.

V *Alpách Bavorských*, u ř. *Ammra*, tekoucí do ř. *Isaru*, proslul *Ammergau* divadelními hrami, které představují život Kristův. — Na rovině u dolního *Lecha* Augsburg°, největší m. krajiny *Švábské*, jest bohaté obchodem mezi Itálií a Německem již ze středověku. (U Augsburgu na širé planině, řečené „*Lechfeld*“, císař *Otto I.* porazil loupeživé *Maďary*). Ammergau.
Augsburg.

Země Švábská zabírá též malou část Porejní, kde na třech ostrávcích jezera *Bodmanského* stojí město *Lindau*, hlavně obchodem prosperující. Lindau.

c) Levé Podunají, jež zabírá Bavorský Les, dále Šumavu oddělenou od něho údolím řeky *Řezny*, Franský Jura oddělený od Českého Lesa údolím ř. *Náby*.

Furth (č. *Brod*), železniční stanice pohraniční blíž průsmyku mezi Šumavou a Českým Lesem. — U nejsev. ohebn. ř. *Dunaje*, na pravém břehu naproti ústí řeky *Řezny*, *Řezno* (u. *Regensburg*); od něho plují po *Dunaji* parolodi i počíná se čilejší podunajský obchod. Od *Řezna* na v. vystaven mramorový chrám *Walhalla*, v němž vystavena jsou poprsí slavných Němců. — Na z., ve franském Juře u *Solnhofena* lámou výborný vápeneč kamenopisný. Furth.
Řezno.
Solnhofen.

d) Poříčí ř. Mohana sluje *Franky*, a to *Dolní, Střední* a *Horní Franky*, jest zvláště v údolích úrodné, plodí i víno a chmel.

Würzburg. V úrodném údolí Mohanském mnohá jsou města; nejdůležitější: *Aschaffenburg* na počátku toho údolí, *Würzburg*,* největší město franské, *Bamberg* při ústí Regnitze do Mohana, ve Smrcinách *Baireuth* a na s. *Hof*.

Norimberk. V poříčí Regnitze *Norimberk*** (něm. *Nürnberg*), po Mnichově největší bavorské město, u průplavu *Ludvíkova*, který spojuje splavnou ř. *Regnitze* s *Altmühlou*, tím *Mohan* a *Rýn* s *Dunajem*, *Severní moře* s *Černým*. *Norimberk* proslul již ve středověku jako *říšské svobodné město* průmyslem a obchodem a svou básnickou školou „*meistersängerů*.“ *Norimberské hračky* dosud se rozprodávají daleko široko.

Seřadme 1. z předešlého popisu veleměsta mající nad 100.000 obyvatelů dle jich velikosti, 2. z následující tabulky státy a) dle velikosti, b) dle počtu obyvatelů c) dle lidnatosti.

Německé státy.

Stát	tisíc km ²	obyv. na 1 km ²	Obyvatelů
Anhalt	2.347	105	250.000
Baden	15.087	106	1,600.000
Bavorsko	75.860	71	5,400.000
Bremy	255	666	170.000
Brunšvik	3.690	101	370.000
Elsas s Lotrinskem	14.508	108	1,600.000
Hamburk	410	1268	520.000
Hessen	7.680	124	960.000
Lippe-Detmold	1.222	101	120.000
Lippe-Schaumburg	340	109	37.000
Lübeck (Bukovec)	298	228	68.000
Meklenbursko Střelické	2.929	33	100.000
„ Svěřinské	13.304	43	580.000
Oldenburg	6.420	53	340.000
Prusko	351.704	81	30,000.000
Reuss-Greiz	316	177	56.000
Reuss-Schleiz	826	134	110.000
Sasko Království	14.993	212	3,200.000
„ Altenburské	1.324	122	160.000
„ Koburg-Gotha	1.968	101	200.000
„ Meiningen	2.468	87	210.000
„ Výmarské	3.593	87	310.000
Schwarzburg-Rudolstadt	940	89	84.000
Schwarzburg-Sondershausen	862	85	74.000
Waldeck	1121	50	57.000
Württemberg	19.504	102	2,000.000

Království Dánské.

1. Které poledníky a rovnoběžky probíhají a) Jutsko, b) Island?
2. Jak daleko je z *Kodaňe* do města *Hamburka* a na ostrovy *Farské*?
3. Určíme okolní části moře.

Úlohy.

Království Dánské obsahuje v Evropě A) sev. část Jut-ska a ostrovy Dánské, B) ostrovy Farské a Island.

A. Jutsko a Dánské ostrovy.

Do Jut-ska vniká moře *choboty*, z nichž nejsevernější prolil se skrz celý polouostrov, takže oddělil sev. cíp jeho zcela od pevniny. Souostroví Dánské rozděleno jest prů-livem *Velkým Beltem* a) ve skupinu východní, v níž jest o. Sjölland větší než ostatní její ostrovy dohromady, b) ve skupinu západní, jež od Jut-ska oddělena jest *Malým Beltem*, a v níž největší jest o. Fyen. c) Ostrov Bornholm bližší a přírodou podobnější jest Švédsku.

Členy.

Půda zemí těch kromě Bornholma jest nížina a hlinitá a písčítá, skrz kterou vynikají na ostrovech některé křídové pahorky. Na záp. pobřeží Jut-ska táhnou se valy mořského písku naváté záp. větrem, někde valy dvojí i trojí, a v moři písčité mělčiny. Proto jest země od z. loděm nepřátelským nepřístupna, ale také pro obchod námořský nemá přístavů. Pro větší *řeky* v Dánsku není prostoru.

Půda.

Vzduch zmírněn jest působením Gofského proudu, takže střídají se pole s lukami a pastvinami a někde bují pěkné bukové lesy; jen na záp. pobřeží Jut-ském je půda dílem písčítá, dílem bařinatá.

Příroda.

Dánové mluví a píší jazykem dánským, norvěžskému velmi příbuzným a vyznávají víru evangelickou.

Lid.

Na východním břehu *Kodaň***, náleží k nejkrásnějším městům evropským, jest též *pevností*, opatřeno i válečným *přístavem*, obyv. více než všecka ostatní dánská města dohromady. Před městem ležící *ostrov* (*Amager*), samá zahrada, opatřuje *Kodaň* všelikou zeleninou.

Kodaň
1/4 milii.

U Sunda, kde nejvíce se úží, pevnost Helsingör. — Od Sjölandu na j. strmí o. Mořen *křídovou* horou, kterou jest viděti až s ostrova *Rujany*. — Na j. o. Falster, zásobuje Dánsko *ovocem*.

Helsingör.

B. Far-öery neboli *Farské ostrovy* (= ovčí o.)

Čedičové Far-öery mají působením Gofského proudu zimu poměrně mírnou, ale vzduch i v *létě* tak chladný a často větry tak prudké, že tam stromy nevzrostou a ječmen

jen někdy dozrává, pročež obyvatelstvo se živí jen chovem *ovec a rybolovem*.

Island.

Island po Veliké Británii největší o. evropský, jest studený, hornatý; hory pokryty jsou věčným sněhem a ledovci, jež až k moři se smýkají. Některé hory jsou činnými sopkami, nejmocnější v jižní končině *Hekla*; od ní na jv. vytryskuje ze země občas mocný pramen horké vody *Geisir* řečený, až do výše 50 m. *Lidé* obývají jen na břehu jižním a západním, kam přitéká teplý proud Gofský, a tam jen řídce, takže ostrov ten, ač je skoro 3krát tak veliký jako Dánsko, má obyvatelů jen jako $\frac{1}{3}$ Kodaně.

Rejkjavik.

Na břehu západním hl. m. Rejkjavik.

Mocnářství Rakouskohoerské.

Útohy.

Z mapy: 1) Krajiní rovnoběžky a poledníky. 2) Pohraničné státy na jednotlivých světových stranách.

Půda.

Vysočiny.

Rakouskohoersko zabírá z vysočiny Českomoravské díl hlavní, Karpatskou všecku kromě svahů zabíhajících do království Romanského, Alpy východní všecky kromě části švýcarské a italské a Krasové vysočiny část přímořskou od ř. Soče na jv. až do nejjižnějšího cípu říše.

Nížiny.

Z nížin zabírá říše naše hlavně podunajské nížiny: Uher-ské mezi Alpami a Karpatami, menší podunajské nížiny, rozložené mezi vysočinami Alpskou, Českoněmeckou a Karpatskou, zvláště Vídeňský úval a úvaly Moravské, pak skrovné nížiny podél ř. Labe, Visly a Dněstru z cizozem-
ska sem zasahující.

*V. Česko-
moravská Jižní.*

Vysočina Českomoravská*) jižní, rozložená mezi údolím ř. *Náby* a *úvaly Moravskými*, vypíná se nejvýše středohorami Šumavou a Českým Lesem a svažuje se jako vrchovina a pahorkatina povlovně a) od *moravské hranice* na jv. do *úvalů Moravských*, kamž ř. Dyje, i pobočky její Svratka se Svitavou a Jihlava spějí, b) od Šumavy a od hranice moravské *do středu* země České k údolí ř. *Vltavy*, jak naznačují vltavské pobočky, i levé, *Otava* a *Berounka*, i pravé *Lužnice* a *Sázava* a c) s údolím vltavským zároveň k s., hlavně k nízké rovině Polabské.

Na vysočině Českomoravské severní vypínají se Smrčiny, hory Halštrovské, Krušné a Sudety, k nim druží se Děčínské a jiné skály pískovcové a jižně od ř. *Bělina* a *Ploučnice* české homolovité vrchy čedičové, nazvané České Středohory neboli Mezihory, z nichž Milešovka od Labe na z. vyniká nejvýše (835 m.)

Severní.

Karpatská vysočina zahýbá se velikým obloukem od ústí ř. *Moravy*, kdež počíná se *střední tok Dunaje*, k ústí ř. *Černé*, kdež střední tok Dunaje se končí, objímajíc na s. a v. obě nížiny Uherské a délkou téměř se rovnajíc Alpám.

Karpaty:

Na vysočině Karpatské vypínají se mnohá pohoří pokrytá hustými lesy, v nichž ještě řádí šelmy vlk a rys a někde i medvěd.

Karpaty dělí se ve tři: Západní, od Velké Uherské nížiny na sz., Střední od ní na sv. a Jihovýchodní od ní na jv.

Západní Karpaty rozděleny jsou dlouhými a hlubokými údolními ve středohorská pohoří, která kruhovitě objímají krátké, žulové pohoří *Tatry*, z jehož hřbetu, dosahujícího výšky 2 km, strmí jednotlivé skalnaté vrcholy do patra velehorského; nejvýše v nich a ve veškerých Karpatách *Gerlachovka* o 1 km výše než sudetská *Sněžka*. Některá z těch pohoří chovají v sobě zlato i jiné rudy, na jižních výslunných výběžcích zraje výborné víno. Vodstvo odtéká ze Záp. Karpat na z. *Bečvou* a jinými menšími řekami do ř. *Moravy*, na s. *Vislou* a jejími pobočkami *Dunajcem* a j. do *Baltského moře*, na j. *Váhem* a j. pobočkami do *Dunaje*, na v. *Hernadem* a j. do *Tisy*.

Západní.

Střední Karpaty spojují oboje ostatní K. jediným pohorským pásmem, středohorským, jehož nejvyšší vrcholy dosahují výšky hřbetu *Vysokých Tater* (2 km), od něhož na obě strany, do nížiny Uherské i k údolí ř. *Dněstra*, vybíhají četné rozsochy, téměř vesměs pokryté hustými lesy. Vody stékají na s. *Sanem* do *Visly*, jiné do *Dněstru*, jiné pak *Prutem* a *Seretem* do *Dunaje*; na j. do *Dunajské* největší pobočky *Tisy*.

Střední.

Jihovýchodní Karpaty vypínají se od *Tisiny* pobočky *Vyše* a od horní *Tisy* na j. jako obšírná vysočina, rozložená mezi nížinami *Velkou Uherskou* a *Valašskou*, uvnitř pahorkatá, kolem pohořími jako hradbami obklíčená, z nichž po-

Jihovýchodní.

horská žulová hradba jižní, řečená *Alpy Transsilvanské*, nejvýše strmí. Nejvyšší transsilvanský vrchol *Negoj* ční do patra velehorského na v. od průsmyku Červené věže, kterým vytéká Dunajská pobočka *Oltá*. Vodstvo z nitra vytéká Oltou do Dunaje, *Maruší* a *Samošem* do Dunajské pobočky *Tisy*.

Alpy.

Alpská vysočina v Rakouskouhersku rozkládá se předhorami a všemi třemi pásmy velehorskými i šíří se postupem od z. k v.

Předhory.

Předhorami svažuje se vysočina na s. do údolí dunajského, z nich středohorský Vídeňský Les a nízké pohoří Litavské obrazují úval Vídeňský, na v. dělí Bakoňský Les nížinu Uherskou Malou od Velké, Pětikostelská vrchovina vyniká v cípu mezi Dunajem a Drávou a Chorvatskoslovanské předhory dlouhou řadou mezi Drávou a Sávou, až končí se nejvýhodněji nevysokou, ale příkrou Fruškou Gorou.

Sev. pásmo.

Severní pásmo velehorské odděleno jest od pásma Prahorského podélným prohřbím, kterým teče střední tok ř. *Inna* a horní tok *Salice* a *Enže*, i rozděleno jest příčnými údolními řek *Inna*, *Salice* a *Enže*, kterými železnice probíhají, v Alpy Bavorské, Salcburské, Hornorakouské, z nichž vyniká ledovcovitý *Dachstein* 3 km vysoko, a Dolnorakouské. K těmto přiléhají na s. rakouské předhory alpské.

Prahorské pásmo.

Prahorské pásmo alpské odděleno jest od pásma jižního podélnými údolními horní *Adiže* a ř. *Drávy* a rozděleno průsmykem *Brennerským* ve dvě, v Alpy *Raetské* a *Vysoké Taury*. *Vysoké Taury* postupují na v. ledovcovitým hřbetem, z něhož nejvýše vyniká *Velký Glockner* 3800 m, až k prameništi ř. *Mury*. Od prameniště *Mury* pásmo prahorské rozstupuje se ve dvě pásma, mezi nimiž se prohýbá podélné údolí *murské*. Pásmo severní sluje *Nízké Taury*, pásmo jižní rozkládá se obšírněji, na j. k *Drávě*, na v. za *střední Murou*, kdež končí se Alpy rakouskoštyrské horou *Wechslem*. Tam k nim přiléhají na s. nízké pohoří *Litavské*, okolo něhož vine se řeka *Litava* (*Leitha*), a na v. předhory *Štyrské*, z nichž vody sbírá ř. *Rába*.

Jižní pásmo.

Jižní pásmo alpské vypíná se na hranici italské ledovcovitými skupinami *Ortlesskou* a *Adamellskou*, hlavně z hornin krystalických složenými. Ze skupiny *Ortleské* strmí

pohraniční štít Ortleský (4 km — 100 m) vysoko, jako nejvyšší hora mocnářství Rakouskouherského. Od skupin těch odděleny jsou širokým příčným údolím střední Adiže, rozkládají se srázné vápencové Alpy dolomitové, z nichž nejvýše strmí srázné ledovcovitá Vedretta Marmolade (skoro $3\frac{1}{2}$ km). S ř. Drávou rovnoběžně postupují Alpy Karnské a Karavanky, k nimž druží se předhory Chorvatskoslavovské. Mezi ř. Soču a Sávu odbočuje skupina Triglavská.

Vysočina Krasová přiléhá ke skupině Triglavské na jv. a táhne se mezi ř. Sávu a mořem do polouostrova Balkánského, kdež krasové pohoří, Dynarské Alpy řečené, značí rozhraní mezi Dalmácií a Bosnou i Hercegovinou. Krasová vysočina složena jest z vápence, jež voda z nenáhla rozpouští zvláště ve skulinách, jež tím rozšiřuje v ponory a jeskyně, do kterých potoky i menší řeky se ztrácejí neboli ponořují, ano i jezero Cirknické mizí v létě v ponory.

V největší jeskyni, Postojenské, lze procházeti do dálky několika km rozličnými směry. Na povrchu Krasová vysočina vypíná se pohořími nebo šíří se menšími plošnými vysočinami, na mnoze pustými, do nichž prohýbají se úrodné doliny, mnohé tvaru okrouhlého, které asi vznikly sřícením se jeskyň.

Nížina Velká Uherská jest téměř dokonalou rovínou, v níž řeky mají spád tak skrovný, že za větších dešťů a když napadlý sníh taje, způsobují veliké močály, jejichž výpary vzduch se kazí. Hory obkličující nízinu odnímají větrům vláhu tak, že pak na nízině někdy dlouho nesprechne a některé krajiny opodál hor a řek stávají se stepmi výhodnými jen pro pastvu ohromných stád koňstva, bravu a skotu. Nejúrodnější jsou krajiny podél hor a podél bařin. Nížina Malá Uherská leží výše a jest lépe ovlažena, u jezera Neziderského jest bahno Hanság řečené.

Vodstvo a vzduch.

K mocnářství našemu přiléhá jediné moře Adriatské a zalévá se do země většími zálivy Terstským a Quarnerským, a tvoří ve skalnatém břehu východním četné a výborné přístavy.

V rovinách nacházíme jezera Blatenské a Nezi-

Kras.

Nížina Velká.

Nížina Malá.

Moře.

Jezera.

- derské, v horách, zvláště v údolích Vápencových Alp obojích, největší na hranici tyrolské, Bodmanské a Gardu. Bařiny jsou u horní Vltavy i v jiných horských údolích, v rovinách Hanšág i jiné, zvláště u řek, povlovně tekoucích.
- Úloha. U následujících řek vytkněme, kterými vysočinami a nížinami protékají.
- Adriatské. Z řek adriatských jest největší Adiče, sesílená Eisackem od Brennera přitékající, pak Soč.
- Severomořské. Do Severního moře tekou Rýn, jenž nejzáp. hranice říšské se dotýká, a Labe. Labe pramení se na jižním svahu Krkonoší blíž *Sněžky*, pije v pr. Jizeru a Ploučnici, v l. Vltavu (4 pobočky), Ohři a Bělinu.
- Baltské. Do Baltského moře tekou Odra a Visla. Visla pije Dunajec (s Popradem), San a Bug.
- Černomořské. Do Černého moře teče Dněstr a Dunaj. Dunaj pije na hranici Inn sesílený Salicí, pak Travnu a Enži; za ústím ř. Moravy, sesílené Bečvou a Dyjí (s pobočkami), počíná se Dunaje tok *střední*, jenž v nížině Malé Uherské rozbíhá se ve 3 ramena a pije v pr. Litavu a Rabu, v l. Váh a j. pobočky, vine se mimo Bakoňský Les na j. do nížiny Veliké Uherské, kde pije odtok j. Blatenského a Drávu (s Murou), pak obrací se na v. a vnímá Tisu (se Samošem, Křišem a Maruší) a Sávu a za údolím Železná Vrata nazvaným, mezi Karpatami a horami polouostrova Balkánského, končí *střední* svůj tok a opouští naši říši; za hranicí pak pije karpatské řeky Oltu, Seret a Prut.
- Vzduch. Podnebním dělí se říše naše ve tři pásy: 1. pás jižní při moři a od chladnějších větrů chráněný horami plodí i olivy a jiné stromy vždy zelené, pomoranče a citrony i jiné ovoce jižní; 2. pás střední na s. až k *Sudetám* a *Karpatám* plodí mnoho lesů, stromoví jen v létě zeleného a jehličného, obilí, vína, ovoce a tabáku; 3. pás severní plodí lesy, obilí kromě kukuřice a pšenice, víno žádné.

Obyvatelstvo.

- Národnosti. V Rakouskouhersku obývá nad 38 mill. lidí. Dle národnosti jsou I. Němci od Drávy na s. do jižních Čech a jižní Moravy a na hranicích Německa; II. Slované: a) *Čechoslované* na vysočině Českomoravské a v Záp. Karpatách, b) a c) *Poláci* a *Rusíni* od Karpat na s., d, e, f) *Srbové*, *Chorvatí* a

Slovinci, od Drávy na j. k moři Adriatskému. III. *Románi*
 a) *Italiani* (v poříčí Adiče a u Soče) b) *Rumuni* od Tisy na
 v. IV. Maďaři v nížinách Uherských a v nitru Jihových.
 Karpat.

Slovanů jest všeho obyvatelstva téměř $\frac{1}{2}$, Němců nad $\frac{1}{4}$;
 ostatní $\frac{1}{4}$ jsou Maďaři, pak Romani; jiných není ani 1%.

Dle náboženství jest katolíků nad $\frac{3}{4}$ všech, zbývající $\frac{1}{4}$ jsou evangelíci, pravoslavní a Israelité; jiných
 vyznání jest nepatrné. Náboženství.

Říše jest občansky rozdělena A) v království a země Správa občanská.
 zastoupené v říšské radě, B) v země uherské a C) ve správě
 rakouskouherské jsou turecké země Bosna a Hercegovina a
 německé knížectví Liechtensteinské.

A. Království a země zastoupené v říšské radě.

Království a země zastoupených v říšské radě roze-
 znáváme 4 skupiny: sudetskou, alpskou, krasovou a karpatskou.

a) Sudetské země.

Sudetské země jsou Čechy, Morava a Slezsko.

Království České drží hlavně úděl vysočiny Česko-
 moravské náležející k Polabí a ohrazený vyšším okrajem
 na všechny strany. Země vydává hojně stříbra i železa, uhlí
 kamenného i hnědého, což jsou základy průmyslu na výrobky
 železné, zlatnické, tkaniva, cukr, pivo, sklo, a j. velmi roz-
 sáhlého, jest úrodná na obilí, chmel, lesy i jiné rostlinné
 plodiny, jež jsou základem zemědělství velmi pokročilého.

1. Čechy.

Hl. a největší město Praha** leží skoro uprostřed
 země u ř. Vltavy, kamž sbíhají se mnohé železnice a silnice,
 a kde soustředí se i obchod; i má s předměstími Smíchovem,
 Vinohrady, Žižkovem a Karlínem 300.000 obyvatelů.

Hl. město
 800.000.

Města.

Po Praze největší město jest Plzeň* v krajině bohaté na uhlí
 i železo, z čehož vyvinul se tam velký průmysl železářský. Podobnými
 doly vzmohlo se m. Kladno, od Prahy na z. Bohaté stříbrné doly jsou
 v Příbrami. Nejdůležitější město v jižních Čechách jsou Budějovice
 u vstoku *Malše* do Vltavy, v záp. cípu Čech Cheb u ř. Ohře,
 v sev. Čechách Litoměřice naproti ústí ř. Ohře do Labe, v krajině
 od s. chráněné, a tím na víno a ovoce zvláště úrodné, Ústí n. L. při
 ústí Bělavy do Labe pro obchod výhodně položené, a Liberec u Lu-
 žické Nisy, jenž soustřeďuje průmysl soukenický, ve vých. Čechách
 Pardubice při ústí Chrudimky do Labe a Chrudim u Chrudimky.
 Nejdůležitější lázeňská města jsou: Karlovy Vary při ústí Teplé do

Ohře (vřídlo 75° horké). Mariánské Lázně na prameništi Teplé a Teplice v pořadí Bělíny.

2. Morava.

2. Markhrabství Moravské zabírá vých. svah vysočiny Českomoravské a záp. svah Západních Karpat i úvaly mezi nimi. Země jest úrodná na obilí, ovoce a víno, zvláště v úvalech mezi vysočinami na j. otevřených, kamž teplý vzduch volně proudí. Ložiska uhlí a železa jsou základem továrního průmyslu.

Hl. město
95.000.

Hl. m. Brno* leží v sev. cípu úvalu, kde stéká ř. Svitava do Svatky, jest v průmyslu soukenickém první nejen na Moravě, nýbrž v celé říši.

Města.

Olomouc v úvale u ř. Moravy; nejdůležitější město na j. jest Znojmo u ř. Dyje, na z. Jihlava u ř. Jihlavy, na v. Přerov; největší doly na uhlí má Moravská Ostrava u oderské pobočky Ostravice.

3. Slezsko.

3. Vévodství Slezské skládá se ze dvou částí, Opavska na sev. svahu Sudet a z Těšínska na sev. svahu Karpat; obě v podnebném okrese severním, tedy bez vinnic, ale těžíce mnoho kamenného uhlí, vyvinuly velký továrnický průmysl.

Hl. město.

Hl. město Opava u ř. Opavy na hranici pruské.

Města.

Polská Ostrava vedle Ostravy Moravské s bohatými uhelnými doly. Těšín u prostřed Těšínska.

b) Země alpské.

Země alpské jsou obojí Rakousy, Salcburk, Štýrsko, Korutany a Tyroly.

4. Dolní Rakousy.

1. Arcivévodství Dolnorakouské neboli pod Enží zabírá jižní svah vysočiny Českomoravské a sev. svah severních Vápencových Alp i jich předhory a úval Vídeňský mezi nimi, prospívá hlavně vinnicemi a velkým průmyslem.

Hl. město
1,300.000

Vídeň ve Vídeňském úvale na úpatí Vídeňského Lesa, na pravém břehu Dunaje pro obchod výhodně položená, kam i důležité železnice se sbíhají, jest sídelním městem císařského dvora, i prvním průmyslným a obchodním městem celé říše. V okolí jeho Laxenburg i jiné letohrady.

Města.

V jižním cípu Vídeňského úvalu Vídeňské Nové Město, největší po Vídnu, prospívá průmyslem; u Dunaje Stockerava.

5. Horní Rakousy.

2. Arcivévodství Hornorakouské neboli nad Enží zabírá vysočiny jako Rakousy pod Euží, jímá hlavní díl solné krajiny, zvané Statek Solné Komory (das Salzkammergut), kdež těží se hojně soli, kterou odedávna prodávají do Čech; z odvětví průmyslu vyniká vyrábění zbraň a jiných ocelových

výrobní. — Hl. město **Linec*** v malé kotlině u Dunaje, prospívá obchodem po Dunaji. III. město.

Na j. v Solné Komoře **Gmunden** u výtoku ř. **Travny** z krásného jezera **Gmundenského**, lázeňské město **Isł** se solnou vodou, a jižněji **Hallstatt** s doly solnými; (štájer) **Steyer** při ústí ř. **Štry** do **Enže**, středisko průmyslu na zbraně. Města.

3. Vévodství **Salcburské**, hlavně porčí innské pobočky **6. Salcburk**. **Salice**, sahá na j. až na ledovcovitý hřbet **Vysokých Taur**, má část **Solné Komory**. Hl. m. **Salcburk** u **Salice** v rovině u krásných vrchů, sídlo arcibiskupa. III. město.

Na j. u **Salice Hallein** se starodávnými solnými doly. V údolí **Vysokých Taur** lázeňské místo **Gastein**. Města.

4. Vévodství **Štyrské** náleží od enžského podélného údolí **7. Štyrsko** na s. k **Vápencovým Alpám** severním, částečně k **Solné Komoře**, od **Drávy** na j. k **A. jižním**, hlavně však k **Prahorským**; těží na s. mnoho soli a železa, jižněji plodí hospodářských a vína. Hl. město **Štyrský Hradec**** u střední **Mury** v krásné krajině. III. město.

Maribor u ř. **Drávy** v krajině vinorodé, **Lubno** (něm. **Leoben**) u horní **Drávy** město hornické pro železnou rudu, **Aussee** na prameništi **dunajské pobočky Travny** v **Solné Komoře**. Města.

5. Vévodství **Korutanské**, náleží celé k **Podráví**, jest **8. Korutany**. úrodné jen ve větších údolích, ostatně pokryté lesy a dává mnoho železa, olova a uhlí, pročež v průmyslu převládá zpracování kovů. Hl. m. **Celovec** v údolí **drávském**, rozšířeném v malou rovinu. III. město.

Bělák u **Drávy** na křižovatce železnic a na blízkou olovňích dolů. Bělák.

6. Knížecí hrabství **Tyrolské** s **Vorarlberskem** záleží jen **9. Tyroly** z **Alpských velehor** a jich údolí. Hřbetem **Prahorského pásma** rozděleno jest v **Tyrolsko** severní s **Vorarlberskem** a jižní; toto má podnebí v údolích mnohem teplejší, takže plodí hojně vína, ovoce a hedvábníků. Hl. m. **Innsbruck** u prostřed údolí **innského** u železnice vedoucí přes přesmyk **Brennerský** do jižního **Tyrolska**. III. město.

V neúrodnějším údolí **tyrolském**, **adižském**, m. **Bolzano** ještě **německé**, jižněji **Trident** již **Italiansky** obydlený. Ve **Vorarlbersku** **Bregenz** s přístavem u **Bodmanského jezera** a **Dorubiru** středisko průmyslu **bavlnického**. Města.

c) Země **krasové**.

Země **krasové** jsou **Kraňsko**, **Přímoří** a **Dalmacie**.

1. Vévodství **Kraňské** zabírá část jižních **Alp Vápencových**, železa skýtajících a nejsev. končinu **vyššího Kraňska**. **10. Kraňsko**.

- sové, kdež u m. Idrie doly rtuťové a u vsi Postojné největší krasová jeskyně. Hl. m. Lublaň v malé rovině u ponorné ř. Lublaňky.
- 11. Přímoří.** 2. Přímoří složeno jest z knížecího hrabství nazvaného dle města Gorice, u Soče krásně položeného, z markhrabství Istrijského na polouostrově a na třech ostrovech, a z města Terstu** s okolím. Terst jest sídlem místodržitele Přímoří a první přímořské město naší říše.
- 12. Dalmacie.** 3. Království Dalmatské zabírá dlouhou přímořskou část polouostrova Balkánského, s půdou krasovou, málo úrodnou, s četnými ostrovy a výbornými přístavy. Hl. m. Zadar na sz.; větší jest Splět; v jižním cípu m. Kotor u klikaté zátoky Kotorské.
- d) Země karpatské.
Země karpatské jsou Halič a Bukovina.
- 13. Halič.** 1. Království Haličské zabírá sev. lesnatý svah Karpat Západních a Středních, v němž těží se značně soli a petroleje, a nižší krajiny k nim na s. a sv. přiléhající, úrodné zvláště na obilí. Hl. m. Lvov** v rusínské části země, téměř na předěle mezi Podněstřím a Povislím.
- Krakov* u Visly v rovině, největší město v polské části země, na j. nedaleko Vělička s největšími solnými doly v říši; blíže vých. hranice Tarnopol.
- 14. Bukovina.** 2. Vévodství Bukovinské zabírá lesnaté výběžky Karpat. Hl. m. Černovice v severových. končině země, u ř. Prutu.

B. Země uherské.

- 15. Uhry.** 1. Království Uherské (se Sedmihradskem a Rjekou) zabírá na pravém Podunají některé před hory alpské, na levém hlavně po říči středního toku dunajského, většinu vysočiny Karpatské, a mezi oběma těmi vysočinami rozprostřené obě nížiny Uherské. V Karpatách těží se zlato, stříbro, železo a jiné kovy, na povrchu bují lesy, na nižších výslunných návrších daří se víno; nížiny jsou u hor a řek úrodné, zvláště na kukuřici a pšenici, v stepích prospívají pastvinami.
- Hl. m. Budapešť** u Dunaje na kraji Veliké Uherské roviny, město hlavní a sídelní královského uherského dvora, největší v zemích uherských (1,2 mill. obyv.), středisko průmyslu a obchodu uherského.

V severozáp. Ubrách Prešpurk** (Břetislav), u Dunaje po hl. m. největší; v Záp. Karpatách Štávnice s doly na zlato a stříbro a na vých. jich úpatí Tokaj, u něhož nejlepší uherské víno se daří. — Na pravém Podunají Ostréhom u Dunaje, sídlo prvního arcibiskupa uherského. — V Potisí: v širé úrodné krajině u Tisy největší jest Segedin* naproti ústí Maruše, a na jz. od něho Subotica* (Maria-Theresiopl), uprostřed pust mezi Křišem a Samošem Debrecin*. V Sedmihradsku v počtí Olty Sibíň a Brašov. U moře, v zemi Chorvatské Rjeka, největší přímořské město uherské.

Města.

2. Království Chorvatské a Slavonské zabírá předhory Chorvatskoslavonské s přilehlými nížinami Drávskou a Sávskou, na obilí, ovoce a víno úrodné, a mezi Sávou a mořem část vysočiny Krasové. Hl. m. Záhřeb blíže Sávy.

16. Chorvatsko a Slavonie.

Hl. město.

V Slavonii největší jest Osek u Drávy, pro obchod do Srbska Zemů při ústí Sávy do Dunaje, u moře Seň.

Města.

C. Bosna s Hercegovinou a Liechtenstein.

Bosna s Hercegovinou jest země hornatá kromě části nížiny Sávské. Vodstvo spěje z Bosny do Sávy Unou, Vrbasem, Bosnou a pohraniční ř. Drinou, z Hercegoviny Nere-tvou do Adriatského moře. Obyvatelstvo žíví se hlavně zemědělstvím, zvláště v údolích větších řek, jež namnoze rozšiřují se v malé roviny, zejména u Sávy. Průmysl jest posud jen řemeslný. Hl. m. v Bosně Sarajevo, v Hercegovině Mostar.

1. Bosna s Hercegovinou.

Hl. města.

Knížectví Liechtensteinské, mezi nejzáp. cípem Vorarlberska a ř. Rýnem. Hl. m. Vaduz.

Liechtenstein.

Seřadme a) uvedené v Rakouskouhersku výšky b) města dle počtu obyvatelů.

Úloha.

Království Romanské.

Z mapy: krajní rovnoběžky a poledníky, pohraniční státy.

Úloha.

Romanie zabírá jižní a východní svah prahorských Jiho-východních Karpat, nízkou rovinu Valašskou s dunajskou deltou a vypulínu Dobrudžskou.

Páda.

Hlavní řeka v Románii jest Dunaj, jež ploché své pobřeží ve Valašské nížině proměňuje v močály a pije četné karpatské řeky, z nichž největší jsou Olta z nitra sedmihradského přítékající, Seret, jež lemuje vých. úpatí Jiho-východních Karpat, a pohraniční ř. Prut.

Vodstvo.

Do nížiny Valašské vane v zimě z vnitrozemské nížiny Ruské studený vzduch bez překážky i způsobuje tam zimy mnohem tužší než jsou v nížině Padské, v létě velká horka

Vzduch.

hovi kukuřici a pšenici výborně; do vzduchu nad močály po-
břeží ř. Dunaje a její delty vystupují výpary škodlivé lid-
skému zdraví.

Obřanský.

Království Romanské složeno jest ze zemí Valašska, Multanska a Dobrudže. Valašsko, mezi Dunajem a Sedmihradskem, větší jest než obě ostatní země a rozděleno ř. Oltou ve Valašsko Malé a Velké. Obyvatelé jsou národností Rumuni, pochodící od pořímanělého národa *Dáckého*, žíví se hlavně zemědělstvím. Mezi Rumuny žijí rozptýleni Israelité, Arméni a Cikáni.

Bukurešť
220.000.

Hl. m. Bukurešť** u jedné pobočky dunajské, v širé rovině rumunské, skoro uprostřed knížectví valašského, největší m. valašské; v něm sídlí *král* a vláda, a zasedá rumunský sněm.

Jasy.

Jasy* na s., u pobočky prutské, opodál hranice ruské, hl. m. multanské. V něm veliké obilní *trhy*, na které přijíždějí četní kupci i z Rakouska a z Ruska. Největší přístavná města u Dunaje jsou Galac* mezi Prutem a Seretem, Brajla od ústí Seretu na jih.

Galac.

Brajla.

Úlohy.

1. Seřaďte jména států z následující tabulky a) dle velikosti, b) dle poměrné lidnatosti, c) dle počtu obyvatelů. 2. Seřaďte jména měst majících obyvatelů na 100.000. Sepišme udané výšky horopisné.

Středoevropské státy.

Stát	tisíc km ²	obyv. na 1 km	Obyvatelů
Belgie	29.457	205	6,030.043
Dánsko	144.420	14	2,052.704
Francie	528.855	72	38,218.903
Hollandsko	33.000	137	4,505.932
Liechtenstein	157	58	9.124
Lucemburk	2.587	82	213.283
Monaco	22	570	12.548
Německo	540.906	91	49,422.928
Rakouskouhersko	625.557	61	37,882.712
Romanie	129.947	41	5,376.000
Švýcarsko	41.346	71	2,934.057

Amerika.

Úlohy.

1. Americká pevnina táhne se od nejsev. mysu na polouo. *Boothia Felix*, 72° s. š., k nejjihnějšímu mysu, *Hornskému*, na Ohňové Zemi, skoro 56° j. š. = 128 stupňů poledňových po 111.1 km = ? km.
2. Od nejzáp. mysu, Prince Waleského, k nejvých. místu v Jižní Americe, u m. Pernambuka stupňů délkových?

Členy.

Polouostrovy: na s.: (břtsia) *Boothia Felix, Labrador, Yukatan*; *Polouostrovy*.
na v.: *Nové Skotsko a Florida*; na z. *Kalifornie, Aljaška*.

Americká pevnina rozčleňuje se v trupu samém velkolepě u prostřed v Ameriku Severní a Jižní, které původně byly od sebe odděleny mořem, pak spojeny užší střední částí, jež později z moře se vyzdvihla a v Panamské šíji jeví se nejužší, 60 km. Jižní Amerika rozčleňuje se zcela nepatrně jako Afrika, ležící od ní na v., Severní Amerika rozčleňuje se více; největší její polouostrov jest Labrador.

Na s.: O. *Arktické* (Grönland). *Nový (faundlend) Foundland*. — *Ostrovy*.
Na v.: *Bermudy*; Západní Indie: 1. *Veliké Antily*: (Kuba, Haiti, Jamaika, Porto-Riko). 2. *Bahamy*. 3. *Malé Antily* (Trinidaď). — Na j.: *Falklandy, Ohňová Země*. — Na z.: *Galapagos. Aleuty*. — Z ostrovů leží:
Grönland (až za 83° s. š.) nejseverněji i nejvýchodněji;
Ohňová Země (až k 56° j. š.) nejj jižněji;
Aleuty nejzápadněji.

Americké ostrovy nalézáme hlavně ve dvou skupinách: v Arktické skupině a v Západní Indii. Větší z nich, Arktická, ležíc v zemském páse studeném, prospívá lidem málo.

Ostrov Nový Foundland drží 100 tisíc km² (Čechy 52 t.), Kuba jest o málo větší než N. Foundland. Největší americký o. Grönland větší jest než všechny ostatní americké ostrovy dohromady, také větší než největší americký polouostrov Labrador. Miry.

1. Které členy americké jsou a) *podlouhlé* a kterým směrem, úhly.
b) které *okrouhlé*. — 1. *Vyměříme* délku ostrova *Kuby* a polouostrova *kalifornského*. 2. Opakujeme, ke kterým *polouostrovům* které *ostrovy* se druží.

Půda.

Kolik mm vysoká byla by hora Akonkagua (7000 m) na naší úloha.
mapě, vypoukle jsouc znázorněna (7,000.000: jmenovatelem měřítka)?

Půda americké pevniny vypíná se na z. velehorskou vysocinou *Kordillerskou* (Cordillery = pásmité hory), od ní na v. nížinami, z nichž některé středohorské vysociny vynikají.

Velehorská vysocina *Kordillerská* postupuje od polouo. Kordillery.
Aljašky podél okeanu Tichého až k mysu Hornskému téměř v souvislosti. Tam, kde pevnina dvakrát nejvíce se úží, u *Tehuantepeka* (200 km) a v šíji *Panamské* (60 km), vysocina *Kordillerská* pod míru 200 m se níží, a tím dělí se

ve vysočinu severoamerickou, středoamerickou a jihoamerickou, kteráž poslední slove též Andy. Podlé toho dělí se podobně všecka Amerika v Severní, Střední a Jižní.

Severoamerické. Severoamerická vysočina Kordillerská šíří se od s. do prostřed znenáhla a pak k j. opět znenáhla se úží, po obou krajích ohrazena jsouc po délce okrajnými velehorami, z nichž východní slují hory Skalisté neboli (roky) Rocky (mauntens) Mountains; uvnitř šíří se plošnou vysočinou průměrně 1 km vysokou, částečně horami prostoupenou, z níž vody stékají na z. ř. *Kolumbií* do okeanu Tichého, na jz. *Koloradem* do zálivu Kalifornijského a na jv. ř. *del Norte* (= severní) do zálivu (j = ch) Mexického.

Středoamerické. Středoamerická vysočina prohýbá se údolím, ve kterém leží jezero *Nikaragua*.

Jihoamerické. Jihoamerické Kordillery postupují od Panamské šije a od moře Karibského na j. napřed třemi pohořími, mezi nimiž teče ř. *St. Magdalena* a její l. pobočka (c = k) *Cauca*; ale za krátko pojí se v jednotnou pohorskou vysočinu. Vysočina tato jest sice užší, ale vyšší než severoamerická, šíří se též nejvíce uprostřed, kde ji ohrazují pokrajná pásma, z nichž na v. vyniká h. *Sorata* 6½ km vysoko, a kde na ní jest jezero (tytykaka) *Titicaca* ve výšce Velkého Glocknera (3800 m), nejvyšší z větších jezer na veškeré zemi. Tam kde jižněji vysočina se úží v jediné horské pásmo, strmí nejvyšší americká h. (c = k) *Concagua* 7 km vysoko. Andy jsou horstvo po Himalajském na zemi nejvyšší, mají přesmyků málo a nehluboké.

*Ostatní půda.
Severoamerická.*

Od Kordiller svažují se na v. v Severní Americe nevyšoké plošné vysočiny přecházející v nížiny. Nížiny ty dělí se mírnou jezernatou vypnulínou Kanadskou v nížinu severní Arktickou, svažující se k zálivu (hőcönově) *Hudsonově*, a v jižní, kteráž pásmitými středohorami (eligénys) *Alleghanies* řečenými dělí se částečně v obširnější *Missisipskou* a v užší *Atlantskou*.

Jihoamerická.

V Jižní Americe k Andám na v. přiléhají na pobřeží Karibského moře velehorská skupina *Sta. Marta* a pohoří *Venezuelské*, pak nížina, jež rozdělena jest vysočinami *Guianskou* a *Brazilskou* ve tři nížiny nazvané dle svých řek *Orinockou*, *Maraňonskou* a *Laplatskou*.

Půda americká rozkládá se úhrnem nížinami i vyso-

činami, a to měrou skoro stejnou; hlavní vysočina vypíná se vesměs na kraji záp. jako v žádném jiném díle světa, i jest též nejdelší na veškeré zemi.

Vodstvo.

Z mapy: z kterých vysočin která řeka sbírá vody.

Úloha.

Ř. (mekensi.) Mackenzie (jez. Veliké Medvědí a Veliké Őtročí).

Záliv (hacenův) *Hudsonův*, průliv *Hudsonův* a mezi ostrovy Arktickými jiné četné průlivy, záliv (a = e) *Baffinův*.

Záliv *Vavřincův*: ř. Vavřincova s 5 jezery Kanadskými.

II. Ok. Atlantický.

Průliv *Floridský*. Záliv (x = ch) Mexický: ř. Mississippi (Missouri,

Ohio), ř. Grande neboli del Norte. — Úžina *Yukatanská*.

Moře *Karibské*: ř. Magdalena.

Ř. Orinoko, Maraňon, sv. Františka, La Plata.

Průliv *Magelhansův*.

Záliv *Panamský*. Záliv *Kalifornský*: Kolorado.

III. Ok. Tichý.

Ř. Sacramento, Kolumbia.

Záliv *Beringův*, průliv *Beringův*.

Pleso *Titicaca*, *Veliké Solné* a málokterá říčka planin kordil-

IV. Vodstvo vnitrozemské.

lerských.

Oumoří severního Ledového moře zabírá hlavně *Arktickou* nížinu a ostrovy, atlantské, *Jižní Ameriku* skoro všecku a *Severní Ameriky* třetinu.

Oumoří.

Vodstvo americké jest valem kordillerským odkázáno hlavně do okeanu Atlantského. Velehojnými průškami pak stávají se řeky americké velmi mocnými.

Největší americká řeka Maraňon, objímajíc poríčí rovnající se všemu trupu evropskému, spolu jest největší na veškeré zemi. Maraňon pramení se v Andách. Některé jeho pobočky jsou větší než veletok Dunaj, z nich největší Madeira; pobočka Rio Negro (= řeka černá) jednou svou pobočkou (C = k) Cassiquiare spojena jest s Orinokem. Nejdelším tokem však vyvřjí se ř. Mississippi (= velká řeka), počítajíc od pramene řeky (ou = u) Missouri (= blatná řeka). Rocky Mountains, skoro 6666 *km*. Mississippi pramení se na vypnulíně Kanadské a pije kromě Missouri ještě v pr. Arkansas, v l. (i = aj) Ohio (= krásná řeka). Ř. La Plata vzniká z Uruguaje a Parany, tato pije Paraguaj.

Největší pořlí.

Ameriku oblévají okeany *severní Ledový*, *Atlantský* a *Tichý*, úhrnem tři, *severní Ledový* měrou nejkratší. Oumoří Tichého okeanu zabírá *Kordillerské* vysočiny sotva polovicí (západní), oumoří atlantské *Jižní Ameriku* skoro všecku, *Severní*

Úhrnem.

Oumoří.

Ameriky třetinu. Z oúmoří jest *tichomořské* nejmenší, *atlantské* větší než obě ostatní dohromady.

Vysoká hradba kordillerská, pnouc se podél Tichého moře, odkazuje vodstvo hlavně k *oceanu Atlantskému*. Vody sbíhají se na širých rovinách (jako ve východní Evropě) u mocné *velotoky*, v nejsevernějších končinách, vyplňující mnohé kotliny a mnohá údolí, tvoří *jezera*. Velikostí i povlovným tokem jsou mnohé řeky *splavný* daleko do nitra pevninského.

Vzduch.

Z mapy: které části Ameriky leží v jednotlivých pásích.

Amerika jest jediný z dílů světa prostírající se *čtyřmi pásy*, totiž všemi kromě jižního studeného. Z toho vzniká v Americe podnebí velmi rozdílné, ale že v ní není pohoří rovnoběžkových jako jsou v Starém Světě Pyreneje, Alpy, Karpaty, Balkán, Kavkaz, Himalaje a j., podnební pásy v ní nejsou tak od sebe odděleny jako v Světě Starém, nýbrž více v sebe přecházejí.

Tepló v pásích:
v studeném,

V pásě studeném dlouhá a tuhá zima střídá se s krátkým létem.

v severním
mírném

V pásě severním mírném má *západní pobřeží*, (jako i v Evropě západní), podél něhož teče z horkého pásu k s. mořský proud teplý, teplo značně větší než *pobřeží východní*, podél něhož teče od s. proud studený. Proto také isotherma a 0°, vcházející do pevniny na z. (z Beringova moře) u 60. rovnoběžky, vybíhá z ní na v. o 8° jižněji. Do *nitra* země teplejší vzduch od záp. pobřeží nevniká pro velehorský val, do krajín od Kordiller na v. ležících vanou v létě větry od j. horké, v zimě od s. studené volně, protože jim žádná příčná pohoří nebrání; i nastává tam v dobách těch teplota tak velmi rozdílná, že jsou tam i krajiny, ve kterých vyskytají se v létě úmrtí slunečním úžehem, v zimě zmrznutím. Proto v Severní Americe převládá podnebí vnitrozemské, značně chladnější než v Evropě.

v horkém,

V pásě horkém teplo trvá ovšem po celý rok, v *nížinnách* velmi veliké, bělochům málo vhodné, na horských *výšinnách* všech, zejména na velehorských Kordillerských zmírněné tak, že tam jest pohoda téměř stále jarní.

v jižním mírném.

Jižní mírný pás zabírá území mnohem menší než pás severní. V něm teče u vých. pobřeží asi k 40. rovnoběžce

od rovníku mořský proud teplý, u západního studený, i jsou tudíž od pásu horkého k 40. rovnoběžce teplotné poměry jiné než v sev. mírném.

Pršky v Americe padají: rovníkové v krajinách rovníkových, mimo ně pršky, jež přinášejí větry ze všech tří okeanů obklopujících Ameriku. Pršky z *oceanu Tichého* spadají na úzké západní pobřeží a západní okrajná pohoří Kordillerská; pršky z *oceanu Atlantského* však zalétají po nížinách volně až na vých. svah Kordillerské vysočiny.

Pršky

Tak Amerika ostává pouští téměř prosta, ale v roz-
dlných krajinách velmi rozdílně jest zavlažována. V Jižní Americe v nížině Maraňonské, přes niž rovník běží, padají nejen pršky rovníkové dvakráte do roka, nýbrž zalétají do ní, protože jest k Atlantskému okeanu široce otevřena, deště i s pasáty, takže tam prší po celý rok skoro každodenně a daří se ve vedru nejbujnější pralesy, selvas řečené. Nížinám Orinocké a La Platské odnímají vysočiny Guianská a Brazilská občas vláhu pasátů, takže ostávají stepmi jakož i nížina Laplatská, kam pasatní větry již nezasahají, nýbrž jen větry od rovníku, od sz. přilétající, kterým Andy odnímají vláhu. V Severní Americe přinášejí větry deště do nížin jež nejsou od okeanu pohořími neohrazeny zvláště od zálivu *Mexického*, jenž rozlévaje se v pásmě horkém, více se vyparuje než částí mořské severněji ležící. Větry od zálivu toho vanoucí dostávají otáčením se země o osu (od z. k v.) směr k sv., pročež nejvíce vláhy přinášejí Allighenám a jejich okolí; ale plošné krajiny ke Kordillerám znenáhla stoupající vláhy té dostávají čím dále na z. tím řídčeji a ostávají stepmi zvanými prerie; plošné výšiny kordillerské pak vláhy dostávají tak málo, že na nich i pouště se vyskytají; největší poušť Solná.

v Severní Americe.

Úhrnem zavlažena jest Amerika hojněji než ostatní díly světa, a z hojnější té vláhy vznikají řeky hojnovodé, mocné a na Arktické nížině a Kanadské vypnulíně četná a velká jezera.

Úhrnem.

Příroda.

Rostlinstvo daří se v Americe, hojněji zavlažené, také více než v ostatních dílech světa, nejvíce v nížině *Maraňonské*. Tam časté a hojné deště, družící se k horku rovníkovému, způsobují vzrůst nejen palem a jiných listnatých stromů, nýbrž

Rostlinstvo.

i rostlin o ně se ovíjejících neboli lian velmi bujný, pročež rozkládají se tam pralesy selvas řečené, tak rozsáhlé, husté a rozmanité, že jim není na veškeré zemi rovných. Před příchodem Evropanů pěstovala se v Americe z obilných druhů jen kukuřice. Za ni, za tabák a zemáky, které rostliny Evropané z Ameriky rozšířili do ostatního světa, dali jí kávovník, rýži a rozličné druhy obilí, a rostliny tyto tam vesměs výborně prospívají tak, že *Brazílie* nyní sama těží kávy více než všecken ostatní svět, a Severní Amerika bavlny více než každý jiný díl světa.

Živočišstvo.

Proti bujnému rostlinstvu bylo živočišstvo v Americe před příchodem Evropanů v pozadí, z domácích zvířat scházely druhy dojně, vlnu skýtala jen vikuňa a břemena nosila jen lama, podobná velbloudu, ale mnohem slabší; ze šelem jsou puma a jaguar největší. V ptactvu jest veliká rozmanitost, zvláště co do barev; i chová Amerika v Andách největšího dravce, kondora i nejmenší ptáčky, skvělé kolibříky.

Vůbec.

Amerika má vůbec rostlinstvo i živočišstvo od ostatního světa odchýlné; jen Severní Amerika jeví v stromoví, medvědech, jelenech některých a j. přírodninách podobnost s Asií a Evropou, a to více v krajinách severnějších, z čehož usuzujeme, že byla v dávných dobách spojena s těmi díly světa.

Lid.

Plemena.

V Americe, od přírody co do horstva, vodstva i vzduchu jednoduše upravené, obývalo původně jen jedno plémě, rudé neboli indianské, k rovníku pleti rudější, k točným světlejší, nejbliže příbuzné plemeni žlutému, obývajícím za Beringovým průlivem. Toto plémě od času, co se k němu přistěhovalo čilejší plémě bílé a s ním do krajin tropických a subtropických tužší plémě černé, ustoupilo do nitra pevniny a namnoze pohynulo. Běloši rozmáhají se na vysočinách pásu horkého a v pásmech mírných, v Unii Severoamerické počtem i vzděláním nejvíce, vůbec v Americe více než v Africe i v Asii.

Národové.

Dle národnosti převládají Angličané od s. až k ř. Rio del Norte, na j. Španělové vyjma Brazílii, osazenou Portugalci; vůbec národové západoevropští, kteří měli z evropských národů do Ameriky nejbliže. Potomci jejich narození v Americe, zvláště v pásmě horkém, slují kreolové.

Mísením se tři plemen vznikli v Americe smíšenci, z bělochů a rudochů mesticové, z bělochů a černochů mulati a z rudochů a černochů zambové, z nich pak ještě jiní smíšenci; ale běloši převládají počtem, vzděláním a občanským zřízením.

Smíšencl.

Občanský náleží Evropanům jako osady jen části nejsevernější, Západní Indie (kromě o. Haiti) a Guiany v Jižní Americe; ostatně rozdělena jest Amerika v samé domácí republiky, z nichž největší a nejmocnější jest Unie severoamerická neboli Spojené státy severoamerické.

Státy.

Arktické souostrovi.

Arktické ostrovy, rozloženy jsouce od pevniny Americké na s., téměř všecky v páse studeném, jsou bezlesé, pokryté namnoze sněhem a ledem a velmi řídkce obydleny národem Eskymáckým, který náleží dle jazyka k plemeni rudému, ale bledší pleť nejvíce se podobá mongolským národům v severových. Asii. Eskymáci žíví se hlavně lovem tuleňů a ryb, pak honbou na soby, bílé polární zajíce a jinou zvěř. Mořské průlivy mezi ostrovy těmi jsou skoro po celý rok zamrzlé a proto pro lodní plavbu nevhodné.

Největší arktický o. Grönland leží od evropského *Islanda* na z. a zasahuje do mírného pásu zemského jen jižním cípem na j. k rovnoběžce 60té, ze všech nejjižnější. Pokud znám jest, pne se *vysočinou*, namnoze pokrytou *věčným sněhem* a ledem, jenž znenáhla smýká se četnými a mocnými ledovci až do moře. Ledovec *Humboldtův* na sz., jest 111 km (1° poledníkový) široký a 100 m tlustý. Některé skalisté vrcholy vynikají na břehu vých. až do patra velehorského. V létě rozehrívá se led a sníh někde na pobřeží; i objevuje se zelený pažit (Grönland = zelená země).

Grönland.

Grönland osadili *Dánové*, ale jen na členitém břehu *západním*, jež poněkud ohřívá teplý proud mořský, od proudu gofského tam se odvětvující. Osady grönlandské zřízeny jsou od náboženské společnosti *Bratrské* (Herrnhutské), která víru křesťanskou i u pohanských *Eskymáků* šíří; jsou tam vesměs malá místa.

Na *nejsevernější* dosud známý arktický ostrov, *Grantovu Země*, oddělenou od Grönlanda úzkým průlivem, dospěla

výprava k severní točně nejdále, to až k 83. rovnoběžce, tak že tedy od točny byla vzdálena jen 7° poledníkových = $7 \times 111.1 \text{ km}$.

Ostatní ostrovy Arktické náleží Britsku.

Britské země severoamerické.

Britsko zabírá v Sev. Americe Arktické ostrovy (kromě Grönlanda), některé ostrovy v okeaně Atlantském a pevninu kromě země Aljašské na j. k rovnoběžce 49. (města Brna) a k jezerům Kanadským, pak některé ostrovy v okeaně Atlantském. Pevninská půda rozkládá se všeska ve tři části: na z. ve vysočinu Kordillerskou, okolo Hudsonova zálivu nížinu Arktickou neboli země Hudsonovy a na v. vypnulínu Kanadskou a polouostrovy, úhrnem území jen o Skandinávii menší než Evropa, ale obyvatelů mající jen jako jediné město Londýn. Z vysočiny Kordillerské vynikají velehory i na okraji záp., kde na pobřeží velehora Eliášova nad 4 km strmí, i na kraji východním, totiž Skalisté hory. Země ta sluje jako osada Britská Kolumbie i jest s Kanadou spojena železnicí v Americe nejsevernější. Osadníci těží zlato, osadili též některé ostrovy pobřežní, z nichž největší jest o. nejjihnější, (venkůvr) Vancouver.

Britská
Kolumbie.

Hudsonovy
země.

V nížině Arktické četná jezera; největší ř. Mackenzie odvádí vodu jezer Velkého Otročího a Velkého Medvědího do sev. Ledového moře. V zemích těch obývají, pokud lesy sahají, pohanští *indiánští* národkové lovečtí, kteří jižněji střílejí bůvoly a losy, jichž masem se živí, a severněji v rozsáhlých jehličnatých lesích černé medvědy, veverky, lišky a jiné ssavce, jichž kožešiny prodávají; v nejsevernějších končinách bezlesých žijí *Eskymáci*. *Angličané* vystavěli si porůznu *tvrze* (*Forts*), v nichž před loupežnými nájezdy bezpečně žijí a kožešiny a kůže od kočovníků kupují. Jižní končinou (u 50. rovnoběžky) probíhá britská pacifická dráha; podél ní osady se zakládají. U ní od Winipegského jezera na j. m. Winipeg.

Kanada.

Kanada přiléhá na j. k jezerům Kanadským, jež jsou vesměs sladkovodá říčná: *Hořejší*, největší sladkovodé jezero na veškeré zemi (větší než Čechy s Moravou a Slezskem), (mišigen) *Michiganské*, *Huronské*, (íri) *Erie*, a (a = é) *Ontario*. Voda z nejzápadnějšího protéká všemi, odtok z Erie do Ontaria sluje ř. *Niagarou*, která činí velemocný vodopád,

1 $\frac{1}{2}$ km široký, uprostřed ostrovem rozdělený a 50 m hluboký. Z Ontaria vytéká řekou sv. Vavřince do zálivu téhož jména. Kanadu původně zabrali a osadili Francouzové, nyní Angličané jí vládnou; obyvatelé těží petrolej, loví ryby, chovají skot i brav, vzdělávají role a vyvážejí ze širých lesů dříví, živí se vůbec hlavně těžením plodin.

Opodál ústí široké řeky Sv. Vavřince (kvíbek) Quebec* na ostrůvku mezi širokou řekou Sv. Vavřince a ústím řeky Ottavy, kam až doplují největší námořské lodi; (montriól) Montreal** jest největší m. v Britské sev. Americe; u ř. Ottavy Ottava, hl. m. obojí Kanady.

Od ř. sv. Vavřince na v. Nový Brunšvik a polouo. Nové Skotsko (dříve Akadie); m. (a = e) Halifax má přístav nikdy nezamrzající a proto pro sev. ty země nejlepší britský přístav válečný; od něho běží britská železnice *pacifická* (= tichomořská).

Polouostrovy.

Z ostrovů britských v Atlantském okeaně jest Nový (faundlend) Foundland největší a Bermudy též důležité. U Nového Foundlanda, jenž druzí se k nejvých. cípu Labradora, prostírá se širá mělčina *Novofoundlandská*.

Ostrov.

Na ní ryby, plující se studeným proudem od s., narážejí na teplý proud Golský, jím nepřijemný, před kterým se staví a tudíž hromadí. Proto je mělčina ta výborným lovištěm, na němž každoročně loví rybaři z Ameriky i Evropy tresky a j. ryby (naloví až i za 20 mill. zl.).

Bermudy, z koralových ostrovů na zemi nejsevernější v širém Atlantském okeaně, uprostřed Golského proudu, jenž je stále ohřívá, tak že hojně pomorančů a citronů plodí a vyvážejí do New-Yorku; jsou i jako stanice pro loďní plavbu z Evropy do Ameriky výhodné, jako o. sv. Heleny u Afriky pro plavbu do jižní Afriky a dále.

Severoamerická Unie.

Z mapy: krajní rovnoběžky a poledníky a délku poledníku 100ho Gr.

Útina.

Území Severoamerické Unie sahá od britské hranice na j. k zálivu Mexickému a k Rio del Norte, od okeanu Atlantského na z. až k Tichému, úhrnem tak velké jako území britské. Území Unie dělí se od v. na z. ve tři části: území atlantské, mississipské a kordillerské.

Území atlantské prostírá se podél moře nízkou rovinou, západněji pne se pásmitými středohorami Alleghan-skými, jehož nejvyšší vrcholy výšky 2 km dosahují. Vlaha

Atlantské území.

přichází z širého okeanu Atlantského, ale v létě též z Mexického zálivu, když do rozehráté pevniny vzduch od moře toho proudí a otáčením se země kol osy k sv. se uchyluje. Proto na Alleghanách širé lesy, na nížině jižněji cukrová třtina, bavlník a rýže v širých plantážích se výborně daří, severněji tabák a kukuřice, ještě severněji pšenice, ječmen a obilí.

Mississipské
území.

V území Mississipském na j. a podél Alleghan, pak podél řek úroda jest jako v atlantském území, ale protože čím dále od řek a čím dále na z., tím více ubývá vláhy, země šíří se preriemi, na nichž však letní teplo a občasné deště kukuřici a obilí hoví, dále ke Kordillerám stepmi zcela bezlesými. Na širých těch stepích prohánějí se stáda hrbatého tura amerického, která však před rolnickými osadníky, stále přibývajícimi, stále k z. ustupovati musí a s nimi též Indiani živící se jich lovem.

I. Severní státy atlantské.

Úloha.

Z mapy: Jména následujících 10 států.

Od *Nového Brunšvika* na z. až k ř. *Hudsonu* tři nejsevernější státy, pokryté hlavně širými jehličnými *lesy*. Obyvatelé pořádku usazení živí se hlavně prodejem dříví.

Seedm atlantských států severnějších od ř. *Hudsona* na z. k jezeru (*iri*) *Erii* a *Ontariu*, na j. za ř. (Delever) *Delaware*. V nich z lesnatých *Alleghan* do moře stékají široké řeky: *Hudson*, *Delaware*, *Potomak* a j., a se svahu západního *mississipská* pobočka (ohajo) *Ohio*. Bohatá alleghanská ložiska uhlí byla podnětem továrnickému *průmyslu*, který vyrábí z kůže, bavlny a kovů tolik tovarů a tak dobré, že již se měří s průmyslem anglickým. Veliký průmysl, četné dobré mořské přístavy, splavné řeky a vystavěné železnice a průplavy podporují velmi čilý *obchod* i způsobují velikou lidnatost. Státy ty jsou ze všech unijských nejlidnatější i nejvzdělanější, v nich nejvíce jest vele měst.

Živností.

Přímořská m.: Nejsevernější (b o s t o n) *Boston*** má na blízku nejstarší americkou universitu (ve městě *Cambridgi*). — (n j u o r k) *New-York*** na jižním cípu poloostrova, jenž vyběhá mezi moře a širokou splavnou řeku *Hudson*, která průplavy spojena jest s m. *Montrealem* a s jez. *Eirem*. *New-York* jest hl. m. státu téhož jména, největšího z těch sedmi atlantských států severnějších. Naproti *New-Yorku*, na o. *Long-ailendě* (*Islandě* (= dlouhém ostrově) (o o = u) *Brooklyn*** (nad 1/2 mill. obyv.), s *New-Yorkem* spojený mostem; obě ta města dohro-

Roston
460.000.
New-York
1.400.000

Brooklyn
570.000.

mady jsou jako jedno město, největší v Americe mající přes 2 mill. obyv. New-York jest po Londýně prvním obchodním městem na veškeré zemi, z něho lodí do všech končin zemských vyjíždějí, v něm hlavně vystěhovalci evropští přistávají (v něm žije 15.000 Čechů). Na blízku průmyslové (Newark) *Newark*** — Nedaleko ústí splavného *Delaware*, tam, kam ještě příliv mořský zasahuje, Philadelphia** hl. m. státu *Pensylvanie*, po otci setníka Penna. nazvané. Ph. (skoro 1 mill. obyv.), po New-Yorku největší americké město vzrostlo hlavně tím, že na blízku dobývají velmi mnoho uhlí, železa a dále *petroleje*; petroleje také nejvíc se vyváží.

Dolawara.
Philadelphia.

Uvnitř země: U ř. *Ohio* Pittsburg**, v nížině Mississipské, uprostřed uhelných ložisek na západním úpatí Alleghanském; prospívá továrnami na železné stroje (jako v Evropě *Birmingham*). — U výtoku *Niagary* z jezera *Erie* přístavné m. (befe lo) *Buffalo*, hlavní tržiště pro obchod do britské Kanady.

Pittsburg.

II. Okres Kolumbie a jižní státy atlantské.

Z mapy: Jména následujících 11 států.

Jižní státy atlantské zabírají jižní, větší díl *nížiny Atlantské* a lesnatých *Alleghan* a jižní, menší díl *nížiny Mississipské* až k ř. Rio del Norte. V rovinách těch států, velmi zúrodněných vedrem letním a hojnými dešti, těží v plantážích bavlnu, cukrovou třtinu a rýži. Obyvatelé, mezi nimiž mnoho černochů, obývají řídkěji než v průmyslných státech severních, na plochem, namnoze bahnitém pobřeží mořském málo je přístavů a měst.

V okrese (C = k) Columbií:

Na levém břehu řeky *Potomaka* veleměsto (uešingt'n) *Washington*** v něm sídlí president (v *Bílém domě*), úřaduje senát a zasedá kongress (= sněm) veškeré Unie (ve velkolepém paláci, jemuž *Kapitol* říkají). Vysoký, obeliskový pomník slavného původce svobody severoamerické a prvního presidenta unie (dosud nedokončený, bude strměti výše nežli věž Kolínského kostela 156 m vysoká); poledník tamější hvězdárny američtí zeměpisce za hlavní pokládají.

Washington.

Od Washingtonu na s., u jednoho z chobotů atlantských, (baltimore) *Baltimore*** největší obchod s tabákem. V deltě mississipské hl. m. státu *Louisiany* (nju-orliäns) *New-Orleans*** (= Nový Orlean), tedy u moře i u největší splavné řeky severoamerické, jest pro vývoz bavlny tržištěm na veškeré zemi největším (jako v Evropě Liverpool pro dovoz), jím jde nejjižnější dráha pacifická. N. Orlean založili *Francozové*, a posud jest jich tam mnoho vedle Angličanů. Z močálů podél nízkého pobřeží ležících vznikají letním vedrem nezdravé výpary, jež lidem bílým *žlutou zimnici způsobují*, a proto město, ač pro obchod výborné jest postaveno, tak rychle nevzrůstá jako jiná města severoamerická.

Baltimore.
New-Orleans.

III. Vnitrozemské státy na z. k f. Missouri.

Úloha.

Z mapy: Jména 11 států.

Země.

Ve státech na širé rovině, od jezer *Kanadských* na jih a od *Alleghan* na z. až ke stepím dosud málo osazeným, daří se na výborné půdě jižněji *tabák*, severněji pak *kukuřice*, *pšenice* i jiné *obilí* velehojně. Tam hlavně táhnou se přistěhovalci vzdělávat pořáde více stepné půdy v role, a chovat dobytek, zvláště vepřový, ježž krmí nadbytkem kukuřice. Tam vzrůstají nejrychleji města pro obchod obilný a s vepřovým masem.

Louisville.

Cincinnati
285.000
Cleveland.

Detroit.

Milwaukee.
Chicago
550.000.St. Louis
350.000.

U ř. *Ohio* (lujvil) Louisville** v krajině úrodné a chovem dobytka i průmyslem bohaté; na sv. (sinsinety) Cincinnati** hl. m. státu Ohio. — Blíže jez. *Erie* (klivland) Cleveland, ** v něm žije *Čechů* více ještě než v městě New-Yorku. — U výtoku z jezera *Huronského* do *Erie*, naproti nejjihnějšímu cípu *Britské* severní Ameriky, (ditrajt) Detroit**, vede hlavně obchod do *Kanady*. — U jezera *Michiganského* (Vorovkova Čítanka „Od jezera Michiganského“ str. 263. a 269.) na z. (miluáky) Milwaukee; ** u jižního cípu (čikago) Chicago** (nad 1/2 mill. obyv.), před 1/2 stoletím bylo ještě indianskou vesnicí; vyváží ze širého úrodného okolí obilí na všechny strany, po mnohých železnicích i na lodích, kteréž plují po jezerech, řekách a průplavech, až do vleměst nížiny Atlantské, též do širého oceanu Atlantského a jím do Evropy. (*Čechů* na 25.000.) — Od ústí řeky *Missouri* na jih (séntluj) St. Louis** největší m. po Chicagu, nedaleko za ústím missourským, uprostřed širé úrodné nížiny, u největších severoamerických řek pro obchod výborně *položené*; založeno bylo od Francouzů, jichž tam podobně jako v Novém Orleaně mnoho je usazeno, kromě Chicaga obývá tam *Čechů* nejvíce; stává se tím větším a důležitějším, čím více se zaldňuje širá úrodná nížina Missisipská.

IV. Státy a teritoria na západě.

Úloha.

Z mapy: Jména států a teritorií.

Teritoria.

Státy a teritoria na z. zabírají stepné roviny od ř. Missouri na z. a vysočinu Kordillerskou i její západní svah až k oceanu Tichému. Na obou krajích Kordillerské vysočiny průměrně 1 km vysoké, vypínají se okrajná pohoří velehorská s průsmyky 2 km výšky a vrcholy i nad 4 km vysokými. Řeky *Kolumbie* a *Kolorado* vybrázdily si v plošné půdě hluboká koryta se svislými stěnami, zvaná (c = k) *cañons*.

Stát Kalifornie vytěžil zlata více než kterákoliv jiná země, ale prospívá nyní v nížině mezi horami přímořskými a velehorskou Sierrou Nevadou více úrodností na obilí i ovoce.

Hl. m. Kalifornie San Francisco** u *Zlaté Brány*,

t. j. vchodu z Tichého okeanu do zálivu, do něhož vlévá se hlavní řeka kalifornská, zlatopíský *Sacramento*; ze S. F. vy-
bíhají železnice (pesifické) pacifické a vyjíždějí lodi do Číny,
Australie a jižní Ameriky. Ve městě usazuje se mnoho pracov-
ných *Číňanů*, kterým tam *kuli* říkají.

Od Kalifornie a velehorského pohoří *Nevady* na v. stát
Nevada, v němž nyní se těží nejvíce stříbra. Od něho
na v., na vysočině u *Velikého jezera Solného*, Nový Jerusale^m *N. Jerusalem*.
(nebo-li město Velikého jezera Solného), osada náboženské společnosti
mormonské.

Na východním svahu kordillerském jest čtverec 9 t. *km²* krásné
krajiny prohlášen za „National Park“ (= národní sad); v něm vytryskují
ze země horké prameny (geisiry) vysoko (největší nad 60 m), rozkošné
na pohled a silně léčivé.

Severozápadní končina pevniny americké, naproti ostro-
vům Aleutským vybíhající v polouostrov Aljašku, *territorium*
Aljaška, jest velmi rozsáhlá, ale studená a velmi řídké oby-
dlená, hlavně nevzdělanými Indiány.

V. Unie úhrnem.

Sestavme jména měst dle uvedených počtů jich obyvatelů.

Unie skládá se ze 43 státův neboli držav, 6 teritorií
(= zemí) a 1 okresu. V každém státě volí si občané svůj
sněm a svého presidenta (předsedu), pak ze všech států ob-
čané volí si *kongres* (= sněm) a předsedu pro všecku Unii.
Kongres skládá se ze sněmovny poslanců a senátu. Do sněmovny
poslanců volí občané poslance, do *senátu* posílá každý stát po
2 senátorech. *Teritorie* spravují úředníci od vrchního předsedy
ustanovení. Státy a teritoria *jména* mají buď dle svých hlav-
ních měst, jako New-York, nebo dle řek, jako Mississipi,
Missouri, Kansas, Ohio, dle jezera Michigan, dle pohoří Ne-
vada, dle osob Pennsilvania a j.

Původní obyvatelé, *Indiány*, zatlačili *běloši* do západních
stepí, takže jen málokterí ve městech mezi ostatními obyvateli
ostali. *Černoši* a smíšenci (mesticové, mulati a zambové) oby-
vají mezi bělochy, jsou před zákonem jim rovni, ale skoro
vesměs jako služebníci neb jinak jim podrženi. Bělochů při-
bývá značně přistěhovalci. Všechny obyvatelů jest nad 62 mill.,
i bydlí v průmyslových státech atlantských nejhustěji.

Angličanů je nejvíce, pak Gallů, Francouzů, Němců, Čechů (asi
250 t., hlavně ve městě *Chikagu, St. Louisu a New-Yorku*, a j.). Anglicky
mluví tam skoro všickni.

Indiánů v Unii obývajících polovice jest pokřtěna, ostatní

Aljaška.

Úloha.

Zřizent.

Obyvatelů
62 mill.

Národnost.

Náboženství.

jsou ještě *pohané*. Ostatní obyvatelé téměř všickni vyznávají *křesťanství*, ale různí se ve *mnoho* sekt neboli náboženských *společností*, z nichž anglikánská jest nejčetnější.

Živnosti.
1. Plodiny.

1. V zemích kordillerských těží se mnoho zlata, v Alleghanách *uhlí* a *železa*. Ve státech jižních pěstují ve velmi rozsáhlých *sadech* (plantážích) *cukrovou třtinu*, *tabák* a *bavlník*, bavlny a tabáku těží nade všecky jiné země; ve státech severnějších *obíli* tolik, že zásobují záp. Evropu a ve příčině té měří se s Ruskem.

2. Průmysl.

2. *Průmyslu* nejvíce provozují hustě obydlené státy severovýchodní, těžící z bohatých alleghanských ložisek kamenné uhlí a železnou rudu; zvláště mnoho vyrábějí *strojí* a *bavlněných látek*, výrobky vůbec dokonalé.

3. Obchod.

3. *Obchod* provozují hlavně města na břehu atlantském ležící, u Tichého moře San Francisco; uvnitř země jest hojně řek splavných a jezer, k čemuž přičinili síť průplavů, železnic a telegrafů.

Z *telegrafů* nejdůležitější je *atlantský*, jenž běží na dně Atlantského moře a spojuje Unii s Británií a ostatní Evropou. Největší *železnice* jsou *pacifické*, jež oba přilehlé oceány spojují a každá delší jest než Evropa od mysu sv. Vincence k ústí ř. Kary; železnic v Unii úhrnem jest více než v Evropě.

V *obchodě* námořském Unie jest po Britsku první mezi všemi státy zemskými.

Vzdělání.

V Unii je veliké vzdělání, zvláště ve státech východních. Unie držíc velmi málo vojska, své síly tím snáze na živnosti nakládá, čímž bohatne a u vzdělání rychleji pokračuje než Evropa; i v průmyslu Severoameričané předčili nad Evropany již ve mnohém, a *vydžejí* některé výrobky i do Evropy, na př. hodinky a šicí stroje.

Mexická republika.

Úlohy.

Z mapy: 1. Určeme hranice, krajní rovnoběžky a poledníky; 2. *vyměříme*, jak daleko je z města Mexika do N. Orleansa a do San Franciska.

Půda.

Půda (x = ch) mexické republiky skládá se z plošné vysočiny Anahuacké, části to vysočiny Kordillerské, a z nižších polouostrovů Kalifornského a Jukatana. Na vysočině vypínají se pohorí, obsahující zlato a stříbro, a sopečné homole; nejvyšše strmí Pik (= štít) Ori zabský, skoro $5\frac{1}{2}$ km, nejvyšší hora Severní Ameriky. Půdu *ovlažují* jen deště *tropické*, z rovníkových krajín jen v létě přicházející, pročež jest na-

Vířba a
vzduch.

mnoze bezlesá a plodí nopály s košenilem, agave, obilí a jiné občasné rostliny; vzduch na ní vane skoro povždy jarní, zdravý. — Nízké pobřeží podél zálivu Mexického a svah vysočiny ovlažen bývá nejen dešti tropickými, nýbrž i z mračen, jež od golfu Mexického pasát přináší. Tam ve velkém vedru tropické lesy, vanilka, kakao, káva a j. rostliny bují, ale též, jako na unijském golfském pobřeží, letní škodlivé výpary vystupují, bělochům způsobující žlutou zimnici, takže pobřeží to, pro Mexiko nejdůležitější, jest pro bělochy téměř neobydlitelné. Obyvatelé jsou Kreolové, španělského původu a smíšenici, víry katolické.

Skoro uprostřed atlantského břehu mexického Vera (krás) Cruz, největší přístavné město, v nezdravé přímořské nížině. — Merida, největší město lesnatého poloostrova *Yukatana*; u něho rozsáhlé zříceniny staromexického indianského města (jako Theb staroegyptských: chrámy, paláce, věže pyramidy aj.). Na vysočině, *la Puebla*** prospívá průmyslem hedvábnickým a bavlnickým. Na rovině do kruhu velehorami ověncené, hl. m. Mexiko** (300 t. obyv.); stojí na zříceninách staroindianského hl. m. císařství *Anahuackého*, po němž planina dosud Anahuackou sluje, v rozkošné krajině; s přístavným m. Vera Cruzem spojeno jest železnicí. Na blízkém velkém jezeře plují zahrady zelinářské a květinné. — Na sz. několik měst *báňských*, s doly na stříbro.

Kde oba oceany nejvíce sůžují Mexickou zemi, a Kordilferská vysočina nízko (200 m) se prohýbá, Tehuantepek u zálivu *Tehuantepeckého*.

Středoamerické státy.

Z mapy: Krajiní rovnoběžky a jména 5 republik.

V středoamerické pevnině vypíná se vysočina Kordilferská mírněji, na záp. okraji s řadou činných sopek. V jižní končině poloostrova, podobného otupenému trojúhelníku, prohýbá se hluboké údolí, v němž leží jezero *Nikaragujské* (40 m vys.), a teče z něho řeka do moře Karibského. Údolí to přerývá vysočinu tak, že konají se tam přípravy ku zřízení průplavu, jenž se povede jezerem Nikaragujským a má spojovati oba oceany. Obyvatelstvo jako v Mexiku, ale více černochů, kteří tropické vlhké podnebí snáze snášejí; těží plodiny jako v Mexiku. Země dělí se občansky v britskou osadu Honduras u zálivu téhož jména s lesy mahagonovými a v 5 republik středoamerických, mezi sebou nesvorných. V nich největší město jest Guatemala*, hl. m. republiky téhož jména, nedaleko činné jedné sopky; trpívá zemětřesením.

Vera Cruz.
Merida.

La Puebla.

Hl. město
800.000.

Tehuantepek.

Úlohy.

Obyvatelé.

Honduras.

Guatemala.

Západní Indie.

Západní Indie skládá se ze tří skupin ostrovů: hornatých Velikých a Malých Antil, ohrazujících moře Karibské na s. a v., a z koralových nízkých Baham, postupujících řadou od Floridy k jv.

- Vzduch. Vzduch horkopásmový s hojnými prškami rovníkovými i pasátními způsobuje jako ve Střední Americe pevninské velikou úrodu kávy, cukru, tabáku, bavlny, vanilky, indichu, dříví barvířského a j. rostlinných plodin *tropických*.
- Plodiny. Všecka Západní Indie jest menší než ve Východní Indii samo souostroví *Filippinské*, i obývá v ní lidí sotva 5 mill. (ve *Východní Indii* nad 300 mill.), týchž plemen a národností jako v pevninské Střední Americe. Rudoši vyhynuli, byvše od nemilosrdných evropských osadníků k těžkým pracem nuceni.
- Obyvatelé.
- I. Bahamy.** I. Bahamy. O. (uotling) *Watling* (San Salvador); na něm přistál *Kolumbus* 12. října r. 1492.
- II. Veliké Antily.** II. Veliké Antily: 1. Kuba, ostrov španělský, počíná se mezi polouostrovy Floridou a Jukatanem a táhne se na jv., dlouhý jsa jako Alpy neb Kavkaz, větší než všechny ostatní Antily, Veliké i Malé dohromady; plodí cukrové třtiny a tabáku nejvíce, i sluje „*perlou antilskou*.“
- Havana* 250.000. Hl. m. *Havana*** u průlivu Floridského, sídlo vrchního španělského guvernéra, největší město na Kubě i ve veškeré Západní Indii, má největší továrnu na cigarety, v níž čínští dělníci pracují.
2. Jamajka. 2. Od východního cípu ostrova Kuby na jih britská (J = dž) *Jamajka*. [Vorovkova Čítanka I. čl. 62. „Na Jamajce.“]
3. Haiti. 3. Na v. (haity) *Haiti*, po ostrově Kubě největší. Za francouzské revoluce barevní lidé přepadli bělochy a všechny ukrutně povražдили. V západní 1/2 ostrova černošská *republika* *Haiti*; v ní panuje řeč francouzská; v ostatním díle mulatská republika *San Domingo* v níž panuje řeč španělská.
4. Porto-Rico. 4. Na v. španělský ostrov *Porto-Rico* (= přístav bohatý), nejmenší z Velikých Antil.
- III. Malé Antily.** III. Malé Antily zabrány jsou evropskými státy námořskými. Nejjižnější a největší jest o. *Trinidad* (= rakouské Slezsko) s jezerem asfaltovým, vyvází mnoho asfaltu. Přístav ostrova sv. *Tomáše* leží nejlépe na cestě lodí z Kanalu *la Manche* k *Panamě*.
- Úloha. Z mapy: které Malé Antily kterým státům patří.

Severovýchodní země Jižní Ameriky.

Severovýchodní země Jižní Ameriky náleží republikám Venezuelské a Brazílské a evropským osadám Guianským i leží v horkém páse, kromě jižního cípu Brazílie. V nich Indiáni ustupují do hor a lesů, běloši pak vzdělávají úrodnou půdu a těží z nerostných pokladů hlavně pomocí černochoů a mulatů, kteří v horkém tamějším podnebí snáze práce konají a jichž tam jest téměř $\frac{3}{4}$ všeho obyvatelstva.

Z mapy: jmenovaných zemí hranice a krajní rovnoběžky a poledníky.

Ulohy.

Venezuela zabírá lesnatá pohoří, pobřežní Venezuelské a souvislé s ním nejvýchod. pásmo And, pak nížiny po obou stranách tohoto pásma, (c = k) Maracaibskou a Orinockou, na níž šíří se travnaté llanos se zdivočelým skotem a díl lesnaté vysočiny Guianské. Obyvatelé bílí jsou původu španělského, těží z hor zlato a pěstují zvláště výborné kakao a tabák.

Venezuela.

Hl. m. (C = k) Caracas na horské výšině pobřežní, Maracaibo u výtoků limanu do zálivu téhož jména.

Caracas.
Maracaibo.

Guiana zabírá vých. polovici lesnaté vysočiny Guianské a na pobřeží širého oceánu Atlantského nížinu hojně ovlaženou, ale parnou a pro výpary z močálů nezdravou. Guiana *Britská* na z., zabírá území skoro tak veliké jako Veliká Británie, *Hollandská* a *Francouzská* dohromady jako Britská. Všecky vzdělaly dosud jen malou část půdy, indianští Karibové ustoupili do nitra země.

Guiana.

Ve francouzské Guianě m. (kajen) Cayenne (= Guiana) na nezdravém pobřeží.

Brazílie, do nedávna císařství, téměř polovice Jižní Ameriky, zabírá skoro všecku lesnatou nížinu Marañonskou a vysočinu Brazílskou. Na nížině Marañonské u ř. Negra bezlesé llanos se zdivočelým koňstvem a skotem, ostatně nejbujnější tropické pralesy, selvas (= lesy) zvané; na plošné vysočině Brazílské, mírnými pohořími prostoupené, pasáty od moře vanoucí průšky spouštějí, zvláště v horách přímořských, zůstávající plošné krajiny savanami, t. j. stepmi s řídkými skupinami stromů a keřů. Veletok Marañon s četnými velkými pobočkami, v nížině volně tekoucími, výbornou jest sítí vodních drah, dosud však málo použitou pro plavbu lodí.

Brazílie.

Vzduch člověku škodlivý vane jen v krajinách močálo-

Vzduch.

vitých neb řekami zabahněných, ostatně *zdravý*, zdravější než v užité Guianské neb na nízkých březích mexických.

Obyvatelé.

Brazílii objevili a osadili Portugalci a dosud ji ovládají. *Rudí* národkové ustupují dále dovnitř země před postupujícími bělochy a černochoy dovezenými z Afriky, by mohli žítí volně. *Botokudi*, kteří si dolní pysk kusem dřeva ozdobují (jako u nás ženy uší naušnicemi), a někteří jiní národkové živí se bez práce, pouze sbíráním některých plodů rostlinných dařících se divoce. Brazílie, o málo menší než Evropa, dosud skrovně jest osazena, tak že obyvatelů má jen jako království Uherské.

Plodiny.

V Brazílii dobývají diamantů jako v málokteré jiné zemi, též mnoho zlata, platiny a j. kovů, ale žádného stříbra. Kávy Brazílie vydává více než veškeré ostatní země dohromady a mimo ostatní plodiny horkého pásu amerického, výborné červené barvicí dřevo nazvané brazil, dle něhož Portugalci zemi nazvali Brazílií.

Hl. město
360.000.

Nedaleko obratníka kozorooha, u krásného zálivu, hl. m. (ríu de Žanéjru) Rio de *Janeiro* **, (= řeka lednová, protože záliv odkrytý dne 1. ledna jmín byl ústím řeky) a výborným přístavem. Od ústí vele-toku San Franciska, vytékajícího z vysočiny Brasillské, (baía) Bahaia **, na s. (= k) Pernambuco **, vyvází braziiské dřevo barvicí také řečené pernam buck é.

Bahia.
Pernambuco.

Severozápadní republiky Jižní Ameriky.

Horkopásmové západní republiky Kolumbie, (= k) Ecuador, Peru a Bolívia, zabírají vysočinu Kordillerskou až skoro k jižnímu obratníku a přilehlý k ní nejzáp. pruh nížiny Marañonské.

Úloha.
Země.

Z mapy hranice a krajní poledníky toho území.

Na vých. svahu vysočiny Kordillerské, kde větry vanoucí od Atlantského okeanu nuceny jsou stoupati do velké výšky, srážejí své páry v pršky velehojné a způsobují vzrůst palm a j. stromoví i jiného rostlinstva velebujný. Podobně děje se na svahu v záp., na pobřeží tichomořském, ale jen ke 4té jižní rovnoběžce, kam jen spěje teplý mořský proud rovníkový; jižněji však studený mořský proud Peruanský řečený, od j. podél břehu spějící, ochlazuje vzduch i způsobuje tím, že pobřeží ostává téměř bez deště a tím i bez lesů. Na plošných výšinách vysočiny Kordillerské, které se šíří až k jižnímu obratníku, vzduch, jehož teplota výškou se mírní, tak že jest povždy jarní, svědčí plemeni bílému. Proto obývá,

Lid.

tam jako na vysočině v Mexiku bělochů, též původu španělského, a mesticů mnohem více než černochů; těží zlato a j. drahé kovy z četných bání, které však dříve bývaly bohatší, a tropické plodiny rostlinné, mezi nimi lék *chinin* proti zinnici, jenž těží se z kůry některých stromů. Obyvatelé výšin těch trpí však častým zemětřesením a nepořádky v občanské správě.

Kolumbie sahá na j. až k rovníku, z republik jihoamerických jediná u obou okeanů. **Kolumbie.**

U perlorodého zálivu *Panamského*, jež tvoří šíje Panamská obloukem na s. se ohýbáje, m. Panama; z ní běží na sz. do m. Aspinvallu železnice spojující oba největší okeany (za 4 hodiny jízdy) a staví se pro loď průplav, jenž bude světovému obchodu důležit jako Suezský. Uprostřed země, na vysočině v patře již velehořským, Bogota**, město hl. a největší.

Panama.
Aspinvall.

Ecuador na j. od rovníku (ekvátoru), dle něhož má jméno, jest z jihoamerických republik meziobratníkových nejmenší. **Ecuador.**

Hl. m. Quito u rovníku na výšině nazvané dle něho *Quitskou*; na ní věčnosněžné činné sopky homolovitě se vypínají, z nich nejvyšší *Čimboraso* nad 6 km strmí (výše než nejvyšší hora africká Kilimandžaro).

Quito.

Peru. Před příchodem Evropanů do jižní Ameriky bylo v Peru *království*, nejmocnější a nejvzdělanější jihoamerické (jako Mexiko severoamerické). Na pobřežních ostrůvcích bezdeštných nahromaděny ptačí trus *guano* přichází jako hnojivo do obchodu. **Peru.**

Peru.

Na vysočině, v krajině bezdeštné, hl. m. Lima**, pravidelně vystavěné, bohatě ozdobené katolickými kostely a kláštery; v něm první jihoamerická universita (španělská). — (kaljao) Callao, přístavné město města Limy, z něho železnice do Limy vedoucí stoupá přes záp. krajné pohoří kordillerské skoro ve výši evropského Montblanka. Na jv. na vysočině (kusko) Cuzco; tam viděti chrám slunce, palác královský a jiné zříceniny hl. města staroperuanského.

Lima.

Callao.

Cuzco.

Bolivia, z republik jihoamerických jediná od moře odloučená. **Bolivia.**

Největší město La Paz* (= mír) blíž jezera Titicacy, jehož hladina leží tak vysoko jako vrchol alpského Velikého Glocknera (3800 m), jižně od h. *Soraty*, ještě o 1/2 km vyšší než Čimboraso, hl. m. (c = k) Sucre na jv. u jedné pobočky ř. Paraguaje.

La Paz.

Sucre.

Republiky mírného pásu.

Republiky mírného pásu (Ch = ě) Chile, Argentina, Paraguaj a Uruguaj zabírají jižní díl Jižní Ameriky, od Bolívie a Brazílie na jih.

Úlohy. Z mapy u každé republiky pohraniční státy a krajní rovnoběžky.

V republikách mírnopásmových podnebí svědčí bělochům Kreolům jako na Kordillerských výšinách horkopásmových.

Chile. Chile zabírá záp. svah Kordillerské vysočiny až k moři a ostrovy na j. až k mysu Hornskému. Na území tom v sev. končině, pokud ku břehu přilehá studený proud *Peruanský*, vane vzduch bezdeštný, že krajina u jižního obratníku ostává pouští *Atakama* řečenou, z níž těží se mnoho ledku; jižněji, kde Peruanský proud od břehu jest vzdálen, od moře hojně a časté deště ovlažují zemi, takže daří se jižní i jiné ovoce, obilí a lesy vždy zelené, v nejj jižnějších krajinách pak, na horských výšinách sněží tak hojně, že ledovce smýkají se až na břeh mořský, ač krajiny ty mají jen zeměp. šířku severního Německa.

Valparaiso. Skoro uprostřed chilského mořského břehu Valparaiso** (= údolí rajske), přístavné město na záp. pobřeží Jižní Ameriky nejdůležitější, v něm zastavují se lodi jižní Ameriku objíždějící, z něho stoupá železnice na v. do hl. města Santiaga**, ležícího na j. od nejvyšší americké h. Aconcague (7 km). Chilská města trpívají zemětřesením. *Ostrov* (Ch = č) *Chiloe* a s ním jiné druží se k pevnině jako utržené od ní kusy.

Argentina. Argentina (= země stříbra) zabírá vých. lesnatý svah Kordillerský a přiléhající k němu pampy, jako llanos občas travnaté a oživené stády bravu, skotu a koňstva, plošnou mírnou vysočinu Patagonskou, namnoze suchou, a vých. část Ohňové Země.

Na jižním břehu velmi širokého ústí řeky La Platy hl. m. Buenos Aires**, vyváží hlavně kůže, rohy, maso, lůj, masovou třešť a vlnu. Z Buenos Aires jde železnice na z. přes hřbet And podél jižní paty Aconcague do Santiaga a Valparaisa.

Cordoba. Cordoba*, na vých. úpatí osamělého horstva a na kraji širých pamp.

Uruguay. Uruguay mezi ř. *La Platu*, *Uruguajem* a mořem.

Montevideo. Montevideo**, hl. a největší přístavné město.

Paraguaj. Paraguaj od ř. *Paraguaje* na z. za ř. *Paranu*, zasahuje do horkého pásu; plodí mimo mnohé tropické rostliny ještě zvláštní čaj, řečený *maté*, jež v jižní Americe pijí místo čaje čínského. V Paraguaji obývající *Indiáni* byli jezuitskými missiemi na víru křesťanskou obráćeni.

U pohraničného veletoku Parany hl. m. *Asuncion*.

Od Ohňové Země na sv. Falklandské ostrovy, **Falklandy**, stanice pro lodní plavbu, náleží Britsku. Malá britská *osada* střílí mořské ptáky, kterých tam hnízdí velká hejna, a loví velryby a tuleně.

1. Seřadme a) města s udaným počtem obyvatelů od největšího
2. státy a) dle velikosti. b) dle počtu obyvatelů c) dle lidnatosti
3. osady též tak.

Úlohy.

Početní tabulka.

Americké Státy a osady	km ²	obyv. na 1 km ²	Obyvatelů
<i>A) Státy domácí:</i>			
Argentina	2,800.000	1·1	3,200.000
Bolivie	1,300.000	1	1,400.000
Brazílie	8,300.000	1·7	14,600.000
Domingo	45.000	9	417.000
Ecuador	300.000	3·3	1,000.000
Haiti	29.000	33	960.000
Chile	750.000	3	2,700.000
Kolumbie	1,330.000	2·5	3,400.000
Mexiko	1,950.000	5	11,500.000
Paraguaj	250.000	1·8	460.000
Peru	1,050.000	2·5	2,600.000
Střední americké republiky	444.000	7	3,000.000
Costa Rica	54.000	4	210.000
Honduras	120.000	3	380.000
Nicaragua	124.000	2·4	300.000
Guatemala	125.000	12	1,460.000
San Salvador	21.000	31	650.000
Unie severoamerická	9,210.000	7	62,480.000
Uruguay	187.000	3·6	650.000
Venezuela	1,540.000	1·5	2,230.000
<i>B) Evropské osady:</i>			
Britské a) v Sev. Americe	8,400.000	0·6	5,000.000
b) Guiana	220.000	1	280.000
c) Ostatní	65.000	21	1,370.000
Dánské a) Antily	360	95	34.000
b) Grönland	88.000	0·1	10.000
Francouzské a) Antily	2800	121	340.000
b) Guiana	121.400	0·2	26.000
c) v Sev. Americe	200	30	6.000
Hollandské a) Antily	1.100	41	45.000
b) Guiana	120.000	0·6	75.000
Španělské a) Kuba	120.000	13	1,600.000
b) Portorico	9 600	78	750.000

Celá Amerika 413.000 km².

Půda.

Aconcagua	7000 m	Hooker	5000 "
Sorata	6500 "	Eliášova h.	4100 "
Čimboraso	6300 "	Alleghanská nejv. h.	2000 "
Pik Orizabský	5400 "	Šije Tehuantepecká.	200 "
Popokatepetl	5000 m	Šije Panamská	80 "

Vodstvo.

Výška jezera Titicacy nad hladinou mořskou	3800 m
Vývoj ř. Mississippi-Missouri	6666 km
Vývoj ř. Maraňona	5700 "
Potřčí ř. Maraňona	7.000.000 km ²
Hořejší jezero	83000 "

Australie.

Australie skládá se z pevniny, která sama v sobě sluje také Australií, a z velmi četných ostrovů rozptýlených v Tichém okeaně, které dohromady slují Okeanie, (též Polynesie neboli Mnogoostroví). Australie jest asi o 1 mill. km² menší než Evropa (ta 10 mill. km²) a obyvatelů má jen asi tolik, kolik největší evropské město Londýn (nad 4 mill.).

Pevnina.

Úlohy.

1. Určeme a) krajní poledníky. b) Od průlivu Torresova k průlivu (a — e) Bassovu, od 10.—40. jižní rovnoběžky skoro 80° délkových po 111.1 km = ? km. 2. Vyměříme největší délku od z. k v.

Čteny.

Pevnina Australská jest od z. k v. obdélně okrouhlá a jako ostatní dvě jižní pevniny skrovně členitá, tak že z ní vybíhá značnější polouostrov jen Yorkský, štíhlý, ale jen ze dvou stran vodou otočený, a že v ní se zatáčí značnější záliv jen Karpentarský, pak od jihu podlouhlý Jihoaustalský se Spencerovým. K pevnině druží se ostrov Tasmánie, oddělený od ní jen mělkým průlivem Bassovým, a několik ostrovů drobnějších.

Přda.

Půda pevniny šíří se hlavně plošnou vysočinou průměrně 300 m vysokou, která na pobřežích výše se pue, nejvýše na jv., kde středohorské Australské Alpy strmí

nejvyšší pevninskou h. (košciuš . .) *Kościuszkowou* 2200 m vysoko.

Pevnina, ležíc většinou v páse horkém a skoro horkém, ovanuta je vzduchem horkým neb teplým. Vzduch ten zvláště v létě, kteréž tam jest v naší době zimní, silněji se rozhřívá než vzduch nad mořem, stoupá do výše a jest příčinou větru monsunu, jenž na pevninu od moře vane a vláhu přináší. Vláhá ta sráží se na vyšších okrajích, nejhojněji na nejvyšším okraji jihovýchodním, kamž také pasát vanoucí od jv. hojně deště přináší. Do nižšího nitra pevniny vanou pak obyčejně větry suché, které však někdy bouřlivé přívally spouštějí.

Vzduch.

Vodstvo.

Proto stékají na pevnině s hor okrajných hojně stále potoky a řeky; v nitru však řeky i jezera sice strašnými lijáky někdy se valně rozvodňují, ale pak suchem dlouho trvajícím vysychají a mění se v pouhé kalužiny; některá jezera sesychají se v solné škraloupy. Jediná větší řeka australská (marrē) Murray pramení se na h. *Kościuszkově*, sbírá vody splývající ze záp. svahu Australských Alp a ostatních východních hor a stéká nížinou na z. do zálivu Jihoaustalského.

V suchopárném nitru pevninském křoviny opatřené pichláky, skrub řečené, střídají se se stepmi a pustinami. Jako stromy stínu nevrhající a ostatní rostlinstvo, jest i živočišstvo, ssavci vačnatí, ptakopysk, pták emu a j. původní, značně odchylné od živočišstva ostatních dílů světa a menší, z čehož soudíme, že Australie byla od Asie mořem odloučena již v době, než v Starém světě vyvíjeli se ssavci větší.

Příroda.

Původní obyvatelé, tmavohnědí, až skoro černí *Alfurové*, nemajíce před příchodem Evropanů ani skotu ani bravu aniž jiných užitečných domácích zvířat, nestali se ani kočovníky, nýbrž ostali lovci mravů surových. Před bělochy ustupují do nitra a hynou (že zbývá jich jen asi 50.000). *Osadníci* evropští obývají kromě větších měst také jen velmi *pořádku*, jsou *národnosti* většinou anglické, ostatně Irové, Číňané a Němci; těží zlata mimo americkou Kalifornii na veškeré zemi nejvíce, pak mědi, železa, kamenného uhlí. Z Evropy přesazené rostliny réva, obilí, ovoce, zelenina, bavlna, cukrová třtina a tabák daří se v krajinách dešti ovlážených výborně; též výborně svědčí tam dovezeným koňům, skotu a bravu. Na širých

Obyvatelé.

Živnostl.

travnatých planinách chovají ovec tak veliká stáda, že Austrálie vyváží *vlny* více než každá jiná země. Země i vzduch svědčí Evropanům v Austrálii lépe než v *Africe* i v *Asii*; ano evropské osady vzcházejí se v Austrálii lépe než v meziobratníkové *Americě*, kde sice na vysočinách vzduch osadníkům svědčí, ale zemětřesení jim pevné stavby bořivá.

Všecku pevninu australskou i pevninské ostrovy zabralo *Britsko* a rozdělilo ji v 6 osad, jimž dopřává samosprávy do veliké míry.

1. Tasmanie. 1. Tasmanie výborně *ovlažená* a úrodná plodí nejlepší ovoce. *Obyvatelé* původní byli od Britů na pevninu přesídlení.

2. Victoria. 2. Victoria naproti ostrovu Tasmanii, nejmenší osada na pevnině, ale přece větší než Veliká Británie (ta km^2 220 t.), přivábila zlatodolnými Australskými Alpami a *vzduchem* mírnopásmovým, jihoevropskému podobným, nejvíce přistěhovalců.

U zálivu, kterým Indický okean daleko do pevniny se zatáčí, hl. m. (melbörn) *Melbourne* **, největší město australské. Z města vybíhají *železnice* a telegrafy.

3. Nový Jižní Wales. 3. Na s. Nový Jižní (uels) *Wales*. Půdu na pobřeží svlažují hojné deště a mnohé bystřiny horské, na svahu západním pohraniční veletok *Murray* a velké jeho pobočky. *Vzduch* vane tam mírný a severněji již subtropický, ale v horách vlhký a zdravý jako ve Victorii.

Sydney $\frac{1}{4}$ mil. Sydney **, s nejlepším a nejkrajnějším přístavem na zemi vůbec, nejstarší město v Austrálii a po Melbourne největší. Z něho několik železnic běží, jedna stoupá přes Modré hory dovnitř země a do Melbourne.

4. Queens-land. 4. Na s. osada (kvyns-lend) *Queensland* (= královina země) z polovice v horkém páse, plodí cukrovou třtinu a kukuřici. Hl. m. (brisben) Brisbane*.

5. Západní Austrálie. 5. *Západní Austrálie*, ač z osad největší, jsou suchopárná, skoro nejrůdnější jest obydlena.

6. Jižní Austrálie. 6. *Jižní Austrálie*. K ní patří též Severní A., dosud skrovně obsazená.

Adelaide. Hl. m. (edlíd) *Adelaide**; z něho běží telegraf pevninou až do Severní Austrálie, jež spojena jest podmořským telegrafem s ostrovem Javou a tím s Evropou.

Okeanie.

Okeanie záleží z tisíců ostrovů, větších i drobných, rozptýlených v největším okeaně, Tichém neboli Velkém, a dělí se v 5 souostroví: Nový Zeeland od pevniny na jv., Me-

lanesie od pevniny na s. a sv. s největším o. Novou Guineí, Mikronesie od Melanesie na s., Havajské souostroví u sev. obratníka, nejsevernější, a Polynesie mezi N. Zeelandem a Havajským souostrovím a od Melanesie a Mikronesie na v., táhne se nejdále na v. k Jižní Americe.

Největší o. australský, Nová Guinea, spolu po Grönlandě největší na zemi, velký jako polouostrov Skandinávie, větší jest než všechny ostatní australské ostrovy dohromady; ano kromě Melanesie a N. Zeelandu všechny tisíce australských ostrovů dohromady menší jsou než Česká země.

Velké ostrovy australské a některé z menších jsou hornaté, sopečné i doplňují okruh sopečných hor obkličujících Tichý okean, na z. od Kamčadky do Sundských ostrovů a na v. v Kordillerách; malé ostrovy jsou většinou nízké, průvodu korálového, některé z nich tvoří věnce řečené atoly, objímající mělkou část moře.

Ač všechny ty ostrovy leží v páse horkém neb skoro horkém, vane na nich vzduch okeanem zmírněný; nízké ostrovy ovlažovány jsou téměř jen deští tropickými, na ostrovech hornatých vlaha sráží se nejen deští tropickými, nýbrž také stoupáním mračen a hoví lesům.

Ač úroda jest hojná, omezuje se na málo rostlinných druhů; na nízkých ostrovech skoro jen kokosová palma se pěstuje, na hornatých ostrovech také jiné druhy palm, zvláště chlebovník, banany a palma ságová. Ještě chudší jest zvířena těch ostrovů; na mnohých ostrovech žili před příchodem Evropanů jen živočichové, kteří mohli přilétnouti neb přeplovati, zejména nebylo ssavců kromě letounů.

Obyvatelé původní jsou na Melanesii (= tmavoostroví) udatní Papuové (= kudrnáči) pleti tmavé s vlasy kudrnatými a hustými, na ostatních ostrovech Malajové pleti hnědé s vlasy přiléhavějšími, povahy mírnější než Papuové. Mnozí přijali již od přistěhovalců víru křesťanskou a poněkud evropské vzdělání, ale hynou podobně jako v Americe Indiáni.

Všecky velké ostrovy a mnohé malé osazeny jsou státy plemene bílého, nejvíce Britskem.

Jednotlivá souostroví.

Z mapy u každého souostroví rovnoběžky.

Nový Zeeland, dva ostrovy, od pevniny vzdálenější než o. Island od Dánska, úžinou (kukovou) Cookovou od sebe

Velikost.

Přda.

Vzduch.

Příroda.

Lid.

Úloha.
Nový
Zeeland.

oddělené, leží skoro tak *daleko* od rovníku na jih, jako evropská Itálie na s., a jsou jí tvarem podobné, ale o něco menší; hory pnou se i do patra věčnosněžného, mezi nimi činné sopky a solfatary (sopčící jen plyny a páry) s četnými geisiry. Nejvýše strmí h. *Cookova* na jižním ostrově.

Obyvatelé. Na Novém Zeelandě bránili se silní *Malajové* (mauri) *Maori* řečení, Angličanům dlouho, konečně dali se pokřtíti a podrobili se britskému panství; ale hynou, tak že jich jest již mnohem méně než přistěhovalých *Angličanů* a *Číňanů*. Nyní povznáší se země rychle jako protilehlé jí osady pevninské.

Auckland. Na severním ostrově: Na úzké šíji (óklend) Auckland; v něm sídlí britský místodržitel a zasedá novozeelandský sněm.

Melanesie. Melanesie táhne se od rovníku na jv. k jižnímu obratníku; sluje Melanesii (= tmavé ostrovy) dle obyvatelů, tmavých *Papuů*. Největší její a vůbec největší australský ostrov *Nová Guinea*, namnoze hornatá a hojně ovlažená, velmi jest úrodná. Osady zakládají tam z blízkých *Moluk Holanďané* na západě, z pevniny *Britsko* na j., *Německo* na s.

Na sv. souostroví *Bismarkovo*, náleží Německu. Dále na jv. jiné ostrovy, jež končí se podlouhlým o. *Novou Kaledonií*, která jest obklopena drobnými, nízkými ostrůvky koralovými a osazena *Francií*.

Mikronesie. *Mikronesie* (= drobnostrovy), od Melanesie na s., záleží z několika skupin velmi četných nízkých ostrovů koralových, jež *Španělé* osadili z blízkých ostrovů *Filipinských*, kromě východní skupiny *Maršalovy*, kterou zabralo *Německo*.

Havajské o. Souostroví *Havajské* u severního obratníku, ve středu okeanské polokoule, severní Americe nejbliže, úhrnem menší než *Morava* (ta 22 t. *km²*). *Objeveny* byly slavným anglickým plavcem *Cookem*, jenž na nich byl zabit od *Malajů*, tehdy divokých. *Malajové* na nich obývající vyznávají víru *křesťanskou*, vzdělali se poněkud po evropsku a zařídili si *království konstituční*.

Na nejjižnějším a největším o. *Havaii* strmí nejvyšší australská hora, vyhaslá sopka *Mauna Kea* (= bílá hora, 4200 m), jež otevírá se na vrchole jícnem nejobširnějším na veškeré zemi, a druhá velehora *Mauna Loa* má ve svém jícnu

jezero vřelé lávy. — Na o. Oahu hl. m. *Honolulu*, stanice lodí konajících plavbu mezi Severní Amerikou, Asií a Australií.

Honolulu
20 000.

Polynesie obsahuje několik skupin velmi četných ostrovů, skoro vesměs nízkých. Největší z nich jsou dva o. Fidži, od Nové Kaledonie na v., osazené Britskem, a dále na v. o. Tahiti, krásných horských tvarů, pod ochranou Francie. Nejvých. obydlený o. jest Velikonoční.

Polynesie.

1. Vyjmenujme z mapy ostatní skupiny a) Melanesie, b) Mikronesie c) Polynesie. 2. Sestavme z mapy, které ostrovy náleží a) Britsku, Hollandsku, c) Francii d) Německu, e) Španělsku.

Úloha.

Země polární.

Jednotlivě.

Do sev. studeného pásu zasahují pevniny Americká, Evropská a Asijská, tato mysem Čeljuskinovým k 78. rovnoběžce.

Severní.

Ostrovy: a) k Evropě patřící Jan Mayen od Islanda na ssv., Medvědí a Špicberky s menšími okolními od Skandinávie na s., a Kalgujev, Vajgač, dvojo. Nová Zemlja (= nová země) a Země Františka Josefa od Ruska na s.

Evropské.

b) K Asii patřící souo. Nová Sibiř a na s od Beringova průlivu Wranglova Země.

Asijské.

c) K Americe patřící veliké souo. Arktické, v němž na zemi vůbec největší o. Grönland.

Americké.

Z mapy, mezi kterými zeměmi leží následující moře.

Úloha.

Části sev. Ledového moře: Grönlandské, Špicberské, Karské, Sibiřské a Severoamerické se zálivem Baffinovým.

Do jižního studeného pásu nezasahuje žádná pevnina, neb nejjižnější pevnina Americká sahá mysem Hoornským jen k 56. rovnoběžce. V jižním studeném páse nalezeny byly dosud jen některé ostrovy a části zemí, nejjižnější jižně od Austrálie, Victoriina Země s velehorskou sopkou Erebus nazvanou u 78. rovnoběžky.

Jižní.

Všebec.

Led y tvoří se mrzutím, které počíná se na březích a někdy dále do moře se šíří, z čehož vzniká nejen hojná tříšť, nýbrž i ledová pole po moři plovoucí, někdy o průměru až 200 km. Led tvoří se také na souši z napa-

Led.

dalého sněhu, jenž tuhne a mění se v ledovce, které místo řek do moře se smýkají, to jako i řeky tím větší, čím rozsáhlejší jest země, tedy na Grönlandě větší než na ostatních známých ostrovech. Z ledovců ulamují se kusy neboli kry vniklé do moře, z velkých ledovců kry rozměru tak velkých, že vyčnívají z vody jako plovoucí kopce až 90 m vysoké, v moři 4 i 7krát tak hluboko ponořené, jež v slunečním světle skvostně se lesknou. Ledová pole a ledové kry plují v moři a dostávají se polárními proudy mořskými i do krajín teplejších, kdež znenáhla tají tak, že jen málokdy doplují až k 37. rovnoběžce.

Počasí.

Roční počasí rozeznávají se v studených pásech jen dvě, krátké léto a dlouhá zima, i přecházejí v sebe bez jara a podzimku, ale za hustých mlh, sněhových vánic a bouří.

Zima.

V zimě trvá nejdelsí noc nad 24 hodin tak, že čím dál k točně, tím déle slunce nad obzor nevychází. Z toho vzniká nejen dlouhá tma nýbrž i stálá velká zima, v níž rtuť zamrzá a mrazy jsou až do 60°. Noční tma bývá přerušována severní září, obyvatelům velmi vítanou.

Léto.

V létě trvá nejdelsí den nad 24 hodin tak, že čím dále k točně, tím déle slunce krouží nad obzorem aniž zapadá i způsobuje v té době oteplení vzduchu, ne sice velké, ale tak stálé, že v nížinách přímořských borůvky dozrávají a některé jiné rostliny se zelenají, ano i některé keře se daří, nejlépe na záp. břehu skandinávském, kdež teplý proud Gofský ohřívá značně vzduch a jím i zemi.

Příroda.

Celkem jest rostlinstvo v studeném páse skrovné i počtem druhů i vzrůstem. Lišejníky a mechy napásají se sobi, malí jeleni a pižmoni, ze šelem se tam užíví vlk, malá polární liška a lední medvěd. Ptactva v létě tam poletuje hejna nesmírná, ssavců vodních a ryb množství oživuje moře.

Lid.
Loveč.

Za velrybami a jinými ploutvonožci v létě četní lovci na lodích se vypravují; ale v zimě lidé opouštějí studený pás jižní úplně, severní potud, že Novaja Zemlja a severnější ostrovy ostávají bez stálých sídel lidských.

Obyvatelé.

Jen v některých krajinách severního studeného pásu, ležících poblíž točnového kruhu, obývají lidé stále, ve Skandinávii Lopaři, v sev. Rusku a Sibíři Samojedi, Tunguzové, Jakuti a j. lovečtí národové žlutého,

v nejsev. Americe Eskymáci plemene rudého. Nejsevernější město na veškeré zemi jest Hammerfest na břehu nejsev. končiny Skandinavie, na s. od 70. rovnoběžky, v něm nejdelší den a nejdelší noc trvá 2 měsíce

Hammerfest.

Kromě lovců navštěvují nejstudenější neobydlené krajiny lodi s vědeckými výpravami, které je zkoumají a v nich co nejdále k točně proniknouti se snaží. Vědeckými těmi výpravami nejdále pronikli k jižní točně k Zemi Victorie, za 78. rovnoběžku, k sev. točně podél záp. břehu Grönlandu na Zemi Grantovu za 83. rovnoběžku, tedy o 5° dále, kdež byli tudíž od točny vzdáleni ještě 7° (7 × 111 km.).

Vědecké výpravy.

Výměry evropských států s osadami.

Stát	V Evropě	V Americe	V Africe	V Asii	V Australii	Úhrnem
Britsko . . .	314.956	8,701.975	1,268.526	4,660.173	8,216.986	23,162.616
Dánsko . . .	144.420	88.460	—	—	—	232.880
Francie . . .	536.408	124.506	2,249.300	525.600	24.244	3,460.058
Hollandsko .	33.000	120.451	—	1,859.733	—	2,013.184
Německo . .	540.414	—	1,774.000	—	253.560	2,567.974
Portugalsko	92.075	—	1,805.550	—	19.666	1,917.291
Rusko . . .	5,889.062	—	—	16,495.949	—	22,385.011
Španělsko .	504.552	128.453	702.145	—	298.772	1,633.922
Turecko . .	175.393	—	2,054.354	1,890.468	—	4,120.215

Obyvatelů (tisíc).

Stát	V Evropě	V Americe	V Africe	V Asii	V Australii	Úhrnem
Britsko . . .	38.784	6.806	4.743	279.329	4.133	333.795
Dánsko . . .	2.254	44	—	—	—	2.298
Francie . . .	38.219	373	12.437	20.197	89	71.315
Hollandsko .	4.013	110	—	31.218	—	35.341
Německo . .	49.423	—	?	—	387	?
Portugalsko	4.708	—	4.138	—	850	9.696
Rusko . . .	96.010	—	—	16.925	—	122.935
Španělsko .	17.650	2.332	146	—	5.679	25.807
Turecko . .	5.743	—	7.817	16.271	—	29.831

OBSAH.

	Strana		Strana
Sřední Evropa	1	IV. Severoněm. státy vnitroz.	
<i>Alpská vysočina</i>	3	jižnější	36
Pásma alpská	3	V. Menší státy saské	37
Alpské díly	4	VI. Státy jihoněmecké (kromě	
Vlaha a vzduch v Alpách	4	Bavor)	37
<i>Nizozemí a Lucembursko</i>	5	VII. Království Bavorské	39
Království Hollandské	6	Německé státy	40
Království Belgické	7	<i>Království Dánské</i>	42
Velkovévodství Lucemburské	8	<i>Mocnářství Rakouskouherské</i>	42
<i>Francie</i>	9	Půda	42
Francie severovýchodní	10	Vodstvo a vzduch	45
" jihozápadní	12	Obyvatelstvo	46
" jihovýchodní	13	A. Království a země zastoupené	
<i>Švýcarsko</i>	14	v říšské radě	47
Obyvatelstvo	17	a) Země sudetské, b) alp-	
Místopis	18	ské, c) krasové d) kar-	
<i>Osařství Německé</i>	20	patské	
Alpská vysočina	—	B. Země uherské	50
Sředohorská vysočina	21	C. Bosna s Hercegovinou a	
a) Vysočina Českomorav-		Liechtenstein	51
ská, b) Jižní Porýnská,		<i>Království Románské</i>	51
c) severní Porýnská,		Středoevropské státy	52
d) Veserská, Durynská,		Amerika	—
a Harz e) Krušnohor-		Členy	53
ská f) Sudetská.		Půda	53
Severoněmecká vysočina	28	Vodstvo	55
Přehled občanů	30	Vzduch	56
I. Království Pruské	31	Příroda	57
a) Země přímořské b) oder-		Lid	58
ské a labské c) rýnské		<i>Arktické souostroví</i>	59
II. Ostatní státy přímořské	55	<i>Britské země severoamerické</i>	60
III. Severoněm. státy vnitroz.		<i>Severoamerická Unie</i>	61
severnější	36	I. Severní státy atlantské	62

	Strana		Strana
II. Okres Kolumbie a jižní státy atlantské	62	<i>Severozápadní republiky Jižní Ameriky</i>	70
III. Vnitrozemské státy na z. k ř. Missouri	64	<i>Republiky v mírném pásu J. Ameriky</i>	71
IV. Státy a teritoria na západě —		<i>Početní tabulka</i>	73
V. Unie úhrnem	—	<i>Australle</i>	74
<i>Mexická republika</i>	66	<i>Pevnina</i>	76
<i>Středoamerické státy</i>	67	<i>Okeanie</i>	76
<i>Západní Indie</i>	68	<i>Jednotlivá souostroví</i>	77
<i>Severovýchodní země Jižní Ameriky</i>	69	<i>Země polární</i>	79
		<i>Jednotlivě</i>	—
		<i>Vůbec</i>	—

Seznam skratkû.

h. = hora.	st. = starý.
hl. m. = hlavní město.	t = tisíc.
m. = město.	* město mající obyv. nad 50.000.
mill. = million.	** město mající obyv. nad 100 000
n. = neboli.	
o. = ostrov.	
ř. = řeka.	

Opravy.

- Str. 8 ř. 23. místo údolím čti údolímí.
" 9 " 23. " ónou čti Sónou.
" 12 " 25. " Breťský čti Brestský.
" 22 " 8. za slovo sz. vlož „Smrčiny.“
" 22 " 5. (zdola) vynech: tam kde se místo něho nyní táhne
nížina Hornorýnská.
" 23 " 7. místo Schwarzwalda čti Schwarzwald a
" 25 " 10. " Hmotnatá čti Hmotnaté.
" 28 " 10. " rozdělen čti rozdělana.
" 38 " 5. (zdola) místo Württemberg a Württemberské čti
Württemberg a Württemberské.
Str. 45. ř. 5. vynech slovo srázně.

